

291.878
ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 725.

005

І. МЕЛЬНИК

НА КАМЧАТКУ.

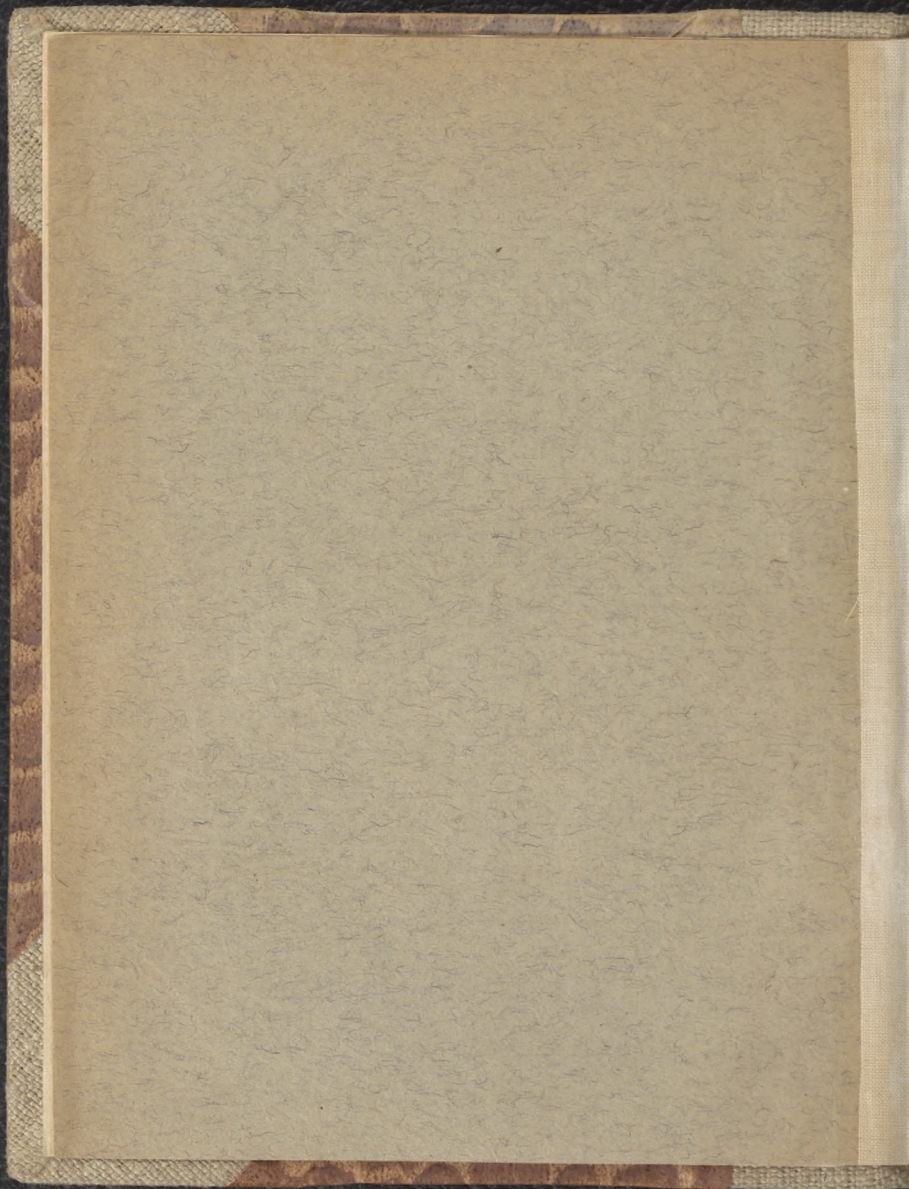
СПОМИНИ З ПОДОРОЖІ.

(З ілюстраціями.)

ЛЬВІВ, 1927.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“.

ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“ Ч. 725.

І. МЕЛЬНИК.

НА КАМЧАТКУ

СПОМИНИ З ПОДОРОЖІ.

(З ІЛЮСТРАЦІЯМИ.)

ЛЬВІВ, 1927.

НАКЛАДОМ ТОВАРИСТВА „ПРОСВІТА“.

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001011679712

БІБЛІОТЕКА „ЖИТТЯ І ЗНАННЯ“, Ч. 2.

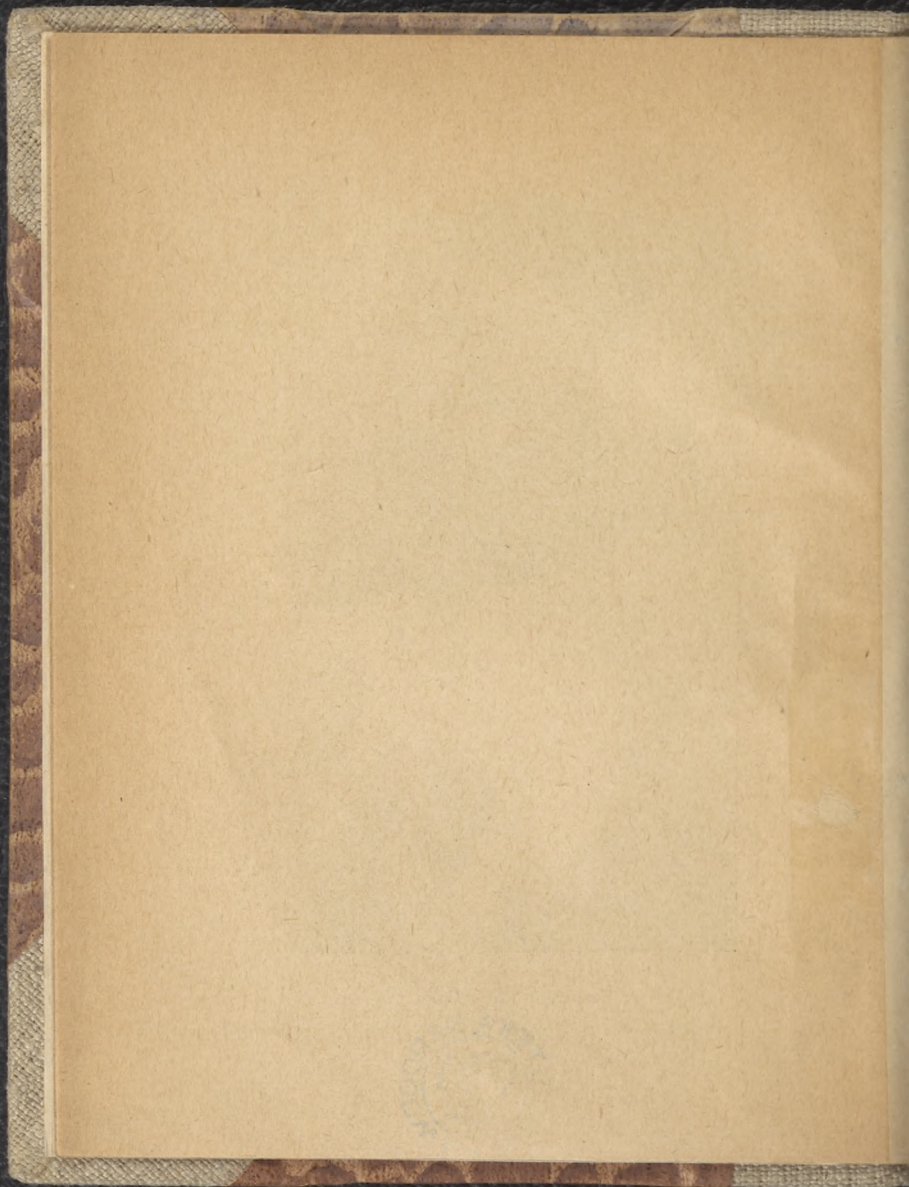
І 291.878

З друкарні Вид. Сп. „Діло“, Львів, Ринок 10.

Автор споминів в одязі Чукчів.

I.

В пошукуванні за заробітком. — Старичок і його газета. — Несподіваний лист. — Hudsons Bay Co. — Ріжниця між українською і російською мовою. — Я пізнаю властивості газодінового мотору. — Моя наука і як вона покінчилася.

Весна 1921 року застала мене на побережжю Тихого Океана, в місті Ванкувер (Vancouver) провінції Брітш Колумбії, Канада. В той час я сидів без діла, вдихав аромат моря, любувався красою Брітш Колумбії і промишляв над тим, як я міг би заробити на хліб насущний.

Ще в половині зими, тогож року я був гордим властителем „Української Книгарні“ в Ванкувері, одначе зі своєю книгарнею я попав на тяжкий, повоєнний рік, мої покупці-робітники були з порожніми кишенями. Вони часто заходили до книгарні, жалувалися на тяжкі часи й читали книжки й часописи на кредит. Розуміється я радів, е люде, що поза щоденним хлібом дбають також і про корм духовний. Одначе само читання не помагало фінансовій справі книгарні ні трошки і в половині

квітня ваш покірний слуга примушений був замкнути брами одинокої від Едмонтону аж до самого Тихого Океана просвітньої інституції й шукати іншого заняття.

Але якого небудь заняття тяжко було найти. Ванкувер помимо того, що є великим портовим містом, має більше населення чим заняття для нього, а поза цим мали всюди першенство тільки салдати, що повернули з війни. При війську я не служив, а мої аргументи, що підчас війни я був зайнятий ділом, яке вчаси також помогло Аліянтам зиграти війну, нічого не помагали. Положення було незавидне, виглядів на будуче ніяких, та я держався бадьоро й вірив, що не пропаду, не лишивши по собі ніякого сліду.

В той час від опису Далекої Півночі я був так далеко, як самий північний бігун від полудневого, а якби хто був зважився прочитати мені про річи, які може будучність мала для мене в запасі, я був би сміло показав на нього пальцем і приказав найближчому поліцаєві взяти нещасного до Westminster, до дому божевільних.

Одного дня, втомлений пошукуванням за заняттям, я пішов до поблизького парку, щоби там у віддалі від міського гамору на вільнім повітрі придумати якийсь новий плян. Я сидів на траві і на хвилю забув про положення і про ціль прогульки до парку. Весна була в повній красі і своєю лагідністю затирала всі прикрі почування чоловіка. Множество квітів горіли яскравими барвами на соняшнім світлі, тут і там стріляли водо-

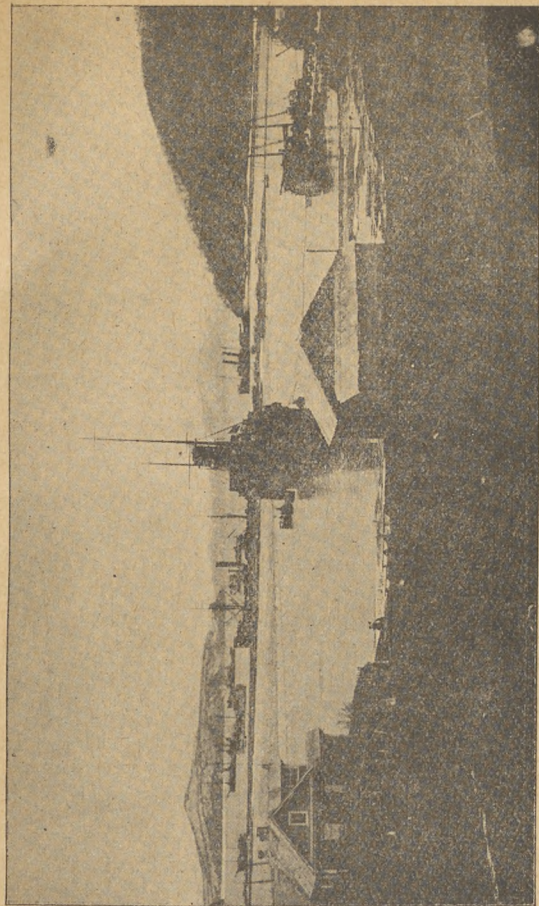

Морська ліхтарня при вході до Авачинського заливу.

триски, а під ними плавали з королівським видом білі лебеді. Пішоходи ліниво проходилися по вузьких і кривих алеях, розглядаючи то квіти то лебедів або величавий пам'ятник в виді величезної лямпи японського стилю, побудований Японцями на пам'ять своїх земляків, що погибли під час світової війни. Цілий світ, здавалося, був у мирі з собою; лише одні парівці різного типу й величини не належали до цього мира і вганяли скільки сили по тихих водах поблизького заливу і час до часу перекликувалися переразливим свистом.

Коло мене присів незнайомий старичок з часописом під пахою. Без ніякого вступу він розхвалив красу парку й заливу, гір, що тягнуться по тім боці заливу, й клімат Бритіш Колумбії. З його оповідання я довідався, що родом він зі Шкотляндії, прибув до Канади ще молодим і у Ванкувері мешкає вже сорок літ. Тут він виховав сімю й вісім синів і п'ять дочок і тепер, коли вже трохи підтоптався, живе по черзі у своїх дітей.

Старичок, побалакавши хвилику, розгорнув часопис і глянувши поверх окулярів в мою сторону, тицьнув мені в руки часть часопису. Переглядаючи той часопис, я наткнувся на шпальту під заголовком „Потрібно людей“, а під ним були пошукування за людьми різного фаху. Якийсь адвокат пошукував спільника до своєї канцелярії, хтось бажав помічника до skleпу річей другої руки, школа голярського ремесла розхвалювала свої успіхи й закликала молодих людей вписуватися на курси й навчитися ремесла, яке забезпечить

Порт в Петропавловському на Камчатці.

їм будучність, тартак пошукував чоловіка, що вміє різати гонти, треба було агентів для продажі зубної пасти, слюсарів, електротехніків, інструктора в плаванні і т. п. Лише одне оголошення звернуло мою увагу. „Потрібно молодого, бодрого, здорового й нежонатого чоловіка. Мусить знати англійську і російську мову, бути механіком і книговодом-чником і вміти вести торгівлю. Зголошення слати на адресу редакції, число скринки 79351.“

Перечитавши це оголошення, я вже готовий був перейти даліше тому, що з вищенаведених кваліфікацій в мене була тільки одна, а саме я був молодий. Одначе я перечитав його ще раз і ще раз і, подякувавши старичкові за часопис, пішов скоро додому й написав лист на подану адресу.

На другий день листонош приніс мені пошту, між якою був підозрілий лист від звісної на всю Канаду й Англію **Hudsons Bay Co.** Одержавши листа від тої фірми, я дивувався, що властиво вона хоче від мене. За ріжні покупки, які я робив коли небудь в її величезнім склепі, я завсігди платив готівкою й ніякого довгу в неї не мав.

Між иншим **Hudsons Bay Co** була основана 1679 р. тодішнім англійським королем Карлом I. Канада в ті часи була ще дикою стороною незвичайно багатою в дорогодінні футра диких звірів, отже тодішні англійські багаті під проводом свого короля звернули на неї свою увагу й оснували фірму, котра мала би піти до заливу Гудсона й експлюатувати там футряні багатства. Звідси й назва **Hudsons Bay Co** (Гудсонс Бей Ко). Фірмі

надано великі права самовлади, а навіть встановлювання законів і багато земель. Минуло 257 літ від того часу і фірма зросла в не аби яку силу. Майже в кожному головнім місті Канади вона має величезні склепи, має свої кораблі, земельні маєтності — взагалі маєток фірми виносить багато соток мільонів доларів.

Гудсон-бейська компанія повідомляла мене, що одержала моє писемне зголошення і бажає бачити мене особисто. Коли я явився в її канцелярії, мені розказано, що фірма одержала від большевицького правительства концесію на ведення торгівлі на Камчатці й Далекій Півночі й експлуатацію футряних багацтв у тих краях. Приготовання до подорожі вже робилися. Щоби пробратися в глибину краю, для підприємства будовано моторове судно. „Отже, говорив голова підприємства, нам треба чоловіка, щоби поїхав туди з нами й, коли треба буде, лишився там. — Ви згоднісяб поїхати з нами на Камчатку?“ — спитав він по хвилі.

Зразу я не знав, що сказати йому на те, тимбільше, що такого звороту ситуації я ніколи не сподівався. Охота до подорожей в мене була давно, лише не на Камчатку. Ще в 1917 р. в мене були мрії поїхати на Сибір. В канадійській пресі багато писалося тоді про той край, його багацтва й різні можливости для різних підприємств: звідси зродилася в мене охота в напрямі Сибіру, але на Камчатку, ні, ніколи. Мимоволі мені пригадалися колишні українські віча, з часів, коли між Українцями во-

дилися москвофіли-кацапи. Кацапи старалися розбивати віча, а Українці викидали їх за двері й кричали: „на Камчатку з ними“. Від цього в мене зродилося певного рода поняття про Камчатку. Камчатка, мовляв, мала бути в першій мірі краєм незвичайно зимним, таким зимним, що ледви чи чоловік міг би видержати таку студінь. Край мав бути дикий, крайно непривітний з маленькими оселями тут і там, в яких жили різні злочинці, котрих російське правительство заслало туди за різні гріхи.

— Чи мав би я охоту поїхати туди? — в свою чергу спитав я голову підприємства. — Гм, не знаю.

— Ви говорите по російськи — зовсім несподівано й російською мовою спитав він мене.

Я кашельнув, прочистив горло (потопаячий бритви хапається) і брехнув по англійськи:

— Говорю, тільки не дуже добре; бачите, я прожив стільки літ в Канаді, між Англійцями, що зовсім відвик від російської мови.

На дальші питання я відповідав по російськи, але так погано, що хотів копнути себе, якби це було можливе.

— Нічого — сказав голова — між українською і російською мовою невелика різниця, отже маю надію, що ви швидко виучитеся її; а як з газоліновим мотором? Ви можете орудувати ним?

Я кашельнув ще раз і не гикнувши відповів: — Так,

Вулкан „Коріяцька Сопка“ коло Петропавловська.

— Добре, завтра рано ви зайдіть знов сюди, а чоловік, бувший інструктор моторової школи в англійській армії, в якого розпорядженню знаходяться мотори, поговорить з вами. До побачення.

Я вийшов. На згадку проклятих моторів мені піт виступив на чоло. В них я не розумів й одної шрубки! Того дня я ходив по всіх складах машин і вдавав, що хочу купити газоліновий мотор. Управителі складів, захвалювали свої мотори та їх добрі прикмети, пояснювали різні додатки новішого винаходу, функції різних частей і т. п. Я пожирив всі ті інформації, обіцював зайти на другий день і з поспіхом біг до другого складу.

Вже пізно в день я стрінув на вулиці знайомого.

— Ви розумієтеся на моторах? — спитав я його.

Він вибалушив на мене очі:

— Що кажете?

— На моторах, газолінових моторах, питаюся вас, розумієтеся що небудь?

Чоловік подивився на мене підозріло й спитав:

— Нащо вам?

— Треба мені, треба зараз бачити, як пускають мотор в рух.

— Ні не розуміюся, — сказав він.

Я хотів уже лишити його, як він сіпнув мене за полу й додав.

— Але в мене є знайомий рибак, наш таки

земляк, він має човен і мотор і коли вам аж так конче треба бачити, як пускають мотор, я заведу вас до нього, а він покаже вам.

Ми пішли до пристані і там між десятками різного типу суден віднайшли земляка-рибака. Він старший вже віком, з сивою головою, сидів у човні і вичерпував з нього воду. Ми познайомилися й заговорили про погоду, а вкінці зійшли на його фах. Старичок займався ловлею крабів і раків, рідко рибою і продавав піймане в місті. З ловлі цих морських сотворінь він заробляв досить на удержання себе і жінки, та ще дещо й лишилося.

— А скажіть, будь ласка, я запитав, ви можете показати мені, як пускати мотор?

— Старичок видивився на мене.

— Мені, пояснив я, трапляється служба, де треба вміти пускати мотор, а я не вмію.

Старик усміхнувся.

— А чому би ні, покажу.

Він устав і витяг з-під сидження невеличку скринку з різним струментом і шрубками і дістав звідти маленьку бляшку з газоліною. З неї, дрозжачими руками він наляв газоліни в маленьку чашку в верхній часті мотора і, повернувши регулятор, махнув маховиком. За другим махом мотор затріскотів. Потім він знов повернув регулятор і мотор затих. Я подякував за прислугу. Мій курс був скінчений, я був готовий до іспиту.

На другий день я представився бувшому інструкторові моторової школи.

— Бачите — почав він — заїхавши на Камчатку, в нас будуть торговельні пости в різних частях краю. Залізниць там нема, отже самотніми дорогами, якими можна буде довести товар у центр краю, є ріки. Для цього ми будемо два судна, кожне сорок стіп довге і на них будуть вставлені газолінові мотори, силою 45 коней кожний. Ними ми будемо тягнути баржі з товарами. Ми не можемо брати туди з собою великого персоналу, тому й оголошували, що нам треба чоловіка з багатьома кваліфікаціями. Ви довго працювали при моторі? — спитав він вкінці.

— Ні, не довго — відповів я щиро.

— Ви знаєте мотор і всі його часті?

— В часті знаю — я відповів.

— А могли б ви поправити мотор, якби в нім щось попустилося? Бачите, там на Камчатці механіків нема, отже треба буде самому все справляти. Скажім, що в моторі зломалася головна вісь, що ви зробили б тоді?

— Замовив би нову — відповів я.

— Так, але замовити не буде де. Ви будете, скажім, знаходитися 500 миль від якої-такої цивілізації, що тоді?

Підчас подібного іспиту показалося, що на моторі я мало розумівся. Нагода побувати на Камчатці, хоч і дикій, вилітала з рук. А все через цей проклятий мотор. В душі я картав себе за недбалство і за те, що живучи стільки в країні машин, між машинами, я навіть не звернув своєї уваги на ці

залізні потвори. Простий раколов більше знає ніж я — гримнув я собі в очі і чекав, що буде даліше.

Інструктор від моторів продовжав:

— Так ось що, дорогий, ви в науці як? Скоро можете навчитися чого небудь?

— Дещо можу скоро.

— А мотори як?

— Можна попробувати — сказав я.

Слідувала чвертьгодинна конференція голов підприємства і мені пропонується підписати службовий контракт на один рік. А за цим повели до фабрики газолінових моторів і показали всю техніку моторової справи.

На Камчатку ми мали відплисти через три тижні, отже за той час я мав вийти з фабрики механіком і мотористом у повнім значінню цього слова.

Цілі два тижні ходив я на фабрику й приглядався будові газолінових машин, від виливання і шліфування їх поодиноких частей до закручення самої останньої шрубки в уже зложенім моторі. Заняття було цікаве і вдячне і я радів новонабутому знанню.

Одного дня мене покликано до канцелярії й зовсім несподівано для мене приказано залишити моторову науку зовсім і взятися за инше діло. До моторів наняли вишколених уже мотористів, що знали свій фах роками.

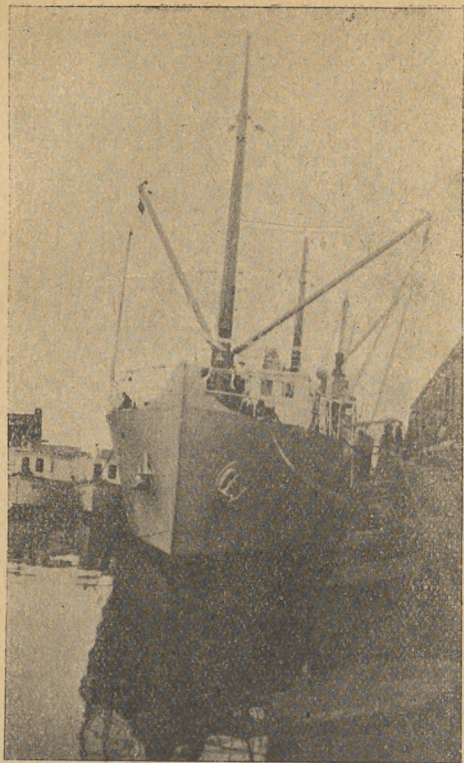
II.

Їду на Камчатку. — „Тихий“ Океан. — Петропавловськ. —
Колись і тепер. — Японські інтереси. — Історичні на-
мятки. — Історія Берінга.

Лише той, що бував у портових містах, а го-
ловно на пристанях, може представити собі вповні
ту метушню, яка завсігди буває при кожнім від-
ході корабля. Наш корабель не ріжнився нічим від
інших і мав вигляд муравлиського, в яким кипіло
життя.

Парові машини на покладі корабля гуркотіли
цілими днями мов старі жорна, підіймали вели-
чезні тягарі з пристані й спускали в ненаситне
нутро корабля. Кілька десятків грузчиків, ріжних
народностей, жуючи тютюн, розносили паки з ріж-
ним крамом по всіх закутках і укладали їх, щоби
задержати рівновагу корабля. Останні річи, які ви-
тягнуто на поклад, були два моторові судна, вагою
пять тон кожне.

Прийшов день відходу. Рідні і знайомі людей,
що відїздили на Камчатку, збиралися на пристані,
щоб побажати їм „щасливої дороги“. Тут і там
можна було бачити жінку, що старалася здержати

Корабель „Casco“, яким автор відбув подорож на Камчатку.

сльози. Люде на пристані і кораблі перемінювалися короткими фразами; сміх мішався з сльозами, поважні бесіди зі жартами. Лиш одинокий чоловік, якого, як здавалося, не обходив цілий світ, не належав до гурту. Це був капітан корабля. Не першина йому бачити такі сцени, тому й зацікавлення у них стиралося. Він, стоячи високо на своїм містку, пильно уважав за рухами своїх моряків і час від часу, коротко й грімко видавав прикази. Моряки мовчки, без ніяких коментарів вміло виконували приказане.

Корабель відв'язано від пристані і він боком відсунувся від неї. Загуркотіли машини десь у середині корабля, він затремтів ритмічно і зачав посуватися назад на широку воду.

„Прощайте, щасливої дороги“ — кричали знайомі з пристані й махали хустинками та капелюхами. Вода покрилася, мов молоко, білою піною, корабель завернув направо й поплив повним ходом уперед по тихім заливі. Пристань і місто маліли, а там столітні кедрі в Stanley парку зовсім закрили їх з виду.

Ми плили на північ проливом Georgia, що находиться між островом Ванкувер і західнім бережем Бритіш Колумбії. Височезні гори з білими від снігу шпилями відбивалися на рівнім, мов скло, плесі проливу, а столітній кедровий ліс дрімав на їх збочах. Тут і там на стрічу попадався парівець, що плив кудись між поплутані острови, або моторове судно рибака. Срібlistий лосось граючи вискакував з води й з плюском знов падав в неї.

А через два дні дехто з нас, неморяків, в тім числі і я, лежали в ліжку, привязані до нього простиралом і проклинали чоловіка, що назвав океан Тихим. Наш корабель виробляв різні акробатичні подвиги, заривав ніс у воду, ставав „дуба“, або перевертався з боку на бік. Величезні гори-води підхоплювали його на свої хребти й винісши розпливалися під ним і корабель летів у пропасть. Підчас цього корабель і паки, що були в нім, скрипіли, вінт вибивав своє нерівномірне та-та-та-та-та-та.

Після тижневсї хуртовини вітер стих, але дні були хмарні. Була темна ніч, мокра й мрачна. Десь там у нічній темноті, проти носа корабля, знаходився прохід Унімак (Unimak Pass) через ланьцух Алеутських островів. Перейти через прохід можна було тільки вдень, отже хід корабля зменшено до одної милі на годину. А тимчасом, щоби не вискочити на беріг, або підводну скалу, треба було міряти глибину моря. Всю ніч олово, яким міряли глибину, билосся з великим гуркотом об боки корабля і за кожним витягненням його з води лунав голос чоловіка: „Трицять сяжнів, сер“. Спати було ніяк.

Раптом на другий день корабель прибільшив ходу. День заповідався гарний. Тяжкі хмари, ясного кольору, окутали гори Аляски й Алеутських островів, через які де-не-де продиралися їх стіжковаті шпилі. Зі сходом сонця хмари щезли, відкриваючи незабуту панораму. Мільйони морських птиць, різного рода появилосся на воді. Коли корабель підходив до них, вони злітали великими зграями і знов

спускалися на воду трохи даліше. Це повторялося цілий день. На ліво до полудня тягнулися горбковаті непорослі лісом острови, направо гористий край Аляски з кількома вульканами на виді.

Берінгове море стрінуло нас ласкаво, з лицем погідним як у самого сонця. Але не минуло багато днів, як воно змінило вигляд і показало нам свій дійсний характер. Вітер, сніг, дощ, сонце переходили протягом дня, як кіноматографічні сцени, і ми були незвичайно раді, коли вкінці після триденної плавної увійшли в затишний Авачинський залив на Камчатці.

Було 3-го червня. Скалисті гори, що оточують Авачинський залив, були покриті ще снігом, а погаслі вулькани Вілючинський і Кроноцький виглядали немов виляті з леду. Березовий і осиковий ліс сірів до самої води заливу, а маленьке село Петропавловськ, столиця Камчатки, виглядало немов приліплене до збока гори.

Населення Петропавловська виносить коло 800 душ. Положений на збочі 1500 стіп високої гори, з низенькими хатами, покритими бляхою, з одною кривою вулицею й церквою, зовсім не східного стилю — на перший погляд не має приманчивого виду. Як я зазначив уже вище, на горах лежав іще сніг і дерева не розвивалися, хоч було вже 9-го червня.

Одиноке, що імпонує глядачеві, це та маестатичність і формація цілої околиці разом. Напроти Петропавловська, по тім боці Авачинського заливу, тягнеться ряд скалистих гір, окутаних бі-

лим покривалом снігу, що топиться при кінці липня. А над ними, неначе коронуючи їх могутність, підноситься Відючинський вулькан, висотою 10.000 стіп. Підніжа гір покриті темним лісом, де багато петропавловців вганяється за ведмедями й оленями.

З-заду Петропавловська, на північ, стоять також скалисті гори, тільки далеко вищі. Між ними красується Коріяцький вулькан, висотою 11.554 стіп. Над ним уноситься завсігди хмарка диму чи пари. Сходяче сонце надає йому незвичайної краси й він мерехтить, неначе величезний діамант. 1905 р. одного гарного дня, він затрясся, застогнав і зачав викидати густі клуби диму, а за тим попіл. Поза нагнанням страху петропавловцям, він нічого більше не зробив. Недалеко від нього стоїть вигаслий вже Кроноцький вулькан.

А у ніг усіх тих вульканів блищать, неначе дзеркало, тихі води Авачинського заливу, в якім відбиваються і гори і ліс і хмари над ними.

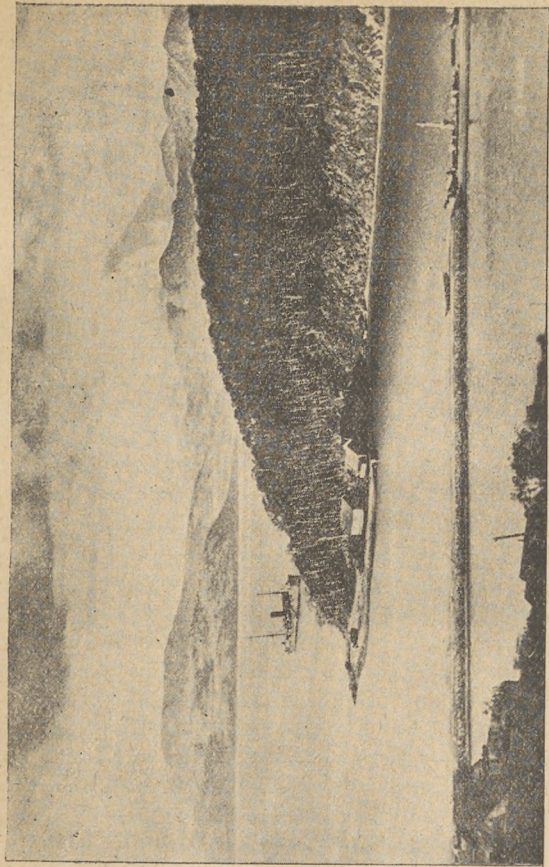
Ще за царя Миколи Камчаткою управляв губернатор з осідком у Петропавловську. Був тут також начальник почти й телефону, мировий суддя, управитель бездротного телеграфу й ціле стадо інших урядовців. Вибухла революція в 1917 р. — Не минула вона й Камчатки. Губернатор утік, забравши зі собою, що міг, офіцерів салдати по-вбивали, а самі розійшлися — то назад у Росію, хто до Америки, а інші лишилися таки тут на Камчатці. Деякі з урядовців також виїхали, інші ж лишилися на тім самім становищі що й перше.

Цей другий будинок — це бувша палата губернатора. Там тепер живе тов. Т. предсідатель „Ревкому“ і тов. М. комісар „Народньої Охрани“. А там далі — це друкарня й почта.

Перше, що можна завважити в Петропавловську, це гостинність людей. З ким би ви не стрінулися, з бідним, чи багатим (хоч по правді казати, багатих там тепер нема; — є собі звичайні смертельники й інтелігенція), кождий просить до себе на чай. „Чай пити“ там так у моді, що без нього не можуть обійтися. Не вспів чоловік зайти до сусіда за якою небудь потребою, а вже просять його „на чай“. „Чай пити“ — це перші два московські слова, яких мої товариші, Англіїці, найскорше навчилися.

Мешканці Петропавловська ведуть життя ліпше. Ріллі управляють мало і задоволяються маленьким городом коло хати. В літі ловлять рибу, котру сушать, вудять і заготовляють на зиму; в осені йдуть полювати на ведмедів і оленів. Розуміється, не всі ходять на польовання. Деякі сидять дома, заробляючи на життя таки в селі. Одинока робота в селі буває при ладованню і виладованню кораблів, а що кораблі приходять рідко, то тим самим і заробітки погані. Інші знов заготовляють для себе сухарі й рибу в літі, а в зимі виїзджають у „тайгу“ полювати на соболі й лисиці, а коли сплюють їх, вимінюють на різні конечности до життя в ріжних торговців, яких тут є чимало. Це про „чорно-робочих“, вживаючи мови петропавловців.

Що-ж до інтелігенції, то вся вона на службі

Вулькан „Вілючинська Солка“ від сторони Петропавловська.

„казьонній“ і живе з „пайка“. Ніхто з них не дістає ніякої платні, бо правительство не має чим платити. Весь прихід, який правительство має, це головно від чужинців торговців, що платять правительству за дозвіл провадити торгівлю, потім податок за зібрані футра (шкіри) і вивіз їх за границю. За зібрані гроші правительство купує різні першої потреби річи, як: муку, чай, цукор і т. и. і ділить пайками між своїх службовиків.

Отже петропавловські інтелігенти-службовики представляються дуже мізерно. Їх пальта й старі чиновничі шапки вже давно втратили свій колір, одначе не зважаючи на це, властители цих пальт і шапок все ще задержали свою стару пиху. Цікаво було бачити нераз, як такий інтелігент старої моди, з паличкою в руках і гордим виглядом на лиці „гуляв по городі“ й, стрінувшись з знайомою жінкою, кланявся майже до колін і по старому обичаю: „цідував ручку Анни Василевни“. Всі вони тримаються старої етикетки з надією на ліпше.

Такі інтелігенти дуже уважають, з ким вони знайомляться. Коли у вашім вигляді є щось таке, що вони не можуть зорієнтуватися, то звичайно без ніякої церемонії, беруть вас на іспит і ставлять такі три питання: „Де ви служите? Що робите? і яку платню маєте?“ Це все. Коли ви маєте щастя служити в солідній фірмі, а до того мати ще гарну платню й займатися в канцелярії, то є вигляди, що після такого „іспиту“ добродій засуне руку в кишеню, вийме звідти візитівку і подасть вам разом із запрошенням прийти до нього „чай пити“.

Та не дай Бог, як ви служите в не дуже то солідній фірмі, з невеликою платнею, а ще скажете, що деколи мусите спуститися в кадовб корабля і помагати виладовувати звідти ріжний товар, — тоді пропав ваш респект, а там і — „чай пити“.

В Петропавловську ми застали три японські воєнні кораблі, що стояли там уже круглий рік „на сторожі інтересів японських підданих“. А тими японськими підданими є: один голяр і один купець. Розуміється, що під фірмою японських горожан криється що інше. Японія користаючи з непорядків у Сибірі, кинулася на поблизькі сибірські побережа, незвичайно багаті в природні багацтва (риба, ліс, олива, мінерали і т. и.), висадила там свої війська і зробилася паном ситуації з ціллю загарбати їх собі. Карликоватий Японець бе русского великана в морду, а той хочби тобі слово, навіть не пробує боронитися. Це факт.

Залога тих кораблів є справдішньою язвою для Петропавловська. Всюди повно моряків, всюди вони заглянуть, заходять до першої ліпшої хати, без ніякої церемонії, не зважаючи на те, чи господар дому рад їх бачити в себе, чи ні, і — коли зайдуть раз до хати, то вже трудно їх спекатися.

Торговля алькогольними напитками в Петропавловському була заборонена. Японці, користаючи з того, що в селі нема гострих напитоків, діставали горілку на своїх кораблях і носили помежи хати на продаж. Це робили не тільки прості моряки, але навіть офіцери. Представте собі морського офіцера, гарно одягненого, чистого в білих рукавичках

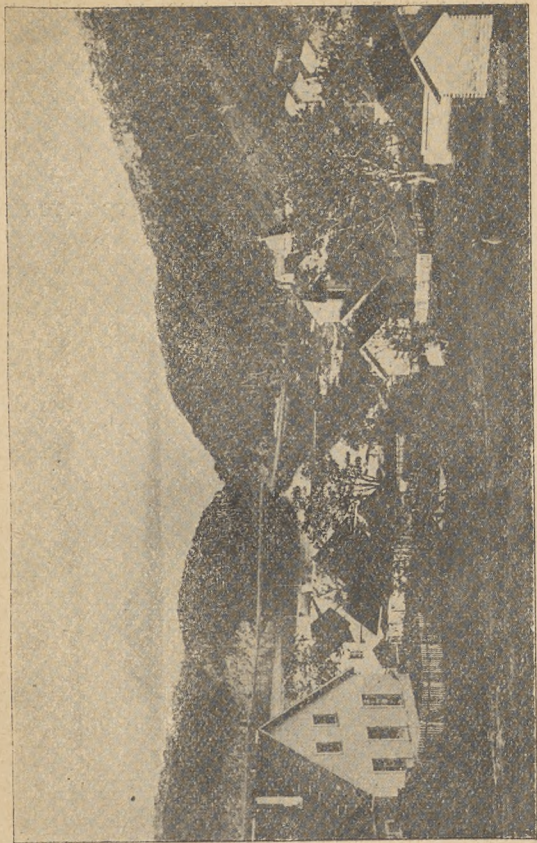
і з платком у руці, з котрого видно 2—3 пляшки горілки, з якими він носить хата від хати. Заарештувати такого офіцера чи моряка петропавловські власти не могли, бо зараз являвся відділ війська і освободжував їх.

Тепер уже обставини багато змінилися. Японці евакуували Камчатку і Приморе, після договору 1925 р., та я описую тодішні події тому, щоб дати читачам образець психіки Японця. Колись пізніше я опишу свій побут в Японії, а там Японець представляється в зовсім іншому світлі.

Петропавловськ має цілий ряд історичних пам'ятників і вони заслуговують на увагу. Перший пам'ятник, з яким новоприїзжий чоловік стрічається—це хрест на 25 стіп заввишки, поставлений при вїзді до пристані. Це пам'ятка кримської війни.

Дня 28-го серпня 1854 р. підчас тодішньої війни, шість французьких і англійських воєнних кораблів наскочили несподівано на Петропавловск і зачали обстрілювати його. На той час у Петропавловську була залага з кількох десятків козаків і два воєнні кораблі. Петропавловцям удалося відперти ворожі кораблі, при чім Французи й Англійці понесли тяжкі втрати в людях. На пам'ятку побіди над Англійцями й Французами поставлено цей високий хрест. На спільній могилі козаків поставлено великий пам'ятник в роді каплиці, а на могилах Англійців і Французів стоять звичайні деревляні хрести.

Поставлені там також пам'ятники славним мореплавцям і дослідникам підбігунових країв, Ляперзові, Клеркові й славної пам'яті капітанові Бе-

Частина Петропавловська над морськи м заливом.

рінгові, з котрих два останні згинули трагічною смертю на Камчатці.

Памятник Берінґа сам собою не представляє ні краси, ні імпазантного виду, якби цього можна сподіватися. Залізний стовп, 8 стіп заввишки, з формою земної кулі на верху, від старости похилений на бік і оброслий довкола бурянами. У підніжжя пам'ятника виписано: „Основателю Петропавловска в 1740 году мореплавателю Берингу“. І тільки!

Дивлячися на пам'ятник, мимоволі переносишся думкою дві сотні літ назад і події тодішніх часів калейдоскопом пересуваються в твоїй уяві.

На сцені появляється цар Петро I. Чоловік вельми амбітний, з великим апетитом на розширення свого царства. Пять тижнів перед самою смертю 1725 р. дає розпорядження Берінгові: організувати експедицію і йти з нею на схід, аж до Тихого Океану, а там, побудувавши два кораблі, йти здовж побережа, означити його і дослідити, де властиво кінчиться континент Азії і що знаходиться за ним далі на схід. Бо ходили неймовірні чутки, що по той бік Азії, за невеликим морем, знаходиться багатий край „Гамаландія“.

Три роки прийшлося їхати Берінгові з Петербурга до східного побережа Азії, а там через Охотське море до Камчатки.

Свою подорож на північ (з Камчатки) він зачав 9. липня 1728 р. з 44 людьми залоги і 3-ма офіцерами. Пливучи здовж побережа, він означував його і рисував карту. На схід простягалось без-

крає море і туди не видно було ніякої ознаки існуючої землі. Так дійшов він аж до місця, де континент повернув зразу на північний захід (Східний Ріг). Було ясно, що тут кінчиться континент Азії. Двацять п'ять миль від берега видніли два острови (св. Діомедія і св. Лаврентія), котрі він звидів. А там далі на схід мрака, й не видно нічого. Двічі він звидів ці острови того літа і оба рази на сході стелилася мрака, заслонюючи перед ним землю, яку він так бажав бачити, — беріг Аляски, що лежав тільки 40 англ. миль від нього.

Берінг рішив, що на схід нема ніякої землі і з тим вернувся назад до Петербурга в марті 1730 р. Його оповідання не вірили і він зачав намовляти російський двір вислати другу експедицію в квітні тогож року.

Одначе йому не прийшлося лишити Петербурга скорше аж на початку 1733 р. Друга експедиція Берінга була організована на велику скалю. В склад експедиції входили: Берінг як капітан, а Чіріков і Спанберг, як його помічники: 8 ляйтнантів, 15 молодших офіцерів, 12 лікарів, 7 попів, столярі, пекарі, козаки, моряки — всіх загалом 580 людей.

Прибувши до місця, де нині знаходиться Петропавловськ, Берінг побудував два кораблі, „Св. Петро“ і „Св. Павло“ (від них і назва Петропавловськ), і 4-го червня 1741 виплив з ними з Авачинського заливу на північ.

На другий-же день подорожі повстала сильна буря з мракою і розділила оба кораблі. Коли вкінці по кількох днях буря втихла, „св. Павла“ не було

видно. Берінг тримав напрям на північ і по тяжких пригодах добився до Алеутських островів, думаючи, що це Камчатка.

А „св. Павло“ на той час колисався по хвилях Тихого Океану. Підчас мраки, коли то він стратив з виду „св. Петра“, буря загнала його по той бік, на схід від Алеутських островів, на Тихий Океан. Потягнулися довгі й страшні подорожі на північ. На кораблі не стало свіжої води й матроси розвішували на покладі вітрила, щоби ловити в них падаючий дощ і ним гасити спрагу. Ізза браку свіжої поживи, між людьми кинулася цинга й вони зачали пухнути, а далі вмирати. Майже кожного дня відбувалися роздираючі серце похорони — спускання мертвого тіла, одного або двох товаришів у безодню океану.

Але вкінці, на півночі, затемніло чорне пасмо. Земля! „Камчатка! Камчатка!“ кричали радісно моряки. Та яке було їх здивовання, коли прийшовши до берегів, замість Камчадалів, вони побачили Індіян полудневої Аляски.

Стріча з Індіянами відбулася святочно й вони гостили їх на кораблі. Тут моряки, діставши свіжої риби і води, повернули назад на полудне до Петропавловська.

Берінг у той час находився на Алеутських островах і, призапасшися там свіжою водою й рибою, також повернув до Петропавловська.

Була пізна осінь — час великих бурь на тім морі (Берінгове море), через котре він перепливав. Недалеко Камчатських берегів, коло острова, що носить тепер назву його імени, захопила Берінга

Загальний вид Петропавловська, — „столиці“ Камчатки.

страшна буря й корабель розбився на скалах. Люде спасалися як хто міг, пливучи до острова. Діставшись на острів, побудували собі під високим берегом землянки, в котрих зажили. З розбитого корабля вдалося спасти дещо поживи.

Настали тяжкі й страшні дні. Зима була люта й холодна, люде не мали відповідної одежі, а брак свіжої поживи підкошував їх сили кожної хвилини. Цинга знов забушувала між ними й з 77 людей до 6-го січня 1742 р. померло 31.

Берінг також заслаб на цингу. З кожним днем його сили ставали слабші, ноги пухли, зуби хиталися, а далі зачали вилітати. Він не міг піднятися з постелі. Було страшно холодно. Берінг, під яким стояла його постеля, почав зсуватися, привалюючи його. Вірні моряки хотіли перенести його на інше місце, але він сказав: „Нехай прикриває мене; буде тепліше; все одно — треба вмирати“. Він помер 8 грудня 1741 р.

На весні, коли леди відплили від берегів, остала при життю невеличка горстка людей, яка побудувала великий човен з розбитого корабля і переплила на нім до Петропавловська.

І ось 8 стіп заввишки залізний стовп з написом: „Основателю Петропавловська в 1740 году. Мореплавателю Берингу“ — пам'ятник одного з найславніших мореплавців і дослідників підбігунових країв. Простий і не імпазантний. Та зате ім'я Берінгове буде по вік записане золотими буквами в історії мореплавства.

III.

Українці в Петропавловську. — Вибух газоліни і смерть мотористів. — Похорони. — Рибоконсервні фабрики. — Перші Камчадали. — Східне побереже. — Ріка Камчатка. — Їдемо до Анадиря. — У селі Маркові. — Зима в Анадірі. — Михайло Підгірний зі Снятина. — Романчук. — Білогвардійці в Петропавловську. — Поворот до Канади.

В Петропавловську я познайомився з місцевими Українцями, що жили там від довшого часу. Вони походили з різних частин України: з київської, полтавської, харківської, подільської й волинської губернії. Більшість з них на Камчатку попали не відразу: їхали головно на Сибір, заробляли на хліб, як хто знав і міг. Дехто займався риболовством на Амурі і вже звідти, чуючи про багаті води Камчатки, а також про соболів, помандрував туди. Прибувши на Камчатку, займалися хто риболовством, хто полюванням на соболя і лисиці, а дехто пішов на „казьонну“ службу. На загал жили добре. „Наш брат — говорили мені, — не дасть собі в кашу наплювати. Не те, що кацапи. Він і рибу вміє заготовити як слід на зиму, і соболя спіймати, ну й поторгувати трошки, якщо знайдеться на це час і нагода. Але знаєте, всеж

*

таки тут не те, що на нашій славній Україні". І потягнеться опис його України з усіма її благами.

Часами, коли в Петропавловську знаходилося більше число Українців, вони зорганізувалися в аматорський кружок і грали, вживаючи їх мови, „Гриця“.

Було 23-го червня. День був прегарний. Деревина тільки що почали розвиватися, а над затокою здіймався легенький туман. Того дня три японські торпедовці, що стояли в Петропавловську вже цілий рік, мали відійти назад до Японії, а на зміну їм прийшли інші три.

Увесь наш персонал був зайнятий ріжними деталями, що відносилися до дальшої подорожі. За кілька днів ми мали відійти на західне побереже Камчатки і там оснувати ряд торговельних постів. Десь коло 3-тьої години по полудні страшний гук потряс Петропавловськом. Під першим вражінням здавалося нам, що Японці почали бомбардувати село. Коли я вибіг на двір, побачив неймовірний вид: наші моторові судна, що находилися коло корабля, були в огні. Чорний стовп диму піднявся високо вгору, а червона полумінь довгими язиками хотіла досягнути до корабля. З села бігли люди, а на кораблі повстала метушня.

Десь в середині корабля загула сильніше машина і помічник капітана протягнув водяний провід. „Боже! таж там чоловік“ — крикнув він несамовито і направив струю води між судна. Кілька минут пізніше огонь погашено і гурток людей

падькався на однім з суден. Там на покладі лежав на пів живий чоловік, один з наших мотори-

Дикі квіти на Камчатці: Ломінь грудний (*Saxifraga bronchialis*).

стів, без одежі з обсмаленим тілом. Його скоро віднесено до шпиталю, де він і помер годину пізніше.

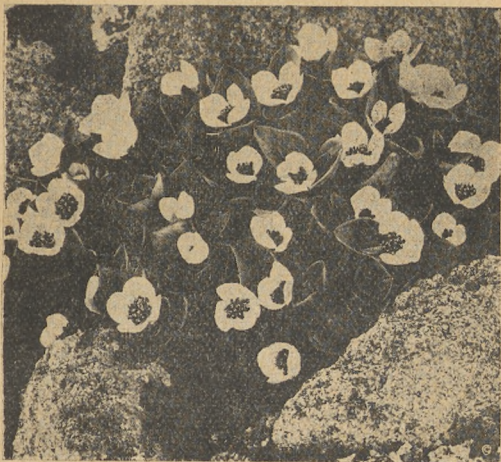
А що сталося з другим мотористом? Його не було і не можна було знайти. Аж малий хлопець, що бавився на пристані, сказав, що бачив в хвилі вибуху, як щось кинуло тіло чоловіка високо в повітря, і після того воно впало у воду.

Японські нурці з торпедовців прийшли з помічю і спустилися на дно затоки в пошукуванні за тілом нещасного. Чотири години пізніше його витягнуто з води і занесено на корабель. Японські лікарі поспішили з помічю і старалися всіми можливими способами повернути нещасного до життя. Вкінці вони залишили свій труд і віддали погибшому останню честь.

Причиною нещастя був вибух газолінової цистерни на однім з суден. Ще в Ванкувері, коли зроблено цю цистерну, наповнено її водою, щоби пересвідчитися, чи нема в ній донебудь щілини, якою могла би витікати газоліна. Потім її випорожнено, але всеж таки на її дні лишилося трошки води. Мотористи, не знаючи цього, наповнили цистерну газоліною. Коли пізніше мотор був у русі, вода, яка змішалася з газоліною, затікала в циліндри і спинювала мотори. Щоби зарадити лихові, вони зробили дірку в однім куті цистерни і крізь неї випустили остатки плину. День був гарячий і мокрі від газоліни стіни цистерни парували. Таким робом у цистерні повстав газ. Коли

один з мотористів приложив до дірки розпечений палик, щоби її заліпити цинком, повстав вибух.

Дикі квіти на Камчатці: Дерен шведський (*Cornus suecica*).

Погибших похоронено на петропавловськiм кладовищі при співучасті православних священників і всього населення Петропавловська. Їх оплакувано мов рідних, а редактор „Полярної Зорі“ сказав надмогильну промову, яку закінчив словами: „Спить жертви капіталу! Ваш труд скінчений, наш тільки починається. Ваші очі не діждалися побачити визволення всього працюючого люду. Але на ваші місця стануть мiльони нових

борців, що здобудуть кращу долю і життя всьому світу. Спітьже спокійно! Земля нехай буде пером...“ Десяток голосів затягнув: „Ви жертвою в бою нерівним лягли“. Легенький вітерок розвівав волосся на головах присутних, а берізки, які тільки що розвилися, щось шепотіли одна до одної...

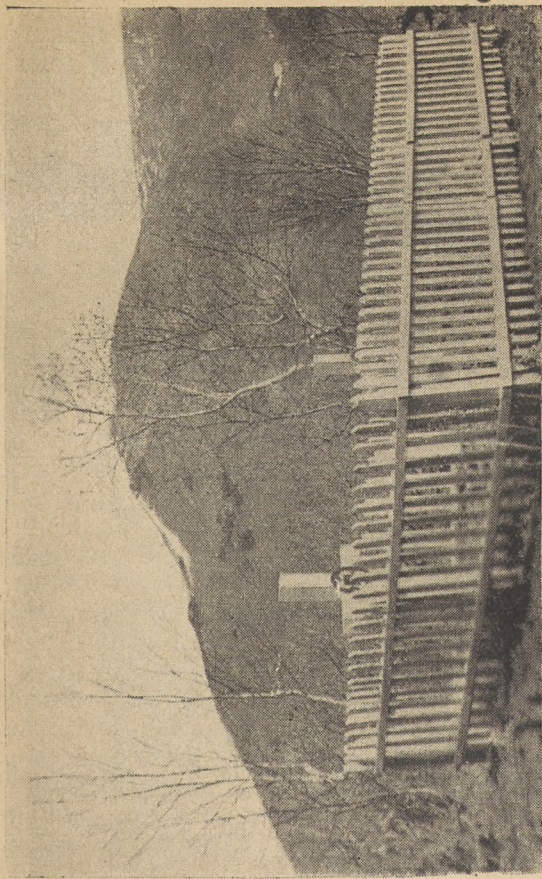
„Со святими упокой душі усопших рабів твоїх, Господи...“ затягнули попи дрожачими голосами, а народ, припавши на коліна, молився за душі усопших.

А ми, товариші погибших, слухали співу „Ви жертвою“ і „Со святими“. Ми самотні відчували болючу втрату товаришів, яких тільки що пізнали і навчилися любити і цінити.

Подорож на західне побережжя Камчатки, на Охотське море, не принесла нічого надзвичайного. Побережжя в тій частині півострова рівне, без ліса і монотонне, лише в далечині, кількадесят миль від моря, сіріли скалисті гори, з верхами покритими снігом.

Вздовж побережжя над самим морем, кілька миль один від одного, тягнулися рибоконсервні фабрики. Води, які обливають Камчатку, незвичайно багаті рибою, отже на західній і східній побережжю побудовано багато фабрик, які рік річно продукують мільйони бляшок консерв. Майже всі ці фабрики в руках Японців. Для ловлі риби привозять з Японії людей, яких наймають на цілий сезон по 150 ен (75 доларів) на чоловіка.

Зловлену на морі рибу рибачки привозять на фабрику і вилавують у величезні рибо-збірні.

Могилы мотористів.

Звідти її витягають машиною до свого роду корита, в яким тече вода в сторону будинку, де уставлені машини до роблення консерв, і вона заносить туди висипану в корито рибу. З цього корита Японець витягає її гачком одну за другою і кладе на пас, і по ній риба переходить через ряд машин, які цілком перетворюють її вигляд. Перша машина відрубє рибі голову, друга розрізує черево, инша витягає внутрости, ще инша ріже її на кусні, а потім ще инша напихає в бляшки. Наповнені бляшки ідуть на автоматичну вагу і коли вага повна, відходять в дальшу дорогу. Коли ні, шту-дерний механізм стручує її з ваги, а чоловік, що слідить за цим, врїзує кусок риби, вкладає до бляшки і знов ставить на вагу. За вагою, машина закриває бляшки, а друга коло неї вже рахує їх. Закриті бляшки падають акуратно в залізні кошики, а коли вони вже повні, засувають їх до великої печі і печуть яких 20 мінут. Добувши з печі, занурюють їх у холодну воду і зараз витягають звідтіля. Після цього два зручні Японці б'ють по бляшках малесенькими довбеньками, скоро і точно, не поминаючи й одної, і по звуці удару пізнають, чи в бляшці є повітря чи ні. Коли в бляшці є повітря, викидають її як негідну. Потім наліплюють на бляшки наліпки і забивають в пачки по чотири тузини в кожну. Ріжні обрізки риб, голови, хвости, внутрости, перероблюють на штучний погній. Час від часу до заводів приходять кораблі, забирають все до Японії, а вже звідти розвозять на світовий ринок. Слід згадати, що кілька літ тому назад

Старий Камчадал, 108 літ.

Японці так загатили лондонський ринок камчатською рибою, що Канадійці ніяк не могли видержати конкуренції.

Тут уперше ми стрінули корінних мешканців Камчатки — Камчадалів. На вигляд Камчадали темно-бронзової барви, з трошки косими очима і чорним волоссям. Росту вони низького. З первісних звичаїв, ноші і мови в них лишилося мало. Всі вони є христіянами і належать до православної церкви. Говорять по російськи з замітним наголосом і виговором; нпр. ш — вимовляють як — с; ч як — ц; щ як — сц.

Життя їх просте й невибагливе. В літі ловлять рибу, яку сушать і димлять і таким робом заготовлюють на зиму. В зимі ходять на полювання на соболя і лисиць і за їх футра вимінюють собі муку, цукор, чай, зброю й усяке инше добро.

Камчадальські села положені з конечности над ріками, тому назви сіл часто походять від назви рік. Такі назви як Тигіль, Большерецьк, Палана, Озірна — це назви сіл, що положені над ріками тихже назв.

Охотське море досить бурливе, вчасти замерзає і через те плавати по ньому можна тільки в літі. Здовж західнього побережа воно мілке так, що місцями три милі від берега його глибина вносить тільки 5—6 сажнів. Через це кораблі не можуть підходити близько до берега і, коли виладовують товар, мусять стояти на якорі кілька миль від берега (в Гижигінській губі 15 миль). Товар

Камчадальська дічина.

виладовуюють на величезні баржі і вже ними підходять до самого берега. Взагалі ціле західне побереже Камчатки непривітне, без заток, так що на випадок бурі кораблі, щоби хвилі не викинули їх на беріг, підіймають якор і втікають далеко на море, на глибоку воду.

Місячне плавання по непривітнім Охотським морю надоїло нам усім, отже поворот до Петропавловська одного прегарного ранку був прийнятний. Сходяче сонце залило своїм м'яким світлом цілу затоку; з берега доносився запах зелених берез і квітів. Де-не-де з коминів високим стовпом підносився синій дим. Білі хатки, що прилипли до збока гори, відбивалися в чистій, мов зеркало, затоці, що була більше подібна до ставка, ніж затоки. Недалеко води паслися чийсь корови, а з поблизького лісу доносився голос зозулі. А над усім тим царював Коріяцький вулкан, який час від часу випускав з себе легкі клубки сивої пари.

Петропавловці витали нас (ми вже встигли найти собі приятелів) і гостили, як могли. Я ніколи не забуду тих прийнятних хвиль, які доводилося мені проводити в домі Куксенків і Гончаренків, і пізніше, коли тільки їхав до Петропавловська, я мав вражіння, що їду до свого рідного дому.

Перебувши кілька днів в Петропавловську, ми виїхали цим разом на східне побереже Камчатки, задержуючися по дорозі на короткий час на устю ріки Камчатки і Уки. На Усте-Камчатську знаходиться кілька рибо-консервних фабрик і саме

в той час, коли ми гостили там, відбувався повний хід риби.

Дикі квіти на Камчатці: Незабудька муравна (*Myosotis caespitosa*).

Побереже мало вигляд муравлиська; фабрики працювали день і ніч повною силою пари. Кілька японських кораблів стояли в затоці і ладували консерви, а довкола них рибалки закидали довжезні сіти і тягнули з моря силу-силенну риби. На самім устю ріки десятки тюленів вганялися за рибою і, піймавши її, їли на поверхні води.

Ріка Камчатка є найбільшою рікою на Камчатськім півострові. При самім її впливі до Берінгового моря вона прибирає поважну могутність і несе зі собою, що тільки зарве. Мілкий пісок її русла, який вільно посувається з водою, вона висипає на самім устю і через це усте досить мілке.

При повнім припливі моря морські хвилі котяться в сторону ріки, ріка зі своєї сторони напире на хвилі. Стичка повстає на мілині устя і спричинює величезний водограй, який з гуком і шумом стріляє високо у повітря і звідти, з таким же гуком, падає назад в долину. Переправлятися судном через такі водограї річ дуже небезпечна і були випадки, де люде заплатили життям за свою відвагу.

В сто милях від берега стояли залізною стіною височезні гори, деякі з них покриті снігом, а понад ними височився Ключевський вулкан. В ряди годи вулкан цей оживає і на пострах Камчадалам, що мешкають недалеко нього, викидає з себе густі клуби пари і диму, попіл і ляву.

З Усте-Камчатська наш корабель попрямував далі на північ до Анадира, пять днів подо-

рожі з Усте-Камчатська. Пливучи на північ, кожний день ставав холодніший від попереднього, клімат гостріший. Тут і там на північній стороні

Гребля на ріці Камчатці, при якій Камчадали ловлять рибу.

горбків лежав ще сніг. До Анадиря ми прибули 5-го червня.

Село Анадир положене на устю ріки тоїж назви. Порівнати його, скажім, з галицьким, чи яким иншим селом, не можна ніяк. І я уживаю назви село більше тому, що там поселені люде. Лісу кругом Анадиря нема, отже для всяких будинків дерево сплавляли аж з верхнього Анадиря, на камчатку.

з села Маркова, 500 миль від Устя. Деякі з домів побудовані з дощок з пак, інші з землі, ще інші з цинкової бляхи і землі. Найліпші будинки це урядові, побудовані з дерева привезеного з Владивостока. Село заросло бурянами, а стада псів можна стрінати на кожному кроці.

В старі добрі часи Анадирем управляв повітовий начальник, який стежив за вивозом футер за границю, збирав за них податки і уважав, щоби ніхто не копав золота в поблизьких горах. До помочі він мав кількох урядників і двох-трьох козаків-Камчадалів.

З переворотом у Росії начальник виїхав з Анадира, а владу перебрав Комітет зложений з ріжних авантуристів і горлорізів. Забравши власть в свої руки, „Комітет“ зачав „очищувати“ буржуїв (ріжні малі торговці, що заробивши небагато гроша в Алясці, заснували свої торговлі футрами), тобто конфіскували їх майно, а навіть убивали. Мім торговцями повстав переполох і щоби ратувати себе, вони зорганізувалися в гурт і пішли збройно на „Комітет“. Перестрілка тревала цілий день, а над вечір „Комітет“ піддався. Скликано „народній суд“ і на нім присуджено всіх членів Комітету на смерть. Їх розстріляно одного прегарного зимового дня і похоронено в спільній могилі за селом.

Року 1921-го, коли ми прийшли до Анадира, він знову був в руках „Комітету“, але комітетчики, памятаючи долю своїх попередників, справувалися добре.

Справи фірми зложилися так, що мені треба було лишитися в Анадірі на зимівку. Першим моїм ділом в Анадірі була подорож до камчадаль-

Наловлена риба Камчадалами.

ського села Маркова, що лежить на горішнім Анадірі, 500 миль від устя. Туди треба було завезти набір товару, бо як доносили звідти, Марковці були в крайній нужді, без муки, чаю і цукру. Ще на весні було післано туди трохи припасу, але через брак газоліни, баржі, виладувавши товар на беріг, мусіли завернути назад, не дійшовши до Маркова.

В дорозі до Маркова ми взяли той товар зі собою, хоч він представляв собою малу вартість.

Сірий ведмідь, занюхавши пахуче мило, отаборився коло товару. Мило зів, звій полотна розтягнув на цілу довжину в корчах і перележав на нім не одну ніч, муку розсіяв по всім березі, а цинкові цебри (трудно сказати, що він робив з ними) пігнув в непоправну форму. Так ми їх і лишили там. Товар, що його розкрив ведмідь, замок на дощак і через це став ще більше непригожий до ужитку.

До самого Маркова нам не вдалося дійти, тому що ріка там бистра і мілка. Ми задержалися коло літниска одного Камчадала і там виладували товар. На звук моторів з усіх сторін збігалися Камчадали. На той час у Маркові не було й душі. Всі його мешканці переселилися до літниск (щось в роді хуторів) і там ловили рибу і заготовляли на зиму. По скінченню риболовлі, вони знов повертали до свого села і там жили спокійно, жуючи хліб та рибу, але в більшій части року тільки рибу.

Марковці зраділи нами дуже. Вони приймали нас чим і як могли, найбільше рибними стравами і дикими ягодами. На столі мов під магічною паличкою появилася звідкись пляшка горілки і зобачивши її батюшка Камчадал аж прослезився. Він міцно стиснув мою руку і, не випускаючи зі своєї, жалувався на тяжкі часи, на брак „пособія“, якого не прислали ще з часу революції і через те він, нарівні зі своїм стадом, мусів ловити рибу та нею житися в останнім часі.

З нашим приходом до Маркова Камчадали лишили свої сіти у воді і устроїли собі свято.

Батюшка Камчадал.

Чоловіки, жінки й дівчата натягнули на себе найліпшу одіж, співали пісні ще з часів Петра I. і тішилися, що їх нужді прийшов кінець, що в селі є подостатком муки, цукру і чаю.

Під гук стрілів і диких окликів Марковців ми лишили літниско і подалися в поворотну дорогу додому. Ми вже були далеко, а Марковці все ще стояли на березі і вимахували хустинками та палили з оружя. Ріка звернула направо і вони скрилися з очей.

Зима в Анадирі не належала до приємностей. В половині жовтня замерзла ріка, а тиждень пізніше замерзло й море. Доброго помешкання в нас не було і через те, скільки не пали в нім, все було холодно. Північні вітри дули часто і спричиняли ще більший холод. Текуча вода замерзла всюди; щоби дістати води, ми возили з поблизького озера лід і його топили на воду. Не рідко термометер падав до 50 ступнів низче зера Фаренгайта і тоді чоловік сидів в хаті і не рипався.

Для більшої неприємности з Маркова прийшли вісти, що там засів білогвардійський генерал Бочкарьов і зі своїми козаками плянує похід на Анадир. Між місцевими комітетчиками повстав переполох і, щоб уникнути можливого непорозуміння і лихих наслідків між населенням та „Комітетом“, у нас забрано усе оружжя і амуніцію, яку ми мали для торгівлі. Вкінці, після довгих нарад „Комітет“ лишив Анадир і виїхав далеко на північ до Східного Рогу. Бочкарьов до Анадира не при-

ходив зовсім, а на другий рік, тобто 1922 р. його сили розбито зовсім.

Поза тим дні йшли одноманітно, без ніякої

Камчадали чистять і сушать рибу.

зміни. Колиж вкінці прийшла весна, ми її стрінули радо. Сніг топився скоро, а за цим появилися нечисленні табуни диких гусей, качок, журавлів і чайок. Природа ожила! З усіх усюдів доносився крик диких птахів, дооколичний степ почав зеленіти.

Але ріка і море все ще були закуті в леді. Він тримався аж до 27-го червня і тоді почав ло-

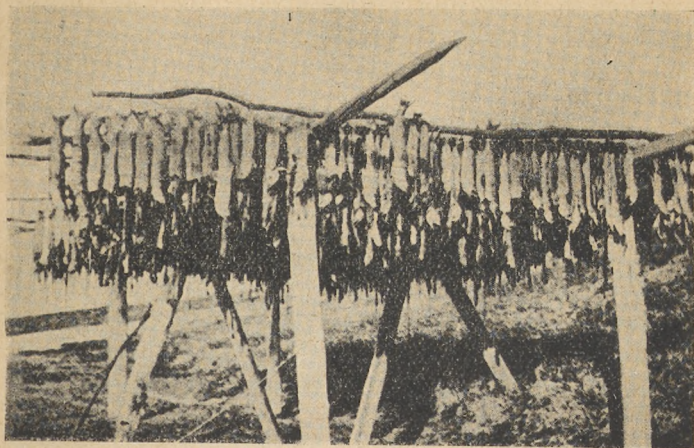
матися. Приплив і відплив моря носив той пом'ятий лід взад і вперед ще цілий тиждень, а там вітер з берега пігнав його далеко в море.

Устя ріки ожило знов. Появилися кораблі з різним добром і людьми різного типу. Дехто приїхав ловити рибу, інші купувати футра білих лисиць, а ще інші шукати за золотом. Народу було стільки, що не було їм де мешкати, тому багато мешкали в шатрах. Беріг вкрився різними паками, стиртами засоленої риби і човнами.

В такому хаосі мені довелося стрінути земляка. Одного дня, переходячи попри ряд шатер, я побачив в одному з них, через відкинуті поли шатра знайомого Американця, що сидів на землі і переглядав якісь папери. „Галло“! сказав він, побачивши мене, „заходьте сюди й погляньте на цікаві фотографії“. Я увійшов. На землі сиділо кілька незнайомих мені людей і переглядали фотографії. Я присів коло Американця і також зачав переглядати фотографії. Нараз між фотографіями я побачив дуже гарно виконаний портрет Тараса Шевченка, з бандурою в одному куті. Я глянув ще раз на незнайомих і старався вгадати, хто з них Українець. Але з вигляду ні один з них не був подібний до Українця. Двох з них, легко можна було пізнати, були Шведи, один Американець і ще один з чорною бородою, не то Німець, не то Жид.

— А що це за чоловік — питаю по англійськи в голос і показую в сторону портрету.

— О це наш... український поет Тарас Шевченко, — відповів бородатий також по англійськи.

Сушення риби як поживи для чоловіка й пса на зиму.

— То ви Українець? — не вірячи своїм ухам, спитав я вже по українськи.

— Yes... да... так... я Українець з Галичини, — заговорив він якось змішано і зачав — А ви також...

— Так, я також Українець, з Канади.

Ми познайомилися. І полилася щира українська розмова; оповідали один одному, які тільки

знали новини про Галичину, Велику Україну і їх боротьбу за визволення. Не забули згадати також і наших братів в Канаді і Злучених Державах, де мій новий знайомий також бував. Ми забули про присутних Шведів і Американців, і були щасливі, що могли говорити своєю рідною українською мовою.

Михайло Підгірний, мій новий знайомий, був родом зі Снятина. Ще молодим хлопцем виїхав він до Злучених Держав і там прожив 15 літ. В часі російської революції, коли американські війська інтервеніювали на Сибірі, він поїхав туди з американською армією як переводчик. Після повороту американських військ назад додому, Підгірний залишився на далекім Сході у Владивостоці. Життя у Владивостоці стало погане і він виїхав зразу на Камчатку, а пізніше в гурті шукачів золота, до Анадира. В Анадирі гурт розбився і Підгірний став на службу в одній американській фірмі, що мала там свою торгівлю.

Другий Українець з Галичини, який був на Камчатці і з яким пізніше я стрінувся в Канаді, був Романчук, родич звісного українського патріота Юліяна Романчука. Спочатку він служив там в японській фірмі, що має рибоконсервні фабрики на Камчатці, а пізніше в тій самій фірмі, що й я.

Того року згідно з інструкціями я виїхав з Анадира і вернув назад до Канади. Довелося вертати через Петропавловськ, а там, як звичайно, знайомі гостили як могли і нарікали на тяжке

життя. В той час Петропавловськ находився під владою білогвардійців і вони поводитися в нім

Шпихлір на сушену рибу. Будують його на підвищенню, щоби охоронити запаси риби перед голодними псами й іншими рибобідними звірятами.

як в окупованім краю. Ріжного рода свавільства були на деннім порядку.

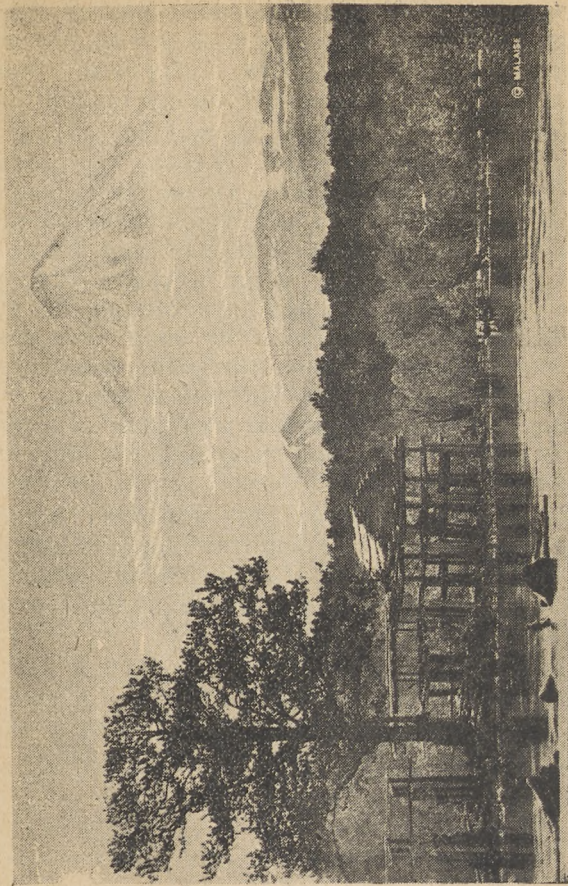
Сторонники большевизму, разом з бувшим урядом, що лишили село, зорганізувалися в відділ партизанів і часто турбували білогвардійців у Петропавловську.

Мій приятель, Кирило Куксенко, був у тім часі управителем маленької урядової фарми, дві

милі від Петропавловська. На тій фермі держано 20 коров гольштенської раси і молоко від них відсилано кожного дня до місцевого шпиталю, а решта для пайків. Мені конче хотілося відвідати його, але щоби зайти на ферму, треба було дістати пропуск. Через знайомих мені вдалося дістати пропуск без ніяких труднощів і я пішов.

На фермі жив цілий відділ салдатів — перша сторожа Петропавловська. Дижурний офіцер пропустив мене. Куксенки були раді бачити мене і оповідали про своє життя. Була вже пізня ніч, як я рішив іти додому на корабель, але Куксенко не пускав. Дорога, як він говорив, була небезпечна, бо можна було стрінати партизанів, які в нічній темноті моглиб узяти мене за білогвардійця і стрілити в мою сторону й... пропав Іван Григорієвич. Або на відворот: білогвардійський салдат міг взяти мене за партизана і цокнути до мене зі свого мушкета. Аргументи були переконуючі, мені зовсім не бажалося служити ціллю для партизанських чи білогвардійських військ і я заночував у Куксенків.

Рано-раненько, коли ще сонце спало, трубач трубів тривогу. Я зірвався на рівні ноги і вибіг на двір. Через подвіря перебігали пів заспані салдати, натягали на себе верхню одіж і вхопивши кріс, бігли кудись під гору. А там вгорі, в корчах, різко тріскали рушниці. За кожним вистрілом неначе відгомін щось цокало по листю поблизьких дерев, або подвірю, збиваючи маленькі клубки пороху. Коло будинку, де спали салдати, стояв офі-

Вулькан Ключевська Сопка (16.000 стій).

цер у помятім мундурі і видавав прикази. Щось цокнуло його і він повалився на землю без найменшого звуку. Салдат, що перебігав попри нього, тільки глянув в його сторону і побіг далі.

Тимчасом стріли ставали густіші, а там за-тріскотів і машинувий кріс. Хтось несамовито кричав: „Направо, направо (московська лайка), направо, направо“. Куксенко сіпнув мене за полу і повів до пивниці. „Нічого, сказав мені, як прийдуть сюди партизани, нема потреби боятися. В мене там знайомі“. Через п'ять хвилин, що здавалися вічністю, він вийшов на двір, але зараз вернувся і покликав мене. Вистріли віддалялися в противну сторону від Петропавловська, ставали щораз глухіші. Куксенко порадив мені бігти до Петропавловська. Ми попрощалися без слів, і я побіг.

Таки того самого дня корабель відплив з Петропавловська в поворотну дорогу додому. Через кілька годин профіль берегів Камчатки з її вульканами сірів невиразною лінією над поверхнею моря, що лишилося за нами.

Сонце піднялося вже високо і туди в його сторону простував наш корабель. Там далеко за обрієм находився край, що був близький нашому серцю. Туди звертався наш напрям і увага.

IV.

Моя друга подорож на Камчатку. — Товариші повороту та їх поведінка. — „Тарас Бульба“. — Корабель на міліні. — В обіймах льоду. — Маю зимувати на Далекій Півночі. — Спомини минулого. — Ледовий Океан. — Будуємо хату на зиму. — Чукчі. — Польовання на качки.

Весна 1923 року знов побачила мене в подорожі на Камчатку по раз другий. Цим разом море було привітливіше, більше знайоме так, що коло Алеутських островів вже не треба було міряти його глибину. З Ванкувера аж до Камчатських берегів погода була прекрасна і ціла наша подорож через Тихий Океан була більше подібна до приємної прогульки, чим ділового плавання.

Лише коло самих камчатських берегів Берингове море немов згадало, що воно має славу бурливого, насупилося, скипіло й почало ревіти. Але було за пізно. Через дві години ми вскочили до Авачинської затоки, а там до Петропавловська. По бездротнім телеграфі Петропавловці знали, що ми пливемо до Петропавловська, кілька днів перед тим, заки ми прийшли туди. Коли корабель появився в затоці, вони громадою вийшли на пристань і витали нас як старих знайомих, деякі як рідних.

В кількох останніх літах мені довелося дещо подорожувати, отже з досвіду скажу, що такої гостинности, такої щирости, як у Петропавловців, стрічати мені не доводилося. Отже тих кілька слів про їх добрі серця і благородну вдачу нехай буде їм подякою на цім місці, а для мене дорогою згадкою, яка надовго залишиться в моїй памяті.

Петропавловськ на цей раз був уже під совітською владою, мав регулярне військо і життя в нім мало дуже твердий характер. На півночі, по ріжних оселях все ще правили „комітети“, але з відходом нашого корабля місцевий уряд плянував післати туди відділ салдатів і урядників їм на зміну.

Перед самим відходом наш корабель „Ваучимо“ (Бейчаймо) представляв незвичайний вигляд. Відділ салдатів зносив на нього все своє добро і власність, провізію, кухні, кітли, карабіни, машинові кріси; ріжні урядники несли клунки, куфри, перини, подушки, машини до шиття, самовари, дітей; множество людей облягло корабель. До того ще не можна було знати, хто їде з нами, а хто ні. На кожному кроці відбувалися прощання другів, прощання довгі з поцілунками, з обіймами, переказами і ще раз обіймами, які істнують тільки в Росії.

Пора відходу. Розітнувся оглушаючий рев гудка і люде мов муравлі заметушилися між собою; одні лізли на корабель, другі з корабля на пристань. Вже відвязали одну-дві линви від пристані, а люде все ще перелазили, як хто міг, на

корабель і з корабля. Ще один рев машини і корабель відсунувся від пристані і зачав посуватися вперед. На пристані бігав молодий чоловік з мішком на плечах і якимсь відром у руці і кричав на все горло: „Зачекайте, зачекайте, ради Бога, зачекайте“! Його скинено з пристані в моторове судно, що було привязане з боку, і доведено скоро до корабля, куди він дістався по шнуровій драбинці. В той самий час кілька людей, що були на кораблі, злізли до судна і відплили назад до Петропавловська.

Не від річи буде згадати тут, що ніякі пасажирські кораблі не припливають до Камчатки, а лише тягарові, такі як ось „Бейчаймо“, по ріжній потребі. Отже коли хто хоче їхати в другу місцевість, просить капітана, щоби той взяв і завіз його, куди їде корабель. Буває, що капітан відмовляється через брак місця, але коли пасажир настирливо просить, місце знайдеться. Звичайно кімнат на тягаровім кораблі нема, отже такий пасажир приміщується, де може: ставить на покладі шатро або замешкує таки в ратунковім човні, вдоволений в душі, що може їхати, куди йому треба. Розуміється, про білет або якусь нагороду за їзду тут нема й мови.

На Камчатці такий спосіб подорожування увійшов уже в життя і нема корабля, щоби не мав певної кількості таких безплатних пасажирів.

Наш корабель, будучи першим того літа, дістав немале число вільних пасажирів, включаючи й відділ салдатів, що їхали на північ. Пасажирам

було сказано, ще заки вони всіли на корабель, щоби запаслися своєю поживою, а для спання відділено часть корабля, яку побілено вапном і пороблено там деревляні ліжка. Це відносилось до салдатів і інших урядників, бо зайвих кімнат у нас не було.

Не всіли ми виїхати з Авачинської затоки, як різні урядники почали слати до управляючих ділами фірми різні домагання на кімнати, поживу, а навіть лікери. Не помогали відмови, а потім запевнення, що зайвих кімнат у нас нема, а що до поживи, то пасажирам було сказано запастися своєю. Безличність деяких урядників посунулася до того, що вони заявили управляючим віддати свої кімнати їм, а самим іти, куди самі схочуть. Положення було крайне неприємне і вкінці дійшло до того, що корабельна кухня видавала поживу для всіх пасажирів.

Тут мушу заявити, що таке поведення було не зі сторони Петропавловців, мешканців Камчатки, а новопришельців з центру Росії, що як вони самі заявили, робили вдома революцію.

Пянство між пасажирами, а навіть стрілянина були на деннім порядку, але по якимсь часі капітанові і його офіцірам вдалося його здержати. Здержано в такий спосіб, що кілька пяних, між ними й повітового начальника, замкнено до виходка. Пяниці побачили, що англійського офіціра не можна порівняти до російського того часу і дали спокій.

Ми стояли в Омоторській затоці, що нахо-

диться на самій шийці Камчатки, яка сполучує Камчатський півострів з суходолом Азії на східнім побережжю. Тут і там по березі снувалися гурми людей. Одні продавали футра, інші рибу, Камчадал продавав офіцерові з корабля двоє ведмежат. Дехто з пасажирів виносив свої річи на беріг, ще інші, розложивши вогонь, варили їсти. В однім місці коло самої води стояв наш капітан, а перед ним чоловік, росту більше чим середнього, кремезний, з довжезними вусами — типовий Тарас Бульба і вимахував руками. Капітан усміхався і здвигав плечима. Коли я підійшов до них, капітан звернувся до мене і сказав, що цей чоловік щось говорить йому, а він не розуміє його й слова. Я глянув на чоловіка ще раз, ну, живий Тарас Бульба; такі типи між Москалями не водяться.

— В чім річ, дядьку — спитав я „Тараса“ по українськи. „Тарас“ подивився на мене і забув язика в роті.

— Капітан говорить мені — почав я далі — що ви щось сказали йому, а він не розуміє вас; отже будь ласка, повторіть мені те, що сказали, а я переповім йому.

„Тарас“ все ще стояв мов загіпнотизований, не кліпнувши й оком, й дивився на мене. Вкінці відізався.

— А ви... ви... хто? Наш... Українець?

— Так, Українець — відповів я.

— Боже мій, не може бути! Слухайте, ви дійсно Українець, а не Жид? — запитав він знову.

— Хібаж по мові моїй не можете пізнати, що я Українець?

— Ні, не в тім річ. По нашому балакаєте добре, лиш з лиця, а головно, ваш ніс... тее... трохи на жидівський похож... Як вас звати?

— Іван Григорієвич.

— Так от що, Іване Григорієвичу — сказав Тарас — зайдіть до мене на стаканчик чаю, будь ласка, тай сіюмою обрадуєте. А то моя стара геть сплакалася за рідною стороною.

— А щож ви капітанові хотіли сказати — знов спитав я його.

— Ага, мало що не забув — відповів „Тарас“. — В мене, Іване Григорієвичу, є хороший бичок. Не продав би, якби не треба було, а то я задумав переселятися назад у рідні сторони. Я живу коло Київа. В мене є кілька штук рогатої худоби, між ними й хороший бичок. Так ось, будь ласка, спитайте отсього вашого капітана, чи не хотів би він купити мого бичка на мясо. А то я толкую йому, а він, бісова віра, тільки очима кліпає. А хороший бичок, Іване Григорієвичу! Дешево продам.

Капітан добив торгу з „Тарасом“, але що на кораблі мяса було подостатком, рішено взяти туди хорошого бичка живим і держати, покіль настане пора зарізати його. „Тарас“, відпровадив бичка на корабель зі всіма похвалами, потягнув мене до себе пити чай.

Петро Макаренко, мій ново-знайомий „Тарас Бульба“, був родом з-під Київа. Ще перед військовою він переселився на Сибір, але не вподобалося

Йому хлібопашити, отже покинув землю і пішов на Амур ловити рибу. Опісля чуючи неймовірні річи про Камчатку, переселився туди зі сімєю і перемінився в ловця. Діла в нього склалися добре, заробіток з продажі соболів і лисиць був хороший, отже, зложивши трохи гроша, рішив їхати назад у Київщину на землю.

— Тут, Іване Григорієвичу, — говорив Макаренко — не те, що у нас на Україні; там навіть веселіше вмирати, отож повезу туди на старість свої старі кости.

— Батеньки мої рідненькі, — падькала жінка Макаренка, — хіба живе тут чоловік між цими поганцями Камчадалами, як повинен? От живеш як скот! Не хочу я більше багатства, не хочу соболів, а хочу додому, де, як старий каже, веселіше навіть умирати.

Було приємно й затишно сидіти в домі людей, що любили свій край до того, що відмовлялися й від багатства лише ради того, щоби поїхати на Україну і там щасливо зложити свої кости. Було приємно розмовляти своєю рідною мовою і хто знає, як довго ми булиб ще балакали про всячину, якби не рев гудка, що звіщав про дальшу дорогу.

З моря надсунула густа мрака і оповила собою беріг моря. Щоби вийти з затоки, треба було йти чотирі милі на схід, а потім повернути корабель під прямим кутом на північ. Корабель ішов повним ходом уперед, коли нараз він зловіщо задрожав, захитався з боку на бік і став. Ми, паса-

жири, вибігли на поклад. Капітан на своїм містку дув переразливо в свисток, скликаючи своїх моряків, і скоро видавав прикази, а офіцер, що стояв коло нього, дзвонив телефоном, передаючи прикази до машинового відділу. Корабель наскочив на мілину.

Машини загуділи повною силою на задній хід, вінт змішував воду з болотом, а корабель, мов закаменів, стояв на місці. В п'ятьсот кроків сірівся неясно берег, а хвилі, що котилися в його сторону, стогнали й ревіли злорадно. З моря дув легенький вітрець.

Під першим вражінням тяжко було сказати, чи корабель ушкодився в який небудь спосіб, але коли відкрито трюм і оглянено уважно, показалося, що корабель був неушкоджений. Проби морського дна при помочі олова і мила вказували, що дно було пісчане, без каміння, отже великої небезпеки не було. Одинока небезпека, яка могла грозити кораблеві, було те, що міг зірватися вітер, збурити море й викинути корабель на беріг. Щоби зарадити цьому, рішено облегчити корабель, а приплив моря, що доходив до повноти, мав також допомогти у цій ділі і піднести корабель з дна хоч на один-два цілі. Повних три години увесь персонал і залога корабля виладовували тяжкий товар прямо в воду і при кінці трьох годин корабель знов порушався своїм у воді. Страти були великі, одначе всі були раді, що лише на тім скінчилося.

Наш напрям був до Анадира. Недалеко Ана-

диря заступив нам дорогу лід і щоби не тратити часу, ми кинули Анадир і попрямували далі на північ до Берінгового Рогу. Виладувавши там при-

Моржі на кризі.

значений товар, ми знов завернули на полудне до Анадира. Всюди по морю плавали величезні поля леду, на яких тут і там лежали й грілися на сонці моржі і тюлені. Коли корабель зближався до них, вони зручно скакали у воду, час від часу випливаючи на поверхню.

Корабель плів повільним ходом, виминав величезні вали леду і ломав своїм тягарем тонші

криги. Пробиратися через леда було тяжко, а вкінці й зовсім неможливо. Вітер подув з моря, припер леда до берега, щільно замикаючи таким

Корабель „Бейчаймо“ в дорозі до Анадира, окружений ледами, в яких перебув 5 днів. Було то 8. липня 1923 р.

способом корабель у своїх обіймах. Йти далі було неможливо.

Повних п'ять днів ми, разом з кораблем, були в ціпких обіймах леда, трицять миль від берега. Погода була прекрасна і дехто з нас з безділля виходив на лід і йшов мильо-дві від корабля на прохід. Після п'ятох днів вітер подув з берега і розвіяв ледяні поля, і ми дійшли щасливо до Анадира.

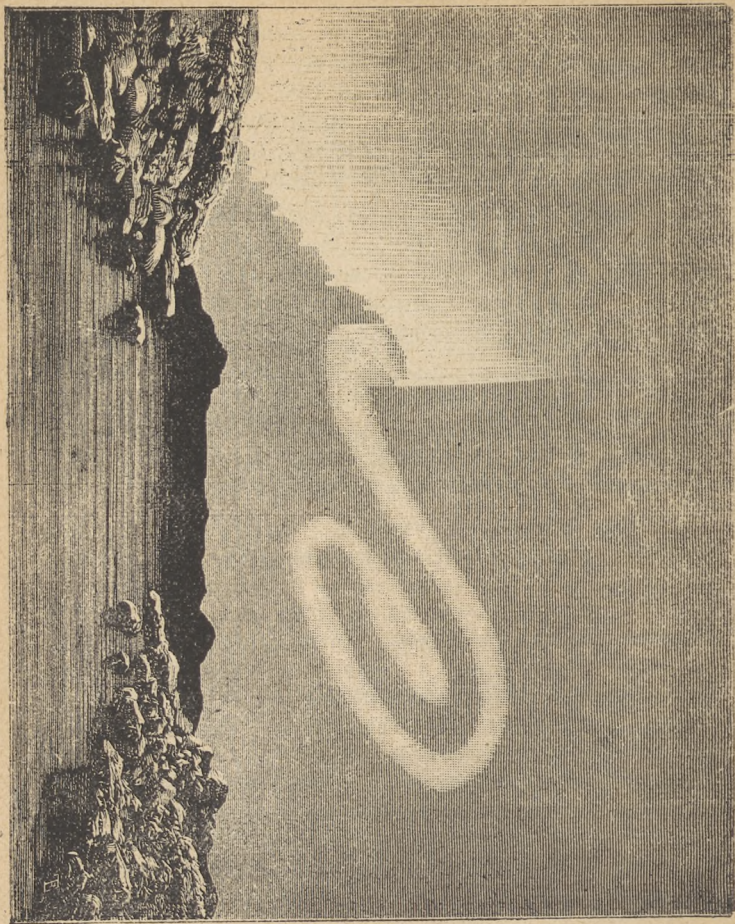
З Анадира ми знов поплили на північ до

Східного Рогу, а звідти ще далше на північ до Рогу Північного на побережу Ледового Океану. За цей час події зложилися так, що мені, дійшовши до Північного Рогу, припоручено заснувати там пост і лишитися на зимівку, а радше, до часу, коли туди знов прийде корабель на другий рік.

Вигляд зимувати на Далекій Півночі на самім побережу Ледового Океану мені припав до смаку, тим більше, що представлялася нагода пізнати людей, їх життя і край, про яких я наслухався стільки неймовірних річей.

Будучи ще в народній школі, один з моїх учителів оповідав нам, школярам, що далеко на півночі є такий край, де буває половина року зима, а друга половина літо. В зимі панує там цілковита ніч, зате в літі сонце ніколи не заходить.

Що спонукало учителя оповідати подібне, не знаю, але скільки пригадую собі, його оповідання про шестимісячну зиму було без ніяких пояснень. Не знаю, як на других школярів, але на мене особисто учителеве оповідання зробило незвичайне вражіння і довго не давало спокою. Я ставив собі цілий ряд питань, на які не міг найти ніякої відповіді. Питання були такі: Чому така різка переміна: шість місяців літо, а тут відразу зима? Де поділася весна і осінь? Чому в тім краю літом день, а коли тільки наступить зима, стає ніч? На тлі цього оповідання робив собі висновок, що ось з кінцем літа сонце спускається все низче й низче, а там зовсім заходить. Наступає

Образок представляє північну зорю у виді змія. З небозводу звисає світляна, стяжка, утворена із огнисто червоних промінів, які заєдно хвилюють і тут і там міняться дуговими красками. Ця чарівна проява розяснює нераз цілими тижнями темряву підбігунової ночі, яка в тих околицях триває через пів року. На думку більшости вчених північна зоря є електромагнетним проявом, що повстає під впливом віжнесенького всесвітнього пилу, який сонце розпилює у всесвітньому просторі, а земля притягає до своїх бігунів.

ніч, а з нею й зима. І повстало друге питання: Як же люде живуть тоді, без сонця?

Кілька літ пізніше я жив уже в Канаді на фармі. Одної осінньої ночі небо на півночі зазяніло, загоріло ріжними барвами, почавши від золотистої, мов промінь сонця, до темно-фіолетної. Світло протягалося на цілий північний небозвід, часами зменшувалося, то знов побільшувалося, бігало мов живе по цілім небозводі і щезало зовсім. Уперше в життю бачив я таке явище і не знав, що воно таке. Спитав тих, що вже довше були в Канаді, і відповідь була така: Ми живемо недалеко від Ледового моря. Там тепер вітер снігом мете по блискучім леді і це відбивається на хмарах! Були й такі, що говорили, що десь там на півночі мають бути золоті гори і це від них бе така ясність.

Насправдіж було це полярне світло, або як по вченому називають, *Aurora Borealis*. Що спричинює таке явище, трудно сказати, тим більше, що між самими вченими панують ріжного рода думки про цю справу. Вчені говорять, що то електрика і магнетизм викликають полярне сйво.

В золоті гори я не вірив, але одного разу дозволив собі пожартувати з одного парня, що тільки був приїхав зі Старого Краю, з села Тульови, сьятинського повіту і вперше побачив полярне сьяво.

— Йй, мо, Іва, а це шьо таке? — спитав.

— Це, Іляшу, золоті гори так світяться — говорю йому.

— Йй, мой! А до них далеко?

— За Порайковою стодолюю.

— Йй, мо! — здивувався, але зараз отямився і заговорив. — Мо, Іва, та ти брешеш!

Я не міг здержатися від сміху, а він, зловивши мене, кинув на солому і довго мняв.

Минуло двацять літ і сталося так, що я опинився „серед вічних снігів та ледів“. Було незвичайно цікаво бути наочним свідком тих різних перемін у природі, які мали скоро наступити. Признаюся, що не обійшлося без того, щоби в душу не закрадалася крихітка страху перед уявленим страшним холодом і шестимісячною нічю. Мимоволі пригадувалася доля ріжних експедицій до підбігунових країв, щоби відкрити тайни північного царства, підчас яких люде гинули з голоду й холоду або зовсім пропадали без сліду. Таке сталося з експедицією сера Джона Франкліна, частиною складу експедиції Стефансона, а перед ними загинуло багато інших людей, включаючи і славної пам'яті капітана Берінга. Але бачучи, що тут і там живуть білі люде, навіть довгі

роки, рішив, що й мені мабуть нічого не станеться за один-два роки.

В першій вражінню з Ледового Океану я розчарувався. Розчарувався тому, що на Ледовім Океані не було льоду. Дуже часто чоловік живе уявою і з назви річей робить собі висновок, що

Дім і склад Гудзон-байської Компанії, в яким автор перезимував 1923—24 р.

нпр. Тихий Океан має бути зовсім тихим, тимчасом я сам привязувався до ліжка, щоби не вилетіти з нього: таким „тихим“ був Тихий Океан. Або другий приклад: Ледовий Океан знаходиться на самій Далекій Півночі, кругом північного бігуна. Зима там довша від літа, отже природна

річ, холод там страшний. Земля ніколи не розмерзається, на морі повно льоду. На землі, крім Ескімосів, білий чоловік ледво чи може жити там і т. д.

Віля хати автора находився склад на сухо соленої риби (лосось). Пізніше сю рибу забирають на ринок у Владивостоці.

А на самім ділі було ось як: Був гарний серпневий день. Природа наче замиралася зі світом, посилала свої благодати на мешканців Півночі. Було тепло й погідно і сонце гріло — не пекло. Корабель, колишучися легенько з боку набік, плыв до Берінгового моря, держучи напрям на північ. З правого боку в віддалі 60 миль, через ле-

генький туман, маячили гори Аляски, а з лівого в кількасот сяжнях, високо понад воду, височився Східний Ріг, клин Азії, найдалше висунений на схід. А проти носа корабля, прямо на північ, про-

Автор висилає Чукчу до Сх. Рога з футрами білих лисів.

стягався безмежний Ледовий Океан. Ніде ні кучка льоду, а море, наче заснувши, легко дихало, здіймаючи свою поверхню мов грудь, то до гори, то знов в долину.

За кораблем тихо летіли невідлучні товариші морської подорожі — меві (морські чайки). Коли корабельний кухар викидав за борт кухонні окушину та обрізки, вони з криком накидалися

Типи Чукчів.

на них і на хвилю відставали від корабля, а там знов наздоганяли його і як перше, летіли з кораблем навперегони.

Обійшовши Східний Ріг, корабель повернув трошки наліво і взяв напрям вздовж побережа

Чукчанка з дитиною на шиї. Так носять Чукчі своїх дітей.

до Північного Рогу, 450 миль від Східного Рогу — місця призначення нашої подорожі.

Виладувавши різний крам з корабля, призначений для Північного Рогу, він поплив назад у теплі сторони, а я і 18-літній хлопець Сергій з Владивостока лишилися там, щоби виміняти той

крам на дорогочінні футра і прикрасити ними модних пань Лондона і Парижа.

Не маючи часу, ми взялися за будову складу, де можна би було примістити привезений товар, і дому для себе. З роботою треба було поспішати, бо помімо гарної погоди й тепла зима була не-

Чукчанки із Східного Рога. Чукчанка з права мішаної крoви. Верхня одіж зроблена з матерії, яка охороняє спідню одіж з ренових шкір перед набиттям снігу в шерсть.

далека. Матеріал для будівель ми привезли із собою з Ванкувера. Він був помірний і порізаний

Чукотський шкіряний човен.

після пляну так, що все, що ми зробили, це — збили цвяхами до купи. Підчас будови ми мешкали в шатрі, а варили їсти на нафтянці.

Нашими найблизчими сусідами були мешканці північно-східної Азії, що заселяють півострів під назвою „Чукотський“ — Чукчі. На Північній Розі, або як Чукчі називають, Ріркайпі, було їх 14 родин. Цивілізація не положила ще своєї руки на них і вони підходять більше і вдачею і способом життя до камінної доби, чим до доби електрики,

аероплянів і радіо. Не можна одначе назвати їх диким чи півдиким народом, тому, що вдачаю вони тихі, як сама Північ. Але спосіб їх життя, їх

Полювання на моржів на Східнім Розі. Чукча, що стоїть по правій стороні, одягнений у певного рода „плащ“, зроблений з висушених моржових мочевих міхурів.

звичаї й обичаї заслугують на особливу увагу і я постараюся описати їх і різні епізоди їх життя так, як це бачив.

Коли ми з Сергієм були заняті будовою приміщень, Чукчі їздили на полювання моржів. Часто їх не було вдома по два-три дні, а там вони повертали назад на своїх скіряних човнах наладованих моржовим мясом. Привезене мясо розкладали на траві і тоді ділилися. Після кожної поїздки вони спали довго, їли незвичайно багато і поза цим нічого більше не робили. Їх поміччю при будові я не бажав тому, що при тім більше

клопоту й затрати часу, ніж помочі. Будівель нашого типу вони не бачили, орудувати молотком не можуть і взагалі всякі роботи виповнюють дуже поволі. Поговорка „час то гроші“ для них не має найменшого значіння; колиж підганяти їх в роботі, вони ще більше тратять голови.

Моржове м'ясо на траві підчас поділу. З права стоїть Сергій.

Життя в Ріркайпі йшло тихою ходою й щасливо. Погода була на причуд гарна і ми благословили природу за її ласку.

Вздовж берега, з півночі на полудне перелітали величезні табуни диких качок і гусей. З кожним днем вони ставали більші й більші так, що не-

раз не видно було їх кінця і заслонювали собою сонце. Шум від їх лету був величезний і його було чути на велику віддаль. Час від часу роздавався тріск карабіна або гук рушниці і кілька качок падало у воду близько берега, або зовсім таки на беріг. Але не всі Чукчі могли дозволити собі на таку розкіш, себто стріляти качки. Багато з них мали зовсім інший спосіб діставати качки, хоч не такий практичний і певний, зате більше ошадний.

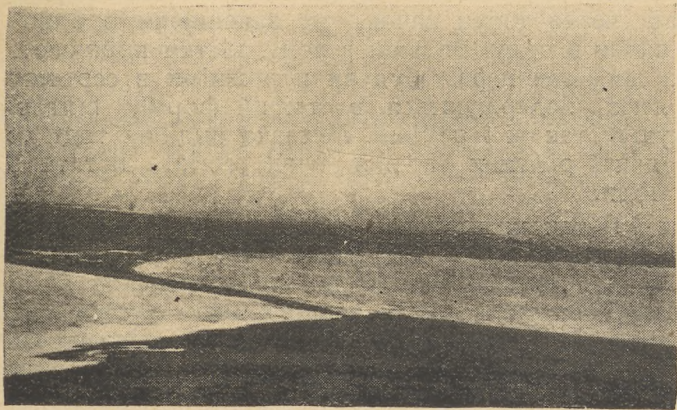
В кілька сот кроках від села висувається від берега на море піскова коса, а на її кінці здіймається гора висотою 800 стіп, або іншими словами, недалеко від берега на морі стоїть гора, яка лучиться з берегом пісковою косою. Коса та вузька і невисока так, що підчас бурі морські хвилі переливаються через неї.

На такий косі Чукчі і їх жінки та діти засідають на качок і дістають їх метавкою. Метавка та зроблена з тюленевої шкіри ремінців грубости шнурівки від черевика, довжиною в три стопи. В одній вязці є їх 8—12. На кінці кожного ремінця привязана обшліфована кістка величезного волоського оріха, або моржовий зуб. Противні кінці зібрані всі до купи і звязані разом з обрізками гусячих пер у той спосіб, що вони творять рукоять.

Роздається шум і тріск летячих качок, але ще не видно їх. Чукчі на косі присідають низько до землі, рукоять метавки в правій руці, кістки в лівій. Качки летять вздовж берега, зближаються з незвичайною швидкістю і, щоби заощадити собі

лету, не летять довкола гори, що перед ними на кінці коси, а перекидаються через косу, всього кількадесять кроків на другу затоку. В хвилі, коли

Вид на чукотське село Ріркайпі з Північного Рога. Зауважте вузьку шийку, яка лучить гору з побережжям
Там засідають Чукчі з метавками на качок і гусей.

вони зближаються до коси, Чукчі зриваються на ноги і кидають зручно свої метавки в табун качок. Метавка летить скоро в повітря, кістки вперед, а ремінці і рукоять, неначе хвіст комети, за ними, і вдаряє качку. Качка, замахавши крилами, замотується в ремінці і падає на землю, часом забиваючися, иншим разом треба ще побігати за нею, заки її зловиш.

Дехто з Чукців дуже зручний у киданню метавки і я бачив одного разу, як летіла тільки одна качка і Чукча зумів поцілити її. В більшості це кидання „на попало“. Дуже часто метавка перелітає через табун качок, не зачепивши й одної, і падає в воду. Впавши в воду, кістки поринають на дно, але пера, будучи порожніми в середині і легкі, задержуються в стоячій формі, піддержуючи також і ремінці. Метавка подібна тоді до водяної рослини і для Чукчі легко дістати її з води.

Я також пробував цього спорту, позичивши собі метавки. Багато разів я кинув її в повітря і майже за кожним разом вона падала у воду. Всежтаки одного разу вдалося мені дістати дві качки. Одного разу я кинув метавкою в табун качок, вона вдарилася в качку і обі зачали падати на землю. Мені привидівся смачний обід, але нараз качка, не долетівши до землі, випрямилася і полетіла разом з метавкою, як нічого не бувало. Мені треба було тоді заплатити Чукчі за метавку два фунти цукру.

V.

Наступає довга зимова ніч. — Чукчі радіють. — Як виглядає зимовий день. — Вплив зимової ночі на білих людей. — Наша пожива. — Вода. — Полярна заверюха. — Чукчі добувають нас із снігу.

Коло 25-го вересня якось відразу стало холодно. Вітер подув з півночі, тяжкі олов'яні хмари нависли над землею і в повітрі запахло зимою. Качки й гуси, певно чуючи надходячу зиму, потягнули на південь з ще більшою силою та юрбою. Їх перелет нагадував відступ неприятеля; з поспіхом без порядку летіли вони; їх було безліч без кінця.

Чукчі і пси також видко передчували надходячу зиму, бо одні й другі підіймали голови до гори і довго дивилися на хмари в сторону півночі. І не помилилися, бо коли раненько на 27-го вересня ми поглянули у вікно, земля була покрита білим килимом снігу.

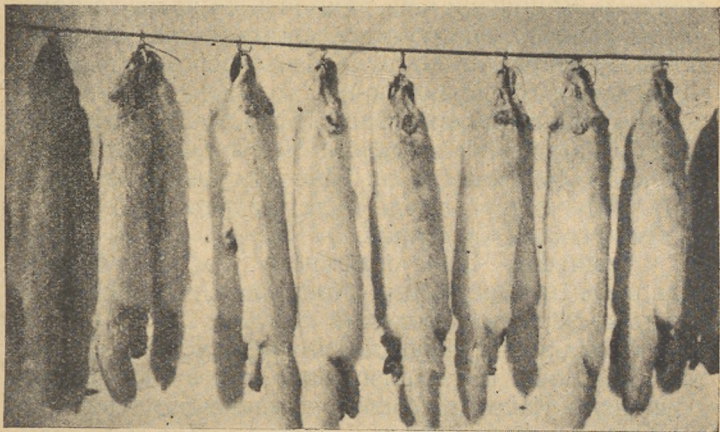
Тут одначе мушу зазначити, що перший сніг на 27-го вересня, це пора незвичайно пізна. Старожильці півночі говорять, що на побережу Ледового Океану нема двох років під ряд, щоби були подібні до себе. Частіше буває, що зима зачинається з початком вересня.

Чукча стрічає зиму з таким захопленням, як ми весну. Кожна пора року має свою красу, але після довгої, холодної і невігідної зими, перший промінь весни найприємніший. А у Чукчів навпаки. Для них зима приносить відродження, більше енергії до праці. Красу зими вони цінять більше над красу літа. Ціле літо Чукчі живуть менше або більше лінивим життям, як не рахувати рідкі поїздки на море за моржем. Їх пси з надмірної їди і браку праці стають страшно ліниві. Сплять по цілих днях у невеликій траві кругом чукотських домів і йдуть на поклик свого господаря тільки тоді, коли той наставить їм кусень мяса, але тільки не побачать перший сніг, як кров предків відзивається в них і викликає безмежну охоту кинутися на легких санках в обійми тундри і погуляти на ній, мов вітер, до волі.

Зима приносить Чукчам також більше матеріальної користи. В зимі вони полюють на диких звірів: білих ведмедів, білих, червоних, голубих і сірих лисів, вовків і росомах. З великою нетерплячкою чекають вони часу, коли футра вище згаданих звірів стануть „зрілі“, себто дістануть певну барву, якість і витревалість, а тимсамим і красу. Нпр. барва білих лисів літом є сіра; з приходом зими їх волос прибирає білу барву, стає довгий і більше пухнатий. Шкіра літнього лиса є безвартісна, отже треба чекати, покіль вона зовсім не побіліє, щоби мати бажану красу і вартість. Сполювавши цих звірів, Чукчі вимінюють їх футра на

рідкий крам, який тільки білий чоловік „танні-тан“ може зробити.

Будучи з природи мешканцями півночі, не диво що радо виходять назустріч зимі. Холоду вони не бояться, природа наділила їх такою витрева-

Футра білих лисів. Вартість 10—40 доларів за шкіру.

лістю на холод, що білий чоловік ніяк не може зрівнятися з ними. Коли вже зайшла мова про виносливість холоду, слід замітити, що пізніше в зимі я нераз бачив, як Чукча збираючися в дорогу, довго возився зі своїми псами, запрягаючи їх у санки, — без рукавиць і шапки на голові. А термо-

метр показував коло 40 ступнів низче зера Фаренгейта. Мені самому примерзав ніс, холодно було стояти і дивитися на нього і я втікав назад до хати. А йому байдуже.

За те спеки переносять вони не так легко. Бувало приїдуть Чукчі з дальших сторін в справах торгівлі. Випрягши псів, заходять до хати. За прийнятим звичаєм випитуешся, звідки вони, як імя, скільки днів були в дорозі, скільки псів мають, а як Чукчі належать до кочуючих, то скільки ренів, які новини в їх сторонах, тощо. Після цього угощаеш їх чаєм і цукром та сухарями. Чай вони цінять надзвичайно. Гостинність на Півночі грає велику роль і Чукча довго і всюди буде хвалитися, що „тані-тан“ угощав його чаєм.

Тимчасом Чукчі оглядають дім, дивуються невиданій їм конструкції, обмацують стіни. На стіні висіло зеркало і молодий парубок, літ з 18, хотючи приглянутися ближче, що воно таке, побачив там своє лице. Він здригнувся, а там знову глянув і крикнув: Како-ме! (оклик здивовання). Перший раз у життю бачив він таке диво і не міг від нього відірватися, регочучи до безтями. Лише чаєм вдалося мені його успокоїти.

Столів ні крісел чи лавок в них нема; вдома сидять на землі на шкірах. Отож прийшовши до мене, також сідають на підлогу і ми тут же розставляємо для них горнятка з чаєм і цукром.

В кімнаті термометер показує 65° вище зера Фаренгейта. Після першого горнятка їм стає горячо. Після другого піт градом котиться з чола і во-

ни скидають свої кожухи. За третім скидають шкіряну сорочку, а за четвертим, сказавши „омо утку“ (горяче тут), вхопивши сорочку і кожух з поспіхом виходять на двір.

Дні ставали коротші і холодніші, а північний вітер подув ще сильніше. Море люто ревіло і бючи хвилями об беріг, тяжко стогнало. Бризки хвиль, падаючи на беріг, зараз замерзали. Здавалося, що зима своїм першим приходом хотіла відразу вигнати найменший слід літа і взяти край в повне посідання. І це їй вдалося. Надійшли заверюхи, сильніші морози, з півночі приплив лід. Він не був в плоскій формі, кригами, а в формі величезного яйця 10—20 стіп у промірі. Хвилі кидали ним у різні сторони, розбивали об другий лід і викидали на беріг.

Коло 10. жовтня погода стала краща, море успокоїлося і замерзло коло берегів. Кілька миль від берега вода була ще відкрита і по ній плавали більші або менші криги.

Майже кожного дня, частіше ранком, ніж по полудні, чоловік діставав обману зору. На обрії показується корабель, поволі пливучи на полудне. Мимоволі дивуєшся, що в таку пізну пору корабель ризкує плавати між ледами. Минають години, а корабель менше більше стоїть на тім самім місці. Щоби бачити ліпше, лізеш на дах і протираєш очі, не помагає. Дивишся в далековид і бачиш, що це пливучий лід. Пізніше, коли леду на морі більше, не так легко обманути себе. За те море до півночі виглядає трохи вище землі, часом навіть дуже ви-

соко, трошки перехилене до берега так, що можна бачити всю його поверхню. Коло полудня все щезає і море приймає звичайний вигляд.

Час від часу кругом сонця появляється свого рода перстень мов дуга. Від нього із зовнішньої сторони виходять проміні, такі самі, як і від сонця. Часом замість перстенья появляються з боків сонця ясні колюмни, ще іншим разом видно два сонця, одно вище другого і оба світять однаково.

Причини цього, на думку вчених, тяжко подати. Атмосфера, магнетизм, електрика, відхил землі від сонця мають багато діла з цим явищем.

А сонце, це життєдайне джерело, з кожним днем сходило пізніше і заходило швидше. З кожним днем воно сходило все ближче полудня і, підійшовши понад горизонт на кілька сяжнів, знову спускалося до заходу. Семого падолиста я бачив його в останнє. Воно зійшло майже коло полудня, з білим лицем як у мертвого, що ні засміється, ні моргне, без світла і тепла, і глянувши ще раз на поверхню чукотського півострова, сховалося за обрій.

Після цього кілька днів підряд була мрака, а коли атмосфера знову прочистилася, сонце вже не показувалося.

Минали дні і тижні, сонця не було, але світло дня тревало кілька годин. Звичайно коло 11-ої години рано, майже просто на полудні, небо червоніло, наче горіло, а з самого осередку червоної заграви стріляли в гору ясніші проміні. Здавалося

що буде сходити сонце. Минала година, друга, проміні малі і знову щезали. Сонце так і не зійшло.

Нічна тьма скоро вкривала землю, тільки шпилі скалистих гір, колишні вулькани, блимали золотистими барвами на темнім тлі неба, мов освічені прожектором. За короткий час і ця кришина світла щезала і наступала дійсна темна ніч.

Короткими словами ціле це явище дня і ночі виглядало так (для прикладу візьмемо час, коло 21-го грудня, коли дні найкоротші): Рано 8.30. На дворі ще темно. Ми встаємо і займаємося ранішньою туалетою. При світлі нафтової лампи приготуємо снідання, снідаємо, миємо і ховаємо посуд, а потім займаємося якимсь ділом у помешканню. Коло 11-ої години розвиднюється і стає настільки видно, що можна погасити лампу. Зробивши це, не тратимо дорогого часу денного світла, виходимо на двір, щоби подихати свіжим повітрям. Коло 12-ої год. приготуємо обід. Під кінець обіду знову стає темно, і щоби було видно прибрати посуду від обіду, треба світити лампу Час 1.30 пополудні.

Такі короткі безсонячні дні і довгі ночі, ніде правди діти, стають з часом дуже одноманітними. Кожний наступний день нічим не різниться від попереднього. В той час проїзжих мало, а то й зовсім нема. Чукчі стараються сидіти вдома, бо подорожувати в той час тяжко. Коли притрапиться, що конче треба кудись їхати, то подорожують, та роблять дуже мало дороги. Ідеш цілий день, ідеш дивишся, а вже й темно. Треба заночувати на лолі.

На другий день з світанком знову їдеш і не встиг добре розіхатися, вже знову темніє. Оглянешся і побачиш те місце, де ночував минувшої ночі. До того ще й сніг м'який і для собак тяжко брести по таких снігу. Отже такі і подібні причини здержують людей від подорожування. І через це ніщо не нарушує спокою чоловіка.

На людей слабої вдачі, що виховані в ніжності „коло мами“, що сподіваються все жити в роскоші, без журби, що бажають, щоби природа примінилася до їх примх, а не вони разом з примхами до природи, такі одноманітні безсонячні дні мають поганий вплив. Це відноситься до білих людей, що опинилися по тій чи іншій причині на далекій Півночі. Вони вічно нарікають на долю, проклинають день, коли їх нога вступила на північну землю, з розбитим серцем згадують про різні „блага“ полудня, а там сходять з розуму, стріляються, з беспорядности гинуть з голоду, або пропадають без вісті підчас снігових заметіль. Люде з подібною вдачею повинні сидіти вдома, де багато безпечніше.

Мій товариш Сергій мав багато дечого з вище наведеного, але я завсігди находив для нього якусь розривку, щоби відвернути його думки в інший бік. Якогось поважнішого діла було в нас мало, отже ми ходили на прогульку, наскільки на це позволяв нам день і погода, стріляли до ціли, читали, грали, в шахи, на мандоліні, грамофоні, а головню займалися лекціями англійської мови. В опа-

нованню цієї мови Сергій робив гарний поступ і тому плянував переселитися колись до Канади.

Пожили ми мали подостатком. На неї склалися: консервоване молоко, консервовані овочі: грушки, черешні, сливки, яблука, фіґи, консервовані огірки, макарони, мука, смалець, масло, ренове м'ясо, сушена огорожина, свіжі бараболі і цибуля.

Щоби задержати бараболю і цибулю свіжими і незіпсутими, ми викинули їх на мороз, щоби замерзли. В такому замерзлім виді ми тримали їх цілу зиму. За кожним разом, коли тільки захотіли бараболь, вкладали кілька з них в зимну воду і вони відразу покривалися верствою льоду. Подержавши її в воді, поки лід не розмяк, оббивали його з бараболі ножем. Бараболя за цей час стає трошки м'яка, водяна і тратить свій природний смак.

Сушена огорожина — це продукт Америки. Огорожина різного роду, покришена на дрібні кушочки, висушена штучним способом, змішана разом та запакована в бляшки. Перед варенням її треба намочити в воді на кілька годин, а потім уже варити.

На воду ми уживали леду. В зимі вся текуча вода замерзає, а що близько не було ріки, то ми уживали леду з моря.

„Як, солоний?“ — питаєте.

Ні, не солоний, а прісний. В літі, коли дні довгі і теплі, лід на Ледовім Океані топиться, часть його, а властиво тонкий лід зовсім розтопиться, а грубий той, що змерзається в величезну масу, що тво-

рить собою майже гору, розмерзається лише в часті. В стані розтоплювання його захоплює друга зима, не давши йому змоги зовсім розтопитися. Як звісно, солоня вода, тобто морська тяжча від прісної. Отже в літі, коли солоний морський лід топиться, він стає дещо м'якший. Сіль, що міститься в ньому, будучи тяжчою від самого леду, разом з водою пробивається крізь лід в долину і таким способом верхня часть леду, вільна від соли, стає прісною.

В осени північні вітри приганяють лід до берегів і він осідає на міліні. В зимі, коли вже текуча вода замерзла до самого дна, ми їдемо з санками до того осівшого на міліні леду і лупаємо його сокирами. Прісний лід також легко пізнати по тім, що є чистий і прозорий, коли солоний лід має синювату барву.

Привізиши лід додому, складаємо його в паку і коли тільки потрібно, лупаємо його на ще менші кусні і розтоплюємо на воду.

Найтяжчими для нас були т. зв. „полярні заверюхи“. Звичайно зачинаються вони легким вітром зі сходу або заходу, рідко з півночі або полудня. З часом вітер більшає і дує зі шкоростю 40—50 миль на годину. Хто не пережив таких заметіль, ледви чи може представити собі їх дійсний характер і силу, навіть з найкращого опису.

Вітер реве, то свище, то гуде страшно, та рвучи зі землі сніг, підіймає таку куряву, що не можна бачити й на крок перед себе. Як високо така курява підіймається, трудно сказати. Час від часу дім

тремтить так сильно, що, здається, ось-ось перевернеться, або вітер зірве дах. З нього в помешканню холодно і, скільки не пали, нагріти тяжко, тому сидимо в кожухах. Вікна забиті снігом і ляпа горить в кімнаті цілий день. Крізь найменшу щілину, особливо кругом сінешних дверей вітер надуває до середини снігу з такою силою і кількістю, що треба дерти мішки на вузенькі ленти і ними обтикати кругом дверей. Навіть дірку від ключа треба заткати. На двір не виходимо зовсім. А вітер без перерви гу-гу-гу-бр-бр-гу-бр-гу і так цілими днями.

Мимоволі спочуваєш людині, що в дорозі. І таке нераз буває. Їде чоловік і ось захопила його заметіль. До села далеко. Що робити? Коли в нього є шатро, ставить його і залазить туди разом із своїми псами. Коли нема шатра, буде з снігу свого роду дім і також лізе туди з псами і чекає ліпшої погоди. Багато днів приходиться нераз перемучитися так. Такі заверюхи тривають 3—10 днів.

Звичайно після тижневої фурії відразу, мовби якась нечиста сила видула із себе всю свою лютість, вітер стихає. З діточою радістю направляєшся до виходу, щоби побігати та розправити м'язи в ногах, що отупіли підчас тижневого замкнення, і подихати свіжим повітрям. З поспіхом відчиняєш сінешні двері і о горе! Перед тобою сніжна стіна, через котру не пробивається й найменший промінь світла. Береш лопату і зачинаєш викопуватися, кидаючи сніг у сіни. Зачинаєш зверха, щоби пробити діру на денне світло. Після двадцяти мі-

нїтної праці лопата стає за коротка. З пересердя зривається слово, якому тут не місце.

Знадвору чути чукотські голоси. Питають: „Іван, турі наргін теенеркіх?“ (Іван, на двір хочеш?), і копають. За кілька мінут вдаряє промінь денного світла. З сіней, приставивши до дверей паку і ставши на неї, випихаєш на двір довгу жердку. Чукча ловить її і витягає тебе отвором на двір.

Ох, як приємно бути знову на вільнім повітрі, подихати повними грудьми, побігати до схочу. Йдеш. Сніг твердий; кінь може ходити по нїм і не проломиться. Тут і там Чукчі відкопують свої „яранги“ (доми). Їх не видно зовсім, лише видно, як білі кубіки снігу вилітають на верх, наче зпід землі. Кругом біло-біло, ні одної чорної точки не видно ніде. Недалекі гори, мов духи в білих мантилях, що їх малярі рисують на образах, фантастичними лініями зарисувалися на темно-фіолетовім небі. Всюди тихо-тихо, так тихо, що не хочеться вірити, що перед годиною тут шаліла буря і заметіль.

Йдеш і любиєшся природою і нараз летиш стрімголов з високого насипу снігу, що його вітер надув. Підводишся і лаєш себе за необачність. Йдеш далі, і тиць носом у сніжну стїну. Що за біс? Стаєш і розглядаєшся. По хвилі пізнаєш, в чім діло.

Діло в тім, що через брак сонця, брак сильнішого світла, великі кучугури снігу, що їх надув вітер, не кидають ніякої тіни. Тому вся поверхня виглядає зовсім рівною, без ніяких насипів чи надм

снігу. Чоловік дістає „обман зору“ і через те тяжко йти кудинебудь. Йдеш і бачиш насип і рівночасно підіймаєш ногу, щоби вступити на нього. Нога падає на долину без затримки. Показується, що там жадного насипу нема, а тільки є видутий рівчак.

VI.

Мешканці Чукотського півострову. — Вигляд Чукчі. — Його одіж і взуття. — Чукчі кочуючі і берегові. — Табуни ренів. — Завяття берегових Чукчів. — Пси і їх служба. — Чукотські села. — Чукчі в Америці. — Умові здібности Чукчів.

Щоби бути обзнайомленим уповні з життям на далекій Півночі, мусимо приглянутися і познайомитися з корінними мешканцями тих сторін. Я постарався зібрати всі форми життя народу, між яким мені довелося жити. Описи ці не видумані, не з переказів, а були дійсністю на Північнім Розі (Ріркайпі).

Коли глянете на мапу Азії, зауважите, що вона одним своїм клином висувається далеко на північний схід і закінчується, як по географічному називають, Східним рогом. Самий кінець того клина становить півострів, який називається Чукотським, від назви племені, що його замешкує.

Води, які обливають вище згаданий півострів, є: Берінгове море з полудня, пролив Берінга зі Сходу і Ледовий океан з півночі.

Тут і там ланцюги скалистих гір перетинають край і їх верхи здіймаються на багато тисяч стіп. Найголовніший хребет називається Становий. В

горах знаходяться багаті поклади вугля, а також шляхотні і півшляхотні метали, як: золото, срібло, мідь, олово, залізо і т. и. На жаль, край ще досі неспросліджений і тяжко сказати, в якій кількості

Чукотські хлопці.

і яке багатство знаходиться в його нутрі. Як старе царське правительство, так і новіше большевицьке робили різні перешкоди своїм і чужим, що бажали йти в глибину краю й займатися дослідями чи пошукуваннями за золотом. Багато Американців потратили чимало капіталу, чекаючи на дозвіл шукати (не копати) за золотом, і не раз після кількітнього дозидання вертали назад у свої сторони без нічого.

Нарід, який замешкує цей півострів, називається Чукчі і є одним із багатьох племен, які замешкують північно-східну Азію.

З лиця Чукча є темно мідяної барви, з вистаючими вилицями, косими очима і плескуватим носом, котрий зовсім губиться між очима. Волосся в нього зовсім чорне і грубе, яке своїм виглядом нагадує гриву коня. Лице в Чукчі без заросту. Чукчі стрижуть голови на різний лад. Дехто стриже волосся на самій маківці і з долини, а кругом голови лишає його довшим, наче вінець, щось в роді католицьких монахів. Інші підстригають з долини, а на самій маківці лишають волосся довше. Ще інші зовсім стрижуть голови, а лишають волосся довше тільки над самим чолом, що висить мов грива. А бувають і такі, що зовсім не стрижуться, і своє довге волосся заплітають у дві коси. Як бачимо, тут нема ніякого правила, як хто має стригтися, і кожний робить це відповідно до свого смаку і вподоби. У волосся вплітають скляне намисто різної барви, на шії також носять намисто.

Росту Чукчі більше середнього і добре розвинені, кремезні.

Одягаються Чукчі в одіж зроблену виключно з ренових шкір. Матерій або полотна нашого виробу вони вживають дуже мало. Одіж Чукчі така: Сорочка зроблена з телятка рена. Шерсть новонародженого рена дуже м'яка, а шкірка тоненька, тому вона надається найліпше на сорочки. Поверх сорочки натягають легкий кожух, трошки тяжчий від того, що на споді, і шерстю обернений надвір.

Оба кожухи вшиті в той спосіб, що не мають розпору спереду, і щоб одягнутися в них, треба надягати через голову. Штани зроблені також з ренових шкір і є двійні: на споді легші, шерстю звернені до тіла, зверху тяжчі, шерстю надвір. Кожухи спадають поверх штанів мало що не до колін і по них Чукчі підперізуються моржовим ременем. Чоботи зроблені зі шкірок здертих з ніг рена, з підшвами з тюленевої шкіри. Шапка двійна, з шерстю до середини і надвір, вшита навзір дитячої шапочки, що завязують під бородою. Це зимова одяга Чукчі. В літній, коли тепло, носять одяг також зі шкір, але дуже легку. Замість ренових чобіт, носять чоботи непромокальні, з шкіри тюленя.

Жіноча одяга дуже проста. Вона не ділиться на штани і кожух, а становить цілість, себто кожух і штани сшиті в один одяг. Одяг той також не має розпору ні спереду, ні ззаду, а щоби натягнути його на себе, жінка лізе в нього через широчезний ковнір. Затягнувши його на себе, вона стягає ковнір приспособленими до цього ремінцями.

Хлопчача одяга вшита навзір одяга їх батьків, дівоча навзір одяга матерів.

Виправа шкір у Чукчів стоїть на високім ступні і я ручу, що не один з наших кушнірів, колиб побачив чукотську роботу, позавидував би їм. Виправлені шкіри красять вільхою, або червоним і мягким каменем, що його знаходять на морськім побережю. Жінки виправляють всі шкіри і потім шиють з них одяг, включаючи й чоботи. Ниток на-

шого виробу вони не вживають, а роблять свої з жил рена.

Чукчі діляться на два племена: кочуючих і берегових. Кочуючі Чукчі займаються випасом ренів і з ними переходять з місця на місце. Як звично, рен живиться певного роду мохом, котрий росте тільки в північних краях. Він пасеться як літом так і зимою, а до того природа наділила його незвичайною витривалістю на холод і через це для нього не треба будувати ні хліва, ні робити запасів корму на зиму. Це булоб навіть неможливим для Чукчі тому, що табуни деяких Чукчів начисляють кілька тисяч голів. Коли рени випасуть корм на однім місці, Чукча переганяє їх на инше, а за ними підтягає й свою сімю зі всім добром.

Таким робом Чукча веде безжурне життя, перекочуюючи з своїм табуном за сотки миль вздовж і поперек свого півострова, і не раз доходить до своїх сусідів Якутів на заході коло Охотського моря або Коряків на полудні.

Кочуючий Чукча кормиться виключно реновим мясом, одначе коли находиться близько озер чи рік, дістає звідти рибу.

За ренами він ходить більше з любови до них, ніж у надії на велике багатство. В багатстві Чукчі не кохаються та й ренів нема куди збувати. Ось росте табун і Чукча ходить за ним, тішиться, що табун його побільшується. Для домашньої потреби убиває стільки, скільки треба, а решту знову переганяє на нове місце. Часами він перекочує зі своїм табуном на морське побереже й там у берегових Чук-

чів за ренові шкіри та мясо вимінює моржовий ремінь і тюленевий олій.

Як уже сказано вище, табуни деяких Чукчів начисляють кілька тисяч голів. Але бувають і такі, що мають тільки 10—50—100 або мало що біль-

Кочуючі Чукчі.

ше, і вони також належать до кочуючих. Розуміється, вони не можуть вести самостійного життя тому, що вони з'їлиб своїх ренів за одну зиму. З тої причини малозаможні пристають робітниками до заможніших і прилучують свій нечисленний табун до табуна багатого. Вони доглядають цілий табун і за це багатший Чукча їх годує й одягає. Коли їх

табун розмножиться так, що обезпечує самостійне життя, тоді вони відлучуються від багатшого разом зі своїм табуном.

В зимі поза доглядом за ренами кочуючі Чукчі полюють на лисів і за їх футра вимінюють собі потрібний товар, як патрони, тютюн, чай, цукор, посуду і т. и.

Одиноким нещастям для кочуючого Чукчі є вовки. В зимі, звичайно підчас заверюхи, вовки по одному або два, не більше, кидаються на табун, розполошують ренів і при тім роздирають кілька штук. Сердега Чукча бігає тоді за десятки миль і збирає знову до купи своїх ренів. Один Чукча оповідав мені, що через два тижні вовки убивали в нього пересічно по 20 ренів за ніч. Через те багато Чукчів стратили свої табуни й потім поселилися на побережу або понаймалися робітниками в багатших.

Береговими Чукчами називаються ті, що не мають ренів і живуть стало на морськiм побережу в маленьких оселях або зовсім одинцем, подальше від осель.

Берегові Чукчі і кочуючі — це один і той самий народ, говорить одною мовою, має ті самі звичаї, обичаї і вірування, лише спосіб їх життя дещо різниться. Коли кочуючий Чукча має свою опору в доброму табуні, береговий Чукча покладає всю надію на польовання морського звіря: тюленя, моржа і кита. Береговий Чукча більше прив'язаний до одного місця, до своєї рідної оселі. Однак же він любить також подорожувати і часто їде

за кількасот миль нераз навіть за маловажною річю. Тої зими, коли я зимував на Північнім Розі (по чукотськи „Ріркайпі“), один Чукча їздив продавати лиса аж до Східного Рога, 480 миль. Коли я звернув йому увагу, що він може зробити це вдома без ніякого труду, він сказав, що чув, що в Дежньові (Східний Ріг) можна дістати цукор далеко солодший від ріркайпського. А дійсна причина була в тім, що йому захотілося трохи переїхатися.

Берегові Чукчі віддаються більше мореплаванству, вони більше витревали на різні невігоди під час польовання на моржа і відважніші. Під час польовання на моржа вони нераз запускаються далеко на море і по тижневі не вертають додому. Були випадки, що буря заносила їх разом з ледом за 200 миль від оселі вздовж побережа і вони вертали додому щойно в зимі на санях.

В осени 1924 р. приплив до Ріркайпі владивостоцький ледокол „Красний Октябрь“, що ходив з експедицією до острова Врангеля. Пора була пізня і ледові криги вже зовсім закрили воду. На наше здивовання перший чоловік, що зійшов з корабля, був Чукча Яматагін, що жив коло 30 миль від Ріркайпі, дальше на північ. Він оповів нам, що разом зі своїм братом і шурином пустилися на море за моржем на шкірянім човні. Були досить далеко від берега, коли зовсім несподівано вітер подув з півночі і нагнав до берега масу леду. Вони витягнули човен на кригу і спокійно чекали на переміну вітру. У тому часі могли легко перейти по леді до берега, але не хотіли лишати на певну загибель свій

човен. Підчас цього надійшов „Красний Октябрь“ і взяв їх і їх човен на поклад і привіз до Ріркайпі. Розуміється, вони були раді такій пригоді, бо були не від того, щоби погостювати в знайомих.

А капітан „Красного Октября“ оповідав мені про ту саму пригоду таке: „Пробиваємося, знаєте, поміж ледами, 20 миль від берега, аж глип, що за біс, люде на леді та ще й з човном. Підходимо ближче і бачимо трьох Чукчів, сидять сердешні на леді і чекають смерти. Взяли ми їх на корабель, погодували, нагріли і ось привезли сюди до вас“. Від себе я можу додати, що капітан уявою був багатий і видумував річи, які в дійсности не мали місця.

У великій пригоді береговому Чукчі стає пес. Для нього пес має таке саме значіння як верблюд для Араба, або кінь для нас. Чукча, що не має кільк псів, уважається бідним. Псами, запряженими до легких санок, переїздить Чукча великі простори, переїздить місця, куди без псів не міг би перейти. Для Чукчі пес є найвірнішим приятелем, котрий нераз стає йому в великій пригоді, а навіть рятує життя.

На весні, в місяці квітні і травні, коли сніг уже не падає, але топиться вдень і вночі примерзає, пора незвичайно пригідна до поїздок. Тоді Чукча любить подорожувати і, запрягши своїх псів у легкі санки, робить не менше як 60 миль на день.

Села берегових Чукчів розкинені на побережжю Берінгового моря, два села на побережжю Берінгового Проливу (Дежньов і Уелян) і на побережжю

Ледового Океану. Кожне село живе самостійним життям і не підлягає другому ні в чім.

Начальників Чукчі не мають і кожний живе по своїй уподобі. Старші віком мають незвичайну повагу в молодших. Старики служать громаді більше дорадчим голосом ніж приказуючим, а молод-

Чукотське село на Розі Берінга.

ший ніколи не відмовить послуги, хочби навіть в найдрібнішій справі. Слово старика закон.

Московському правительству Чукчі підлягають тільки на папері. На ділі ніяких податків не платять, до війська їх не беруть і взагалі про який небудь державний устрій вони не мають наймен-

ішого поняття. Що в Росії був колись цар, а потім запанували большевики, що в державі зайшли ріжні переміни, вони й донині нічого не знають.

Взагалі про світ поза межами Чукотського півострова вони не знають нічого. Рік річно в їх сторони припливає корабель, вони заходять на нього, оглядають, дивуються і тільки всього. Мені ніколи не доводилося чути, щоби Чукча випитував білого чоловіка, звідки він, як виглядає його край, як у нім живуть люде й т. и. Натомість вони мов діти, ні з цього ні з того, мають певного рода поняття про нас і того тримаються. Нпр. про нашу муку вони говорять (між собою), що в нас мають бути такі гори, в яких повно муки. Ми тільки беремо мішок, йдемо до тих гір, наповнимо мішок мукою і веземо у Чукотську землю продавати.

Коли оповідати їм про ріжні дива науки: телефон, автомобіль, паровіз, аеропляни і т. и., вони тільки з чемности не кажуть прямо в очі, що чоловік бреше. Всі ті дива належать, на їх думку, до фантастичних казок.

Буде тому 15 літ, як один Американець, звиджуючи чукотський півостров, намовив кількох молодих Чукців, щоби поїхали з ним до Америки. Він пообіцяв їх прогодувати цілий рік, показати їм ріжні дива свого краю і потім привезти їх назад у Чукотську землю, та ще й заплатити їм. Чукчі згодилися.

Американець, привізши Чукців до Америки, показував їх по ріжних виставах і цирках за гроші. Чукчам жилося добре, а по році відіслали їх на-

зад додому. Коли вже були вдома, оповідали своїм рідним і сусідам про різні дива, які доводилося їм бачити в Америці. А що на це рідні й сусіди? Нічого! Помахали головами і сказали, що тим пройдисвітам помішалося в голові і вони не знають, що говорять. Таких див ніколи не може бути на світі.

Мені доводилося стрінути одного з тих Чукців, що були в Америці. Він ще молодий чоловік, літ 35 і говорить по англійськи. На питання, як подобалася йому Америка, він з запалом зачав оповідати мені, мабуть пораз тисячний, про різні свої пригоди в Америці. З його бесіди я зрозумів, що в нього виробилося таке поняття про білого чоловіка: Кожний білий чоловік багатий, має багато грошей, одягається гарно, нічого не робить, лише їсть, п'є і ходить до цирку.

Умові здібности Чукців дуже слабо розвинені. В думанню вони повільні, як також у бесіді і в рухах. Коли спитати його, кілька йому літ, він усміхнеться і по хвилі скаже, що він не знає. Йому дивно й смішно, що на світі є люде, яким цікаво знати, кілька він має літ.

Більшість з них може рахувати тільки до десяти, та й то з трудом. Про чоловіка, що може рахувати до сто, говорить цілий край. Рахують в той спосіб: 1, 2, 3, 4, 5, 6 буде $5+1$, $7=5+2$, $8=5+3$, 9, 10, далі $10+1$, $10+2$, $10+3$ і т. д.; 16, 17, 18 і 19, кожне має своє слово; 20 буде 2 рази по 10, $30=20+10$, $40=2$ рази 20.

VII.

Подружжя у Чукчів. — Похоронні звичаї. — Позагробове життя — „Добровільна смерть“. — Іван Міненко з Чернігівщини. — „Келят“. — Віра в богів. — Душа. — Шамани.

Нежонаті люде між Чукчами бувають дуже рідко. Женяться вони в досить молодім віці, а часом навіть в дитинстві. Батьки дітей рішають в цій справі, женять їх і тримають в себе, поки вони не підростуть, і тоді вже вінчають.

Чукча, щоби дістати собі жінку, мусить відслужити за неї. Ціле весілля відбувається так: Парубок, що задумує женитися, йде до батька дівчини і просить його віддати йому свою доньку за жінку. Батько, по обичаю, сердиться на парня, що сміє його непокоїти, лає його, відгонить геть, але той не вступається. Навпаки, старається всіми способами заслужити ласки в старого. Іде на тундру, збирає дрібний хворост і приносить старому, щоби мав чим розвести огонь. Таке „збирання хворосту“ тягнеться нераз кілька днів. Вкінці старий згоджується віддати йому свою доньку, але молодий чоловік мусить служити в старого пастухом, по згоді — від одного до трьох років.

Зачинається тяжка служба. Парубок мусить справуватися добре, служити вірно і старатися

Бердулян сріблястий *Rhododendron chrysantum*).

осягнути якнайбільше ласки в старика, бо жінка ще не його. В разі страти ласки в старого, той може прогнати його кожного часу.

Після вислуженого часу відбувається весільна церемонія. Князь відходить назад до свого дому і вже звідти приїздить за молодою. Молода лишає батьківський дім у супроводі своїх рідних. Приїхавши на місце, будують жертівник і приносять в жертву рена до Сходу і Зеніту. Молода пара

*

намазує лице кровю убитого рена, „щоби молодій не було скучно на новім місці“, а також сани, на котрих приїхала молода, і різні части дому.

Між Чукчами, головно кочуючими, панує багатоженство. Вони мають по дві-три-чотири жінки, взагалі скількість жінок залежить від добробуту Чукчі. Перша жінка уважається за старшу і вона є господинею дому; всі інші слухають її розпоряджень.

Берегові Чукчі, будучи біднішими, мають лише по одній жінці, хоча де-не-де можна знайти Чукчу, що має дві.

Дуже часто вони женяться з дуже близькими рідними, як сестра у других. Про таке близьке подружжя чукотська легенда говорить: „Страшний голод винищив берегових Чукчів зовсім. Лише двоє лишилося: доросла дівчина та її брат, ще дитина. Вона доглядала його з матірньою любовю, а коли він виріс, сказала: „Женися зо мною, а-то не лишиться після нас наслідників і пропаде чукотський рід; земля стала без людей. Тож хто бачитиме нас? Хто скаже „стид“? Хто знатиме про це? Нас лише двоє на світі“. Брат відповів: „Не знаю, але почуваю, що це погано: це заборонено“. Тоді сестра зачала укладати плян, за яким вона спонукала брата свого женитися з нею. Вона по тайки від брата побудувала ярангу (хату), далеко від своєї, і пошила собі нову одіж. Вернувшись до дому, сказала братові, що вона бачила на побережу ярангу. Брат вибрався шукати ту ярангу і коли прийшов туди, його сестра вже була там. Але він

не пізнав її. Вона переодягнулася в нову одіж, змінила свій голос і вигляд лица. Брат, женився з нею й почалося життя в двох ярангах: сестра живе тут і там, і удачно грає подвійну роллю. Їм родилася маленька дитина, а потім друга і брат забуває за свою сестру в старій яранзі. Сімя побільшується і стає народом, що тепер розкинений на цілім побережжю“.

Багато Чукців, неважаючи на те, що вінчани тільки з одною жінкою, з котрою живуть, належать також до так званого „групового подружжя“. А саме кілька пар жонатих вже людей вінчаються другий раз групою в той самий час, і після цього всі члени такого групового подружжя уважаються спільними. Член такого групового подружжя може послугуватися повними привілеями правного мужа всіх жінок, коли лише гостить в них. Далше члени групового подружжя уважаються своїками і помагають собі спільно в ріжній потребі.

Нежонатих до групового подружжя не приймають. Тим, що бажають відступити від „групи“, не ставлять ніяких перешкод, але в практиці рідко до такого доходить, хіба що хтось у групі хоруге на венеричну слабість.

Жінка має рішаючий голос у домашніх справах і муж слухає її в усім. Розводи трапляються дуже рідко.

Діти „неправого ложа“ родяться дуже часто і це не вважається за ганьбу, і їх нічим не відрізняють від других дітей. Дівчина-ж, їх мати, на чести зовсім не терпить і має таку саму нагоду

вийти заміж, як і дівчина без дітей. Чоловік, що жениться з нею, бере до себе й її дітей і доглядає їх як своїх рідних.

За віруваннями Чукчів, чоловік складається з двох частей: тіла й духа. Коли тіло вмирає, його хоронять, а дух переноситься на другий світ. Похоронні звичаї це ніщо інше як низка охоронних магічних церемоній проти злого впливу помершого на його рідних і сусідів, що лишилися ще при життю.

Зараз після смерти тіло умершого роздягають і миють, а потім лишають на долівці, де воно лежить одну добу. Коло нього сидить один чоловік, вночі два, і стежать, чи мертвий не покаже яких небудь ознак життя.

Для умершого шиють нову одіж і одягають його в неї. Через цілих три дні панує глибока тишина, не чути звуку бубна, а жінки між собою говорять тільки шепотом.

По трьох днях тіло витягають на двір через задню стіну яранги, щоби тим способом замилити духа умершого, аби він не міг потрапити назад до яранги, якби знов забажав вернутися туди і заподіяти яке лихо. Уложивши тіло на сани, відвозять його на поблиську гору. Приїхавши на місце, скидають тіло на землю, а присутні наслідують голосами лисів, вовків, круків, накидаються на одіж умершого і розривають її на шматки. Коли тіло вже зовсім голе, найблизчий свояк розрізує ножем груди й витягає звідти нутроці. З них серце і печінку розрубують і по них вгадують причину

смерти. Тіло лишають на поверхи, й лиси та круки його скоро з'їдають.

Кочуючі Чукчі понад те приносять ще в жертву рена.

Похоронна процесія в повороті додому змінює свою дорогу, а старі жінки проголошують формулу (чари), котрі мають на цілі збити духа з пантелику, колиб той захотів іти за процесією назад додому.

За чукотським віруванням той світ складається з двох частей: „вищого“ і „низчого“. „Вищий світ“ знаходиться понад землею, „низчий“ під землею. Хоча деякі померші знаходяться на „вищій світі“, місце їх сталого перебування знаходиться на „низчій світі“.

Дорога на той світ тяжка й багато на ній перешкод. Люті собаки крутяться по ній, і якщо Чучча за життя був неласкавий до собак, вони можуть заподіяти йому не мало лиха. Щоб улекшити умершому дорогу, дають йому дарунки, щоб він, коли прийде на той світ, подарував їх своїм рідним і знайомим, що перенеслися на той світ ще перед ним, і за ці дарунки вони допоможуть йому пробратися щасливо на місце.

Опинившись вже на своїм місці, дух умершого займається тим самим ділом, що й за життя на землі. Умови життя там багато легші, не тиснуть вже такі сильні морози, не дують заверюхи, всюди багато звіря і риби в воді, — взагалі сторуна багато краща, ніж на землі.

Ті, що померли наглою смертю, живуть на Полярному Світлі. Ясні проміні того світла означають людей, що померли від заразливих пошестей, темніші означають людей, що померли від пропасниці, червоні людей, що згинули від ножа; проміні, що змінюють свою барву і вигляд, і бігають по всім небозводі, це: умерші так бігають і бавляться в мяч з голови моржа.

Між Чукчами панує ще звичай „добровільного покликання до смерти“. Причини цього: старий вік, безпорадність, тяжка недуга, глибокий жаль по умерших рідних, або просто таки „покликання“ до цього. Чоловік з вище наведених причин бажає скінчити з життям і обявляє про це своїм рідним. Ті в плач, відмовляють його, просять, — нічого не помагає. Кандидат на смерть твердить одно: „Хочу вмирати і хочу“. Вкінці рідні годяться і питають охочого вмирати, якою смертю він бажає вмирати.

За чукотським правилом є лише три роди такої „добровільної смерти“. Смерть через удушення, заколення ножем і застрілення. Отож кандидат на смерть вибирає одну з цих трьох.

Зачинаються приготування до смерти. Чоловіка годують найкращим мясом і салом, шийють для нього нову одіж, дають дарунки на дорогу і дарунки для рідних і знайомих, що вже померли, й просять, щоби він передав кому треба. Коли все готове, найблизчий свояк, або таки найстарший син, закладає батькові на шию петлю з моржового ременя. Кругом шиї, і під петлю, підкладають кусок

шкіри, щоби не зробити синця, і коли це готове, кличе молодшого брата, а як такого нема, то су-сіда, на поміч. Обмотавши кріпко ремінь довкола руки, тягнуть сини протилежні кінці з усієї сили

Пятисильник ягідковий (*Pentastemon frutescens*).

і по хвилі дух їх батька вже летить у кращі сторо-ни, щоби засісти на промінню Полярного Світла, де нема ні заверюх, ні холоду, і життя стає одною безконечною радістю.

Нормальну смерть Чукчі вважають ділом „не-чистої сили“ або по їхньому „келят“ і вмирати з дуки тої „сили“ не належить до приємности. Зате

смерть з руки найблизчого свояка приемле і головне без болю. Смерть-же від руки чужого має бути дуже болюча.

Про подібні випадки добровільної смерти я чув багато оповідань від старожильців на Чукотським Півострові, але вважав це більше за видумки ніж за правду. Недалеко від нас жив наш земляк Іван Міненко і він то поміг мені багато у пізнанню ріжних вірувань Чукчів, за що я безмежно йому вдячний. Річ у тім, що коли спитати Чукчу просто, без обиняків, про якесь його вірування, він відповідає нерадо, або таки каже, що не знає. Отже треба братися на ріжні штучки, щоби видобути з нього те, що чоловікові потрібно. Міненкові-ж вони говорили все, бо вважали його за свого чоловіка через те, що в нього була жінка Чукчанка.

Сам Міненко родом з Чернігівщини, чоловік бувалий, звидів всі части світа і вкінці опинився на Чукотським півострові. Сюди заїхав він з Америки з кількома Американцями в пошукуванні за золотом. Скоро після їх приїзду на чукотську землю, спілка їх розбилася, Американці розбрилися, а Міненко лишився на Півночі. Він рішив лишитися там на зимівку і полювати на дикого звіря.

Тяжко жилося йому спочатку, грошей не було, а тим самим не було за що купити скільки треба харчів, до яких білий чоловік призвичаївся. Отже мусів приноровитися до суто-чукотського життя: одягатися так, як Чукчі, жити так само й житися майже виключно самим мясом. Та згодом

його обставини поправилися, він купив собі псів, а тим самим і промисел пішов легше.

На другий рік він узяв собі Чукчанку за жінку і має від неї сина на імя Василь. Року 1924 хлопцеві було два роки. Міненко навчився чукотської мови знаменито, познайомився з їх звичаями й обичаями, жив стало між Чукчами і через це та через жінку Чукчі вважали його більше за „свого“, як за чужинця і не мали перед ним ніяких таємниць.

Коли я спитав Міненка, що він знає про „добривільну смерть“, він сказав, що не знає нічого. Але скоро він подався між Чукчі і довідався про все як слід. Ми говорили про це багато, дивувалися, та не догадувалися, що скоро нам самим доведеться бути мало не свідками такої смерти.

До Ріркайпі приїхав молокий Чукча, літ коло 32, що мешкав на побережу, на північ від нас, миль коло 50. Він привіз з собою кілька лисів, за котрі поробив потрібні покупки. Ще в магазині він мені жалувався, що його болить голова. Розуміється, на це я не звернув ніякої уваги, тим-більше, що в мене не було ніяких засобів, ні ліків, якими я міг би був йому допомогти.

На другий день мені донесли Чукчі, що молодий Чукча лежить хорий. Кожного дня після того Чукчі доносили, що йому ставало гірше, хорий кашляв сильно, плював кровю, боліла його голова. в грудях храпіло, він нічого не їв і пив багато води. На п'ятий день його хвороба стала нестерпна і він попросив свого вуйка, в якого лежав, щоби той

прикінчив його життя, Вуйко відмовився. Три рази просив хорий прикінчити його миття, а за третім разом його вуйко пішов до сусідів і дав знати про бажання хорого. Після наради з ним, рішено вдоволити його бажання.

Була північ. Чукчі спали. Всюди було тихо й темно, лише десь на другім кінці села крізь морозну ніч чути було, як собака гризла кість, а друга, мабуть лежачи не далеко, з зависти гарчала на неї. Старий Яматагін, з палицею в руках, заходив до кожної яранги, будив жильців і доносив про бажання смерті сестрінка.

Бажання хорого виповнено. його задушено зо всіма правилами чукотського звичаю.

На другий день, раненько, до мене зайшли Чукчі й оповіли мені, що молодий чоловік помер.

Що з ним було? питаю.

„Келят“ замучив його — відповіли. Коли він їхав до Ріркайпі, він ночував одну ніч на тундрі і ось там напав на нього „келят“ (нечиста сила) і потурбував його, тому він і помер“.

У спілці з Міненком, слово по слові, ми довідалися від них про дійсний характер смерти молодого чоловіка.

Чукчі є поганями і поклоняються багатьом богам: сонцю, місяцю, звіздам, вітрові, морю, духам умерших предків, а також рукотворним, пр. кускові різьбленої дошки.

Мені доводилося стрічати кілька Чукців, що були христіянами. Це ті, що жили близько Анадиря і Колими, на побережу Ледового Океану. Меш-

канці тих сіл — Камчадали — є христіянами і мають свого священика. Отже тим священикам місіонарям вдалося намовити кількох Чукців, щоби вони охрестилися, що вони й зробили. Одначе на ділі вони лишилися такими-ж поганями, як їх предки, і про християнську церкву не мають найменшого поняття, навіть одної молитви нераз не знають.

За чукотським віруванням є множество „добродійних істот“, або духів, або богів, котрі живуть у двацять двох напрямх чукотського компасу, і їм Чукчі приносять жертви. Найголовніші з них є: Сонце, Полудне, і Полярна Звізда. Дальше, є бог моря, бог тундри, бог гір. Взагалі, за що не возьми, або на що не подивися, має свого бога.

Поруч з богами знаходяться різні „нечисті сили“, з котрих „келят“ грає найголовнішу роль. Місце перебування „келята“ знаходиться під землею, в темноті, і він страшно ненавидить людей. При кожній нагоді він старається заподіяти чоловікові кривду. Щоб охоронитися перед ним, або радше, щоби запобігти в нього ласки, Чукчі приносять йому жертву.

Чукча живе у вічнім страху перед тими „злимими силами“, а головно „келятом“. В зимі, коли дні короткі, зараз з першими сумерками, Чукча обходить кругом свою ярангу і розкидає на всі сторони маленькі куски мяса. Це жертва для „келята“. Коли в ночі він буде переходити попри ярангу і побачить, скаже: „Ага, тут живе Чукча, що дбає про мене, не буду робити йому ніякої пакости“, і піде собі геть. Після цього жертво-приношення

Чукча заходить до середини і зачиняє двері та зав'язує їх реміннями, щоби „келят“ не добувся туди, коли він спатиме.

Кожна яранга має ще свого домашнього бога (Яра-ваіргіт) кусок різьбленої дошки, і його обов'язком є уважати за добробутом жильців. Колиж трапиться, що хтось в сімі захоріє і помре, такого бога рубають на куски і кидають в огонь, а ярангу переставляють на нове місце і роблять собі нового „Яра-ваіргіт“.

Кожний чоловік має душу, а її осідком є серце і печінка. Одначе помимо одної головної душі. кожна часть тіла має свою окрему душу. Звірята і мертві річі також мають душі. Трапляється, що чоловік може загубити одну з своїх душ, отже у таким випадку тратить і часть тіла. з якої загублено душу.

Чукчі народ страшно забобонний, і в найменших справах вдаються до своїх шаманів за порадою. Чукча не зачне ніякої роботи, щоби перше не поворожити і тим способом вгадати, чи робити йому якусь роботу, чи ні. Для цього вони мають різні приряди: патики, ремінці, камянці, амулети, то що. Певна річ, що через це вони несвідомо терплять багато. Чоловік збирається на польовання, а тут його ворожба говорить йому не йти. І він не йде. Так минає кілька днів і вкінці, коли після ворожби йому вже можна йти, на дворі заверуха. Пожива скінчилася і йому грозить голодівка.

Мім народом знаходиться багато шаманів, котрі ріжними хитрими й нехитрими штучками ви-

робляють собі повагу в Чукчів і нею послуговуються. Шамани приписують собі надприродний дар і силу, котрою можуть заворожити всяке лихо і помогти хочби в найтяжчій біді поконати навіть саму нечисту силу „келята“. В кожному селі є один або й більше шаманів і вони часто уладжують сходини. Збираються старі і молоді в котрій небудь яранзі і там під голос шаманського бубна співають пісні. Пісні ті без ніякого значіння. Їх слів навіть самі шамани не розуміють, часом повторюють одні і ті самі незрозумілі слова в безконечність.

Сходини відбуваються в цілковитій темноті і тоді шаман ворожить, вгадує присутним їх долю або показує різні хитрі штучки. Приміром каже звязати собі руки і коли це зроблять, він у темноті висвободжується. До інших штучок належить проковтування вогню і проколювання себе ножем. Розуміється шаман пояснює, що всі ті „чудеса“ він робить у спілці з ріжними силами, котрі стоять на його услугах.

VIII.

Як добуває Чукча дерево? — Будова хати (яранги). — Поділ хати. — Освітлення й ogrівання яранги. — Оповідання повітового начальника. — Грамофон.

Як я уже сказав на іншому місці, на побережжю Ледового Океану, а також на північному побережжю Берінгового Моря, ліса нема. Лише тут і там по долинах, а головню понад річками ростуть малі карликуваті корчики. Перший грубий ліс, який стрічається, находимо на берегах великих рік, нпр. Анадира і Колими, кілька сот миль від моря.

Тому через брак лісу на морськiм побережжю всяке дерево там страшно дороге. Одиноким доставцем дерева є морські струї і філі. Діється це в той спосіб: Як уже сказано вище, в верхах великих рік, далеко від морського побережжя, де клімат лагідніший, росте досить грубий ліс. Вода ріки безперестанку підмиває беріг, на котрім росте ліс, і дерева ріжної величини поволі звальюються у воду, а річна течія, підхопивши їх, несе в далеку дорогу до моря.

Коли Чукча задумує побудувати собі дім (по чукотськи яранга), або зробити нові сани, чи чо-

вен, то йде на морський беріг, часом навіть дуже далеко і збирає відповідні куски дерева.

До будови яранги уживають тонких і довгих

Будова яранги.

жердок і коротких стовпців у височінь чоловіка. Стовпці ставлять в колесо, по два разом, зв'язані в горі, а в долині розставлені, щоби не падали ні назад, ні вперед. А щоби не валилися в бік, прив'язують від одних стовпців до других тонку жердку. Тоді на стовпці ставлять довгі жердки, що заступають місце наших кроков, всі зв'язані в горі до купи. Коли це скінчено, підставляють під крокви з середини яранги стовпи, витискаючи крокви на двір до тої міри, що коли яранга скінчена, вона

має форму і вигляд бані, що стоїть на землі. На всю ту клітку з жердок натягають величезне рядно, зшите з моржових чи тюленевих або ренових шкір. Коли напр. яранга належить до берегового Чукчі, то в нього дім буде накритий моржовими шкірами або тюленевими; в кочуючого дім накритий реновими шкірами.

До цілої будови не вживають ані одного цвяха, — все звязане ремінцями. Щоби вітер не повернув яранги, перекидають через неї кілька грубих ременів, а до їх кінців привязують по каменю.

Вікон в яранзі нема, а замість дверей роблять лише малий отвір, котрий на ніч закривають шкірою.

В середині шатра, напроти входу, будують маленьку кімнатку, котра в дійсности є помешканням чукотської семі. Будують її в той спосіб, що забивають в землю кілька стовпців, знов роблять щось в роді клітки, на яку натягають шкіри з рена. Коли те помешкання скінчене, дуже нагадує маленьку комнату (12 X 7 X 5 і пів стіп) в невеликий хаті. Дверей тут також нема, а щоб увійти до середини, чоловік приклякає, підносить передню шкіру цілої стіни і тоді всувається в середину помешкання.

Замість підлоги на землю настеляють траву, а на неї кидають ренові шкіри, що разом служать і постелею. Під стелею висить кілька жердок, на котрі розвішують одіж.

Ярангу освічують і ogrівають тюленевим товщем. Роблять це в той спосіб: коли Чукча убе тю-

лень, здіймає з нього шкіру. Під шкірою тюлень має 2—3 цалі сала. Відділивши сало від мяса, Чукчанка бере те сало й товче його камяним молотком. Коли воно вже добре потовчене і розплива-

Чукотська яранга.

ється само від себе, наливають його в посуду подібну до малої глиняної миски, зроблену з дерева або каменя. Та посуду має по середині перегороду і одна її часть глибша, друга плитша. Це зроблено на те, щоби лише означену скількість олію мати в одній половині посуду. На край посуду, в пів колесо, накладають на дрібно посіченого моху (приготованого ще за літа), який втягає в себе олій.

*

Мох запалюють і світло готове. Мох, котрий час від часу жінка поправляє патичком, викидаючи на бік вже згорілий, горить рівним ясним світлом і, як олій не дуже старий, ніколи не коптить. В кожній яранзі є кілька таких каганців, які своїм світлом нагрівають помешкання до того, що мешканці сидять в середині голі. Такий каганець служить також і за піч. Над ним навішують котел з водою чи мясом і варять. Розуміється спосіб такого варення дуже повільний і ніяк не може дорівнати печі білого чоловіка. Та це показує, що навіть як природа не дуже то багата в паливо в якимсь місці, то чоловік все таки знайде спосіб добувати собі тепло, а тим самим може піддержувати своє існування в безконечність.

Під одною стіною розставлені каганці, які горять ясним полум'ям, кілька китлів в куті, навішений над каганцем чайник, котрий весело шипить — це вся хатня обстановка. В цій кімнаті варять, їдять, сплять і взагалі роблять все, що входить в обсяг домашніх робіт, а передвє шатро править за спіжарку. Це в зимі. В літі-ж переносяться зі своїми роботами до переднього шатра, а то й на двір, а в малій кімнатці лише сплять.

Найбільша недостача такого помешкання — це брак якої небудь вентиляції. Мені доводилося бувати в помешканнях, в котрих я, що був при звичаений до таких обставин, не міг видержати. Як люде могли там мешкати, сидіти по цілих днях, це для мене загадка.

В зимі 1924 р. повітовий начальник чукот-

ського півострова, обїзджаючи свій повіт, поступив до мене. Щоби дати достаточного часу оправитися своїм псам, він задержався на кілька днів. О-

В яранзі.

повідуючи про свої багаті вражіння між Чукчами, сказав таке:

— Вже темніло, коли я і мій провідник Чукча, приїхали до одного місця, де було всього три яранги.

— А де будемо ночувати, питаю Чукчу.

— Тут в мене є приятель — відповів. — до нього й зайдемо. Хороший приятель — додав він.

— Заходимо ми до „приятеля“, а в нього зовсім темно, сидять у пільмі і заощаджують олій. В кімнаті страшний сморід, не розбереш з чого, прямо спирає віддих. Я дістав зі свого багажу свічку і чик сірником — хотів засвітити. Сірник спалахнув, а там, що за біс, спалахне і погасне. Аж по хвили догадався, що в помешканню повітря було таке густе, що огонь не міг горіти. Пішов до другої яранги ночувати, але й там було мало що краще.

Та не всі чукотські яранги такі погані. Це лише виїмки. Тут і там попадаються гарні, просторі і чисті, де чоловік з дороги може віддихнути свободно та й любо відпочити. Трапляються навіть цілі оселі дещо змодернізовані (пр. село Уелен, на північній стороні Східного Рога), де Чукчі мають порцелянову посуду, ножі і вилки і шафу на них. На ремінці під стелею можна побачити чистий рушник, а також мило.

Не без того, щоби не знайшовся й старинний грамофон, з величезною трубою і Чукча не пропустить нагоди, щоби не похвалитися перед таннітан-ом (білим чоловіком). Тоді старі, попорені плити працюють з усіх сил. Тут і там поміж хропінням попадається звук, а то й уривок музики, одначе, чи це американський „фокстрот“, чи російська „Дубінушка“, вгадати трудно.

А Чукча при кожній нагоді підчеркує, що він живе так, як і таннітан, що в нього часами є масло і консервовані овочі і сухарі і варення і ось цей грамофон, зовсім як у таннітан-а.

IX.

Виправа по мясо. — Ніч у шатрі. — В гостині у кочуючих. — Чукотська каравана. — Старий Рилькін приймає нас у себе. —

Обряди при вбиванню ренів.

Був кінець жовтня. Дні ставали чимраз коротші; сонце світило не довше як три години. Дуже часто падав сніг і через те поїздка куди небудь була небажана.

А мені, не зважаючи на погоду, треба було конче поїхати до кочовиків, щоби купити кілька ренів і заpastися свіжим мясом на зиму. Треба було поспішати, тим більше, що кочовики з кожним днем віддалялися від побережа й йшли вглиб краю, де в зимі не буває таких страшних заметіль і сніг не твердне так, як на побережу, а через те ренам легше добувати собі корм.

Для цієї поїздки я найшов двох Чукців з псами, а для себе через неможливість дістати цілого комплекту псів від одного Чукчі, мусів збирати по одному-два майже з кожної яранги. Таким способом назбирав їх 10.

Все готове. Пси, гавкаючи і виючи, рвалися вперед, але не могли рушити з місця, бо перед саньми був забитий в твердий сніг кілок, котрий при-

держував сани. Чукча, закуривши люльку, поправив на псах упряж, взяв у руки кілок, котрим управляється сани, крикнув: „Хак, хак!“ і рушив легенько сани. Пси на дану команду наче відірвалися від землі, великими плижками рушили вперед. За першими саньми поїхав і другий Чукча.

— Хак, хак! крикнув і я. Декотрі пси скочили вперед, другі не так жваво підбігли за ними, зачали тягнути зовсім в иншу сторону, кожний до свого дому. Ще инші, підбігши кілька кроків, перестали зовсім тягнути. З братів вовчої породи зробилися „лебідь, жука і рак“.

— Бий його, собачого сина! — кричить мені Чукча.

— Якжеж його бити таким грубим колом, — говорю, ним можна пса убити.

— Не бійся, чорт його не візьме, — чи щось подібного по чукотськи сказав він і за цим словом вирвав від мене кілок і вперіщив ним через крижі кількох собак. Пси глухо заскавуліли і, підобгавши під себе хвости, потягнули з усеї сили, а там, попавши на слід попередніх саней, пішли за ними бистро, мов нічого не було.

На сході небо сяло золотистим промінням, яке відбивалося на поблизьких сніжних горах. У їх підніжжя було ще темно, лише хребти і шпилі, покриті легеньким золотистим серпанком, блестіли проти темно-синього неба.

Сонце сходило.

Пересікши ряд горбів, ми звернули трохи направо і по двох годинах їзди були вже у самого

підніжа скалистих гір. Перед нами показалася щілина, куди ми їхали. Їхати було тяжко. Сніг сягав

Вибираємося в дорогу.

вище колін, був м'який і пси застрягли в нім по животі, з трудом і йшли вперед. Часто треба було стримувати їх і вибирати з поміж пальців сніг, котрий збився і давив їх. Чукчі на переїзді натягали снігові лещета й ішли поперед саней, роблячи таким способом дорогу. Так ми їхали помалу цілий день, все вище і вище.

Вже стало темно, гори зіллялися в цілість з темним небом, а ми все ще їхали, надіючися наткнутися на слід кочовиків. Вкінці втомлені дорогою постановили стати на ніч. Скоро поставили

шатро, затопили нафтянку, й мінут за двацять весело шумів чайник.

Тої ночі ми спали на розстелених на снігу резових шкірах, вкриваючися також шкірами. По тяжкій цілоденній дорозі сон клеїв очі. У пів-сні привиджувалися песячі спини й хвости, що коли-салися з боку на бік, то Чукча Амравгін, що йшов повільним кроком поперед саней і через кожних кілька кроків ставав, витирав чоло і ніс, то знов білі-білі шпилі гір. А там неясно все змінилося, сон опанував змучене тіло.

Вночі два рази кусалися пси й за кожним разом Амравгін уставав, розіймав псів і, копнувши кілька разів кожного, знов привязував на своє місце. І знов ставало тихо неначе в гробі.

Коли мене розбудили, чай був уже готовий. В дальшу дорогу рушили з розсвітком і по кількох годинах їзди наткнулися на слід табуна. Слід був несвіжий, припавший снігом, але досвідний у спостереженню Чукча, зістругавши ножом свіжо припавший сніг, сказав, що слід з перед трьох днів, а це означало, що кочовики недалеко.

І дійсно, коли ми обіхали поблизьку гору, побачили ренів, що паслися на долині і збочу гори. Тут і там чорнілися чукотські яранги, з котрих підіймався легкий синій димок. Десь гавкали собаки.

Наші пси, занюхавши житло, швидко рушили вперед і за кілька хвилин ми вже були коло яранги. Нас стрінула гавкотня собак, з яранги висипалася ціла юрба дітвори, а за нею чоловіки й жінки різного віку. Рени, що паслися близько яранги, підій-

мали свої розкішні рогаті голови і, видаючи зі себе храпливі звуки, відбігали в сторону.

Після привитань та різних питань, куди й за чим їдемо, що веземо, які в нас новини і т. и., го-

Кочуючий Чукча зі своїми ренами.

сподиня попросила нас на чай. Знаючи з досвіду, що цукор у Чукчів буває рідко і що сухарі стануть предметом розкоші, я взяв із собою того й другого на подарок.

Чукчі були дуже раді нам (може бути, що не так нам, як сухарям і цукрові), а головно жінки, котрі тут же забігали й заметушилися. Одна стала роздувати огонь, друга вішала над огнем чорний,

засмалений димом чайник, в котрий наловила повно леду. Коли лід розтопився і чайник зашипів, господиня поставила між нас на дощці покришене мясо і наляла в горнятка чаю. Мясо було сире, замерзле, полите тюленевим смальцем і без соли. (Соли Чукчі не вживають). Ізза старого тюленевого смальцю мясо було неприємного смаку, особливо для мене, непризвичаєного ще на такі чукотські ласощі.

Певна річ, що такого мяса я не міг багато їсти і Чукчі дивувалися, що танні-тан так мало їсть. Але господиня яранги, жінка мабуть бувала і догадлива. сказала, що танні-тан непризвичайний їсти морозене мясо, а любить завсігди гаряче, отже взяла кусок мяса, що мав вигляд тоненько різаної солонини і зачала припікати його на вогні. Коли воно було готове, подала мені. Я прийняв і зачав їсти. Але солонина показалася не солониною, а якимсь жилавим мускулом. Я зачав приглядатися ближче й пізнав, що це була ренова кишка і я певний, не дуже то добре вичищена.

Старий Рилькін (так називався Чукча, до котрого ми їхали) стояв зі своїм табуном кілька миль далі. Коли ми приїхали до його житла, вся його сім'я збиралася перекочувувати на нове місце. Самого Рилькіна не було вдома. Всі шатра були розібрані і уложені на немайстерних і грубої роботи санях, котрі були поставлені в півколесо, оперті передом на зад других. В те півколесо саней загнано ренів, переловлено одного по другим і запряжено до саней. Їх запрягали в той спосіб, що на шию

закладали звичайну ремінну петлю, або шлюю, котрої посторонок йшов помежи ноги рена до саней

Чукотські сани в часі постою.

Також кожний рен був привязаний за роги до саней, що йшли перед ним.

Коли все було готове, Чукча, що вів перед, видав із себе гортанний, пронизливий крик і передній рен напнувся, зігнув хребет в дугу, сіпнув з усеї сили й, витягнувши свої сани зпід других саней, пішов легше. Слідуючий рен мусів те саме зробити, бо був привязаний за роги до попередніх саней, котрі вже посувалися вперед.

Каравана рушила у дорогу. Пятьдесять саней, навантажених ріжним чукотським добром, розтягну-

лися довжезним гусаком по замерзлій долині. Час від часу Чукчі перекликалися між собою, часом щось кричали, махали руками і знов тихим, повільним ходом ішли вперед на нове місце. На останніх санях була напнята зі шкір буда, в якій їхали маленькі діти. А там, ген під горою, робітники підганяли табун ренів.

Прийшовши на нове місце, чоловіки випрягли ренів і пішли збирати хворост, а жінки взялися за будову яранги. Розгорнувши сніг до самої землі, вони уміло і скоро привязували ремінцями всі часті яранги одні до других і не минула година, як у яранзі затріщав весело огонь, перед котрим повішено необхідний засмалений чайник. Тут леду не вживали, бо була близько незамерзла вода. Скоро приїхав Рилькін, ми привиталися. Вів, підігнавши жінок, щоби скорше приготувляли чай, пішов оглядати місце, де стояли шатра.

Покликали до чаю. Коло огню на землі була розстелена шкіра, на яку сів Рилькін і вказав мені на місце коло себе. Всі інші сиділи на голій землі. На звичайній дощці подали морожене мясо, язик, ренове сало і чай. Стара Нютата, жінка Рилькіна вибрала своїми власними руками найкращі шматки мяса і подала їх мені.

По перекусці я роздав подарки: старому тююну, господині червоної матерії, дітям цукорків, старшим дівчатам наміста. Радощам не було кінця.

Коли на дворі зачало темніти, мене покликали до внутрішньої кімнати і попросили, щоб я роздгнувся зі своєї дорожньої одежі. Господиня пере-

глянула мої чоботи, рукавиці і кожух і, коли була денебудь дірка, зашила її. Шкіряні панчохи і рукавиці були трошки мокрі, отже вона перевернула їх і повісила під стелею, щоби висушли.

Приготовання до перекочування. Чукча ловить арканом ренів, яких має запрягти до саней.

І знов подали їсти: варені ренові ребра, юшку з крові, мясо морожене, привезене з побережа, і чай. Ренові ребра, не зважаючи на те, що були варені без ніякої приправи і без соли, були незвичайно смачні.

Про якісь звичаї при столі тут не було й гадки, і ніхто навіть не догадувався, що є щось подібне на світі. На шкірах стояв величезний ко-

тел, страшно закурений димом, повний мяса і ребер, з яких підіймалися клуби пари. Довкола сиділи чоловіки, жінки і діти. Чоловіки були лише в штанах і без сорочки, жінки також без одяжі, лише в набедрениках, а дівтора зовсім гола. Кожний засував свою мускулісту руку в котел, достав бажане стегно завдовжки дві стопи й зручно відрізуючи від нього мясо, з вовчим апетитом ніс до рота. А по голих плечах, грудях, мускулістих руках і лиці котився градом піт. І чим більше Чукчі насичувалися і попивали чаю, тим завзятіше він тиснувся на поверхню їх тіла.

Замітне між Чукчами, як береговими так і кочуючими, є те, що вони споживають незвичайно велику кількість мяса. Від четвертої години пополудні до девятої ввечір вони їли чотири рази. Мимоволі дивуєшся, як могло вміститися в людському шлунку стільки поживи.

О дев'ятій годині послідна вечера, а там і в стебло. Вночі мене розбудив якийсь шум і, коли я прислухався ліпше, почув, як хтось смачно заїдав мясо, що лишилося від вечері.

На другий день робітники Рилькіна пригнали часть табуна близче до яранги, щоби тут вибрати для мене шість найситіших ренів. Їх скоро помічено і старий Рилькін, мабуть по звичаю, перший узяв довгу линву і закинув мійому вибранцеві на голову. Рен скочив з на сяжень вгору й зачав витинати такі штуки, яких і в цирку не побачиш. Але робітники скоро кинулися до нього і присмирили.

Рена привели перед Рилькіна. Він узяв ніж,

легенько обмацав місце проти серця, бистрим рухом уткнув його в груди й, не витягаючи його назад, лишив так. Рен закліпав очима, зробив рух ніби до скоку, але замість цього впав на коліна, а там звалився на правий бік. Всі Чукчі стояли півколесом коло рена і пильно дивилися на церемонію. Бо це було жертвоприношення Духові Ренів і з нього Чукчі багато ворожать. Коли наприклад при убиттю рена він повалиться на лівий бік, це означає нещастя для табуна; колиж рен упаде назад, а потім повалиться на бік, це ще більше нещастя. Впасти на правий бік — щастя для табуна й цілого дому його властителя. Я був радий, що мій рен повалився на правий бік, бо в противнім разі хто знає, чи був би дістав ренового мяса. Інших п'ять ренів робітники половили скоро і їх доля була така, як і їх попередника.

Година ставала пізна й треба було спішитися додому. На прощання старий Рилькін хвалив мое великодушне серце і добру ціну, яку я заплатив йому за рени, й просив ще приїхати колись до нього в гості. Чим більше він говорив, тим більше його серце розмякало і він ставав щедрішим.

— Бачиш всі ті рени? — говорив він і дряглою рукою зробив півколесо в повітрі в сторону ренів (а було їх там понад дві тисячі). Коли не стане тобі мяса, приїзди, дам скільки сам захочеш і нічого не візьму. Понад мене нема тут багатшого. Бувало колись, у Ріркайпі був голод. Не було ні моржа, ні тюленя, ні кита; люде їли старі ремені

і шкіри, поїли і псів. Тоді я багато ренів віддав даром Чукчам, дуже багато.

Тут він простер перед собою пальці обох рук і дивлячися на них, хотів сказати, кілько ренів він віддав голодуючим Чукчам. Але ренів було мабуть більше, ніж пальців на двох руках, то він так і не міг докладно сказати, кілько властиво ренів віддав голодуючим.

Добрий старий Рилькін! Багато разів лучалося стрічатися з ним і за кожним разом він приємно, по дитячому усміхався і все мав сказати щось гарне.

Х.

Життя на далекій Півночі. — Перегони ренами. — Зацікавлення перегонами. — Інші роди спорту. — Перегони пса ми. — Пригода молодого Рилькіна. — Змаги.

Коли я повернув з далекої півночі додому, мої рідні, знайомі і приятелі не мало здивувалися, що я по двох літах перебування „серед вічних снігів та ледів“ ні в чім не змінився, був у повнім здоровлю, а головно, не накидався на поживу, а поводився як пересічний чоловік. Пересічний мешканець Полудня звичайно представляє собі, що життя на Далекій Півночі, це низка терпінь і мук, де чоловік є у вічній боротьбі з холодом, темнотою і голодом, йде в перегони зі смертю.

Тимчасом мешканець півночі, Чукча чи Ескімос, зовсім инакше дивляться на свою долю. Він „серед вічних снігів та ледів“ у себе вдома і чується щасливий і вдоволений. Він щасливий, коли може тріснути батогом над своїми собаками і мов вихор погуляти на безмежній тундрі, чи повганяти за ведмедем, чи встромити гарпун в бік моржа чи кита.

А зимовим вечером, коли на дворі вже зовсім темно, в кружку сімі... та хто не знає тих щасли-

вих зимових вечорів, будь він мешканець Полудня чи Півночі? Ярко світять каганці і тепло від них розходитьсь по кімнаті, жінка приготує вечерю: ренові ребра і моржове сало і чай; діти бав-

— Чукчі приготувають шкіряний човен до риболовлі.

ляться на шкірах, а він, дивлячися на них, рад, що живе, бо в бубен тоньким прутиком з китового вуса і співає.

Від ряду поколінь він принатурився до відносин життя, до клімату, виробив собі звичаї і обичаї, віру — і нині він уважає свій край за найліпший, найгарніший, край, в якому варто жити й умирати.

В себе дома він готов веселитися при кожній нагоді, що й робить, і здається, в нього є більше святочних днів ніж робочих. Убе сусід кілька тюленів, чи якийсь знаний або незнаний Чукча, їдучи кількасот миль даліше, задержиться, щоби підправити своїх псів, ціле село не буде нічого робити на другий день, а то й кілька і веселиться по своїй змозі. Молоді хлопці уладжують скоки на віддаль і висоту, старші боротьбу рукопаш, чи перегони, або підіймають різні тягарі, головно камені, хвалючися своєю силою.

Найбільше улюбленим спортом є перегони на ренах і псах. Кочовники уладжують перегони на ренах, берегові на псах і роблять це не задля зиску, а ради спорту, гордості. Ось, мовляв, подивіться, які в мене бистрі пси, чи рени; хоч часами дають нагороду. Нагороди бувають: лисиця, моржова шкіра, тюлень, звій моржового мяса, або міхур тюленевого смальцю (олію).

В мене в пам'яті ще свіжий спомин таких перегонів. Пять кочовників приїхали до Ріркайпі за різними покупками. Їх табуни паслися далеко в глибині краю і їм забрало це повних сім днів, заки заїхали до побережа. Ріркайпці приймали їх в себе щедро і гостили, чим мали. Слід зазначити, що гостинність між Чукчами розвинена до високого ступня. Ціле село опанував святочний настрій і тільки діла й було, що їли, співали, та взагалі веселилися, як тільки могли.

Кочовники рішили уладити перегони. Привезено ренів, які паслися за горою, і їх впряжено

до санок. Санки, можна сказати, мініятурної роботи, кріпко збудовані, з неабияким мистецтвом, легкі, всі часті звязані ремінцями. На них може сісти тільки двоє людей. Сідають на них мов на коня, звішуючи ноги по боках. Копила підбиті китовим усом, щоби легше посувалися по снігу.

Пять пар ренів уставлено в один ряд. Вони нервово тупали своїми стрункими ногами і мали дещо сполошений вигляд. Їздці поводитися з ними легенько і ласкаво, сідаючи тихенько на санки. Взявши в руки віжки, торкнули ренів довгим бичівником, в якого на кінці замість батога був прикріплений маленький гачок із рогової кістки. Рени, мов вихор, рушили з місця, здовж берега до клина землі, що висунувся вісім миль від Ріркайпі. Хмара снігу курилася за ними, час від часу накриваючи їздців і ренів. Вони маліли у віддалі так, що здавалися лише маленькими точками, про котрі тяжко було сказати, чи вони посувалися, чи стояли на місці, а там за подувами снігу не ставало видно нічого.

Була пора, щоб їздці знову появились на видноколі. Все населення Ріркайпі стояло на березі і пильно дивилося в сторону, куди відіхали.

— Ідуть — сказав хтось.

Із ще більшою напругою всі звернули очі в сподівану сторону, одначе нічого не було видно.

— Ідуть, ідуть — обізвалися знов голоси, — ось там, коло високого берега.

Три точки в неправильній віддалі й нерівної величини побільшувалися на снігу. В міру того,

як вони зближалися, між глядачами росло напруження.

- Опотін на переді.
- Ні, не Опотін, а Еттилен.
- Ні, Опотін.

Рени.

— Не Опотін, а Попко, ось його лівий рен з одним рогом. Я бачу добре.

Ще дві точки появилися на виднокрузі, але вони відстали далеко. А на самім переді два завзяті їздці гнали з незвичайною скорістю в сторону глядачів. Уже видно було добре, як вони вимахували своїми бичівниками і обкладали ними стег-

на ренів. А рени? Бідні рени! Вони не бігли, а летіли.

— Попко на переді, Попко на переді — кричали.

Так, Попко вів перед, але в половині його саней Опотін тримався кріпко. Від ряду літ він мав славу доброго їздця і невже він мав би тепер стратити славу?

„Ні, ліпше мені стратити двацять ренів“ — подумав Опотін і не то з досади, не то з розпуки крикнув на своїх улюбленців і впоров одного й другого бичівном. Рени немов зрозуміли свого господаря, зробили кілька надсильних скоків і зрівналися з ренами Попка. Так шия в шию і приїхали. В кілька хвиль пізніше приїхав і Еттілен.

Їздцям помогли злізти зі санок. Вони були закурені снігом від ніг до голови і мали вигляд дідів зі снігу. А рени? Вони стояли спокійно, вже без того сполошеного вигляду і тяжко дихали. З їх роззявленого рота висів на лікоть довгий язик, по котрім стікала довгими і тоненькими нитками слина. Шерсть на їх стегнах була висічена роговим гачком на бичівнику до тіла, а тіло до крові.

День закінчено скоками й підношенням тяжких каменів. Збоку стояли старики з великими головами і руками втягненими в нутро кожуха і, дивлячися на молодше покоління, видавали свій осуд чи одобрення.

— А нуко, котрий з вас підійме ось той ка-

мінь —с казав старик, вказуючи на невеликий ка-
мінець, фунтів з 200.

Кілька здорових парнів кинулися до каменя.
Один узяв тай підняв з землі, але вище колін не
міг піднести. Другий підняв до своїх грудей. А

треба було піднести вгору вище голови. Пробува-
ли всі та ніхто не міг доконати такої штуки.

— Гей, гей — помахали головами старики,—
погані часи настають, нарід зовсім вироджується,
не такий сильний, як колись був. Памятаєте, як
у нас колись гостив Тумматугін з Ванкарем? От
парень був! Пять разів під один дух підняв ось цей
самий камінь.

— Како-ме, како, како! (оклик здивовання)—
загули в один голос молоді, а старики повільним
ходом подалися до своїх яранг.

На наступний день ріркайпські Чукчі рішили
уладити перегони на псах. Дванацять санок стали
в один ряд, а до них було впряжено по десять

псів — разом сто двацять. Видовище, якого ніколи не забувається! Гавкіт собак годі описати! Пси, що не були впряжені вже від якогось часу, невтомлені працею, рвалися з усієї сили вперед. Вони скакали в повітря, гавкали, то знову лягали на сніг і качалися, а там знову скакали. Тут і там між псами заводилася бійка, клапті шерsti літали в повітрі, чулося протяжне скавуління покривдженого і хто знає, чим воно було би скінчилося, якби не кілька людей, котрі, вхопивши сварливих за задні ноги, тягнули їх у різні сторони. Лише покривджений, піднявши покусану ногу, ще довго жалісно йойкав.

— Хак, хак — крикнули їздці і собаки кинулися вперед, але підбігши кількадесять кроків, ставали й лігши на сніг, качалися. Така вже натура північної собаки, що на початку кожної їзди вихром зривається з місця, але небаром стає і качається, а там вже піде гладше. Тут і там їздці злізали з саней, поправляли на псах упряж і уставляли їх на свої місця. Тут і там видно було чукотську ногу, що робила криву лінію в повітрі в сторону пса, після чого завсіди можна було чути скавуління.

Знову рушили з місця, цим разом уже не так скоро, але зате певніше, без перерви. Напряму був той самий, що вчора, до клина землі, що висунувся в море. Їздці маліли у віддалі, так що вкортці були лише чорними точками на білім снігу, а там і це зникло.

Коли їздці знову появилися перед очима, їх

величина росла мов під побільшаючим склом. Вони були розкинені на великім просторі, далеко одні від других. Лише один, лишивши своїх то-

Чукотські пси на привязи.

варишів далеко ззаду, пер з усіх сил до глядачів. Він вимахував коротким бато́гом над своїми псами, а ті, розкривши широко рота, робили великі скоки. Сани підскакували в повітрі по нерівнім леді, мов ранений птах, що хоче злетіти та не має сили, переверталися з боку на бік, але вправний в своїм ділі Чукча в миг ока направляв їх рівновагу.

Приїхав.

— Еттїк? (ти приїхав?) — спитали глядачі.

— Йїй (так, приїхав) — відповів з усмішкою на весь рот. Його обступили довкола і випитували про інших. Він оповідав про всі подробиці своєї їзди, про характер псів, хто як їхав, кого лишав по дорозі.

В різних відступах часу зїздилися решта їздців, деякі скорше, інші поволіше, кожний привозив нові вісти. Молодому Рилькінові в повнім ходу відірвалися собаки від санок і побігли за другими, а він сердега, сидячи на санках по середині замерзлої затоки, лише поцмокував, коли інші Чукчі переїздили коло нього. Він надіявся, що коли його пси будуть вертатися назад разом з другими, він їх зловить. Тимчасом пси відбігли від нього коло милі, зачали кусатися і замоталися у своїй упряжі так, що Чукча, що їхав коло них, мав немало труду їх розмотати. Одному псові перекусили ногу, другому роздерли ухо. Цей Чукча, розмотавши псів і бачучи, що стратив нагоду виграти перегони, рішив повернути назад. Коли повертав, його санки вдарилися до леду, що виставав з під снігу і розлетілися на скіпки. Становище було погане. Він зібрав усіх псів і рушив назад додому пішки. По дорозі стрінув Рилькіна і, впрягши всіх псів до його санок, приїхали разом додому.

Під вечір, коли сонце хилилося вже до заходу, на дворі під відкритим небом, провадилася боротьба. Пять пар Чукчів лише в самих чоботах

і штанах, без кожуха і сорочки, старалися поконати один одного. Кружок глядачів обступив їх довкола і додавав охоти то одному, то другому. Боролися таким робом, що ловили один другого в охал куди попало і старалися положити противника на плечі, після чого побіджений виходив із кружка борців, а побідник чекав, покіль його сусід не положить противника на плечі. Тоді оба побідники ловили один одного і тягали один одного по снігу, стогнали, бороздили сніг своїми голими грудьми, а там не без того, щоби деяка грудка не влетіла і в штани. Боролися так довго, покіль в дійсности найсильніший не перемагав усіх слабших, дістаючи за це похвали від старих.

Особисто я великий прихильник всякого спорту, але уважаю, що бути положеним голими плечима на сніг, не належить до приємностей. Одначе для Чукчів сніг, чи трава, чи ренові шкіри, не роблять великої різниці. Як уже сказано на иншій місці, Чукча від ряду поколінь потрапив принатуритися до кліматичних умов і на зимно більше витривалий, ніж білий чоловік. Бути положеним голими плечима на сніг у Чукчі має таке саме значіння, як у наших хлопців бути положеним на солому.

ХІ.

Голодні Чукчі. — Старий Телемі ловить тюленів. — Стріча з голодним ведмедем. — Боротьба. — Телемі переможцем. — Радість між Чукчами.

Хто знає, як довго булиб веселилися Чукчі, якби не зовсім звичайна й природна річ, а саме — потреба поживи. Селу грозив голод. Річ у тім, коли приїхали до села кочівники, Чукчі перестали ходити на польовання і зробили собі загальне свято. Невеликий запас мяса став кожного дня ще менший і вкінці дійшло до того, що вишкробували ріжні останки та обрізки, які в кращі дні уважалися негідними для чукотського рота, й ними кормилися. Пси діставали лише часть своєї звичайної порції, а пізніше й ще менше. Вигляд псів ставав гідний пожалування. Вони рвали з яранг старі шкіри, але шерстю не наситишся.

Чукчі кинулися зі своїми ремінними сітями до моря, щоби зловити тюленя, але минали дні, а тюлень не попадався в сіті. По ярангах положення ставало погане. Запас тюленевого олію ще з літа кінчився і жінки старалися заощаджувати його скільки мога. Замість трьох каганців світився тільки один, тай той курилв смердячим димом,

бо олій був старий. В ярангах було холодно. Кожного дня, коли було ще далеко до світанку, мужики виходили з яранг і йшли до сітки, щоби вер-

Чукотські санки.

нутися назад, коли вже стемніло, — з порожніми руками.

— Мемель варкін (тюлень?) — питали жінки при стрічі.

— Уйня, какоме, уйня, еткін (нема, ах нема, погано!) — відповідали.

Десять миль від села, на березі, лежав ще з літа морж, викинений на беріг морськими хвилями. Мєви і чайки довго розривали мертве тіло

моржа, але зима примусила їх залишити свій труд і летіти на полудне в тепліші сторони. Потім лиси ще довго возилися коло замерзлого моржа і напевно булиб зіли всього, якби не Чукчі. Вони то в тяжку хвилину згадали про моржа, поїхали туди й привезли додому що ще з нього лишилося. Кожна сім'я дістала малий кусок мяса і положення стало трохи краще.

Вкінці одного дня старий Телемі зловив два тюлені. Він виймив їх з сітки, звязав за голови, закинув петлю через плече, тягнув по снігу додому. Дорога була нелегка, бо треба було переходити через поломаний лід, котрий творив нерівну поверхню. Ціле поле леду так далеко, як тільки могло бачити око, виглядало неначе якесь старинне місто в руїнах. Тут і там стояли гори леду, без форми, мов розвалені замки, а у їх підніжжя, в неладі в ріжних позах, ціле море грубезних криг, мов місто після землетрусу.

Телемі, як сказано, тягнув тюленів, важко дихаючи та підпираючися списою. Пристанув на хвилику, щоби віддихнути та витерти чоло, коли гуркіт відломаного леду, що скотився десь вдолину, звернув його увагу. Він в миг ока завмер і, напруживши свій зір і слух, пильно прислухувався: так, ось там, за валом поломаного леду щось було. Чути було повільний, глухий рип снігу, мовби йшов чоловік. Він немало здивувався, а там і налякався, коли замість чоловіка появилася ведмідь на верху валу. Звичайна стріча з ведмедем на морі не є нещастям і буває, що ведмідь перший

втікає. З природи самотної й тихої вдачі виминає всякого приятельства з чоловіком, бо на його думку це не поплачується. Але той ведмідь, якого

* Подорожування на Камчатці.

стрінув Телемі, був іншої вдачі. Він стояв на верху криги сухий і великий, жовтавим плямком відбивався на біло-синеватім снігу і своїми маленькими очима пильно дивився на Телемі. Ведмідь був голодний.

Телемі відразу зрозумів своє положення.

Скорим рухом скинув з плеча петлю й, стиснувши міцно спису, став до оборони. Згадав про свій новий карабін, який тепер віддав би велику службу, але не хотячи нести зайвого тягару, лишив його вдома. „Щож — подумав — треба відбиватися списою; не першина.“

Ведмідь немов тільки й чекав на таке рішення та заатакував старика. Він стрілою пустився до Телемі і, добігши до нього на кілька кроків, звівся на задні лапи, щоби кинути на свою жертву і своїм тягарем, лапами та зубами розірвати її в кусні, видушити останню кришку духа й — зробити собі вечерю. Але помилився вуйко бурмило! Телемі, не зважаючи на страшну постать ведмедя, ні кроком не поступився з місця і, коли ведмідь звівся на задні лапи, він блискавкою штрикнув його списою в горішню часть грудної клітки, трошки низше горла і так само швидко витягнув спису назад і відскочив в сторону. Ведмідь заревів страшенно, хотів зловити зубами за болюче місце, але не міг досягнути його. Телемі, користаючи з хвиливого замішання ведмедя, прискочив до нього збоку і зробив ще одну діру у ведмедевій шкірі, цей раз у груди. Ведмідь знову заревів з такою силою, що аж голос відбився до ледяних гір, скочив кілька разів кругом себе, стараючися вхопити зубами болюче місце, а там знову кинувся до Телемі. А Телемі, як і передше, холодно-кровно, з розмислом запустив свою спису в царя ледяних просторів, але не встиг витягнути її назад. Списа попала на кість, а ошалілий звір, не чуючи

вже болю, напер на неї і вона трісла на двоє мов сірник. Тоді ведмідь повалився всім своїм тягарем на Телемі.

Чукотська каравана в дорозі.

Діставши свою жертву під себе, вхопив її зубами за рамя, але стиснути вже не мав сили, вона його опускала. Попробував те саме зробити з головою Телемі, розпоров йому чоло, але тільки тягарем своєї голови. Він захрипів, з рота пустилася кров, яка змішалася з кров'ю Телемі, вхопили його корчі, а там і сконав.

З усіх сторін збігалися Чукчі. Дехто з них закидав сіти на тюленя, інші сиділи коло відкри-

тої води з оружжям у руках, терпеливо чекаючи, коли з води виринє морський звір, як нараз розітнувся рев ведмедя і крик чоловіка. Вони відразу зрозуміли, в чім діло, і, перекликнувшись з іншими, поспішили в напрямі реву:

Коли прибігли на місце, боротьба була вже скінчена. Сніг пересичений червоною кровю і два винуватці цього лежали під розломаною кригою. Телемі на снігу, а під частиною тіла ведмідь — одною лапою на Телемі, другою також на снігу. Телемі після першого ошоломлення відзискав притомність і поволі видобувся зпід тяжкого ведмедя. Йому помогли.

— Како ме, турі!? (це ти?) — питали Чукчі.

— Мурі (я), — відповів.

— Како, како, како-ме! Такий старий, а диви, якого великого ведмедя убив — хвалили його Чукчі і дивувалися.

Але Телемі не міг нічого на це сказати, він був утомлений. З його чола ще текла кров і заливала йому очі. Він обтирав її голою рукою і ще більше розмазував кров по лиці, а там поволі потягнув додому.

Того вечера жінки усіх яранг, як велів звичай, ішли до яранги Телемі і він давав їм по куску тюленового сала і мяса, а також кусок ведмежого мяса. Цей звичай заховують тільки в зимі. Коли наприклад хтось із Чукчів убе тюленя, до нього йдуть жінки, яких чоловіки не мали щастя убити тюленя, і він ділить мясо між усіх. На весні, коли

кожний Чукча вбиває 5—10 і більше тюленів кожного дня, звичай цей занехують.

Положення було на якийсь час вратоване. Лиця Чукчів повеселіли, а вечером було чути, як тут і там з яранг долітав голос бубнів.

XII.

Лід тріскає. — Вали леду. — Як пояснити цей прояв? —
Кораблі в часі напору леду.

Одного гарного дня, невдовзі після пригоди з ведмедем, молодий Чукча, що ходив на море подивитися до своїх сітей, прибіг швидко назад і повідомив усіх, що на морі ломиться лід. Чукчі вибігли зі своїх яранг і бігли на море мов до огню, щоби виймати зпід леду свої сіти, покіль їх лід не пірве. Побіг і я, щоби подивитися на явище.

Милю від берега, в неправильних лініях, лід потріскав і відійшов від себе на кілька цалів, а то й стопу, а в щілинах появилася вода. Кругом лунав гук і тріск, немов стріляли з гармат легкого калібру, і за кожним тріском лід легенько здригав. Але якого небудь руху леду не було видно.

Чукчі вертали назад з моря, деякі з сітями на плечах, інші без сітей, їх пірвав уже лід. І я, не дїждавшись нічого надзвичайного, також потягнув за ними додому. Цілий день з моря доносився шум і тертя леду. Цей шум побільшувався з кожною годиною на переміну з тріском і гуком. Мене знову кортіло побігти на море, але надходила ніч і я відложив свій замір до наступного дня.

На другий день, коли я прийшов на місце, звідки доносився шум, побачив незвичайний вигляд. Вздовж берега був висипаний величезний вал із поломаних криг. Висота валу виносила 15—25 стіп. Лід, на яким я стояв, дрожав сильно і довгий час. Я стояв у поважній віддалі від вала, бо-

Ледяні криги на океані.

ячися, що він може кожної хвили розломатися піді мною. Але коли через якийсь час нічого не сталося, цікавість взяла верх і я поліз на вал.

Море по тім боці вала було все в руху. Лід так далеко, як тільки можна засягнути оком, був поломаний на більші й менші криги, котрі плили вздовж берега. Вони терлися одна об одну, обби-

вали свої гострокінчасті стіни і тим спричинювали великий шум. Води не було видно; вона закрита поломаним льодом. Криги пливучи напірали з величезною силою на вал, а далі на лід, що був примерзлий до берега. Ломати його було тяжко, бо грубість льоду коло берега була більша, ніж далше в морі, а також вистаючі клини землі, що творили малі затоки, зміцнювали береговий лід.

Перші криги спинювалися об вал, а ціле море криг напірало на них ззаду. Повстало сильне тертя, лід стогнав, скрипів, дрожав, здавалося, що ось-ось посипляться іскри. Часами все стихало на хвилику, а потім знову лід починав ще дужче скрипіти. Йти вперед не було куди, бо там грубезний лід, а за ним земля, а зразу напірав цілий Ледовий Океан. Напір був величезний і передня крига, не можучи видержати його, почала вилазити з води, дертися на вал. Вище й вище підіймалася вона, а там стала зовсім прямовісно, 20 стіп над водою, й повалилася назад з великим гуркотом і тріском на своїх товаришок, що вже заняли її місце. На хвилику все стихло, немов попало в забуття, але не надовго. Далі знову починалася та сама історія.

Щож спричинило такий хаос на морі? Вплив місяця, приплив моря і морської течії. Звичайно приплив моря в Ледовім Океані невеликий, всього кілька стіп, але буває часом, що через різні причини приплив буває більший, ніж звичайно. Вчені твердять, що місяць має багато діла з тим явищем. Отже цей надзвичайний приплив моря ломить лід, а в той самий час морські струї,

підхопивши його, стараються зрушити його з місця. Звідти повстає величезний напір леду і тертя.

Багато кораблів, котрі лишилися на зимівку на Ледовім Океані, погибло підчас такого напору ледів. Отже капітани кораблів, що плавають по різних північних морях, добре познайомлені з характером цих явищ, коли тільки зайде потреба зазимувати на Ледовім Океані, завсіди стараються зайти в затоку, покіль він не замерз зовсім, і стати кораблем за затишним берегом.

Через кілька днів лід не переставав шуміти, а потім знову все стихло. Потиснув сильний мороз, криги знову змерзлися ціпко так, що можна було ходити по них далеко на море.

XIII.

Торговля у Чукчів. — Обмін товарів.

Не зважаючи на невибагливість життя, Чукча вже призвичаївся до певної міри до продуктів цивілізації, а деякі з тих продуктів становлять необхідний товар для нього. Цукор, мука, різного роду посуда, матерії, належать до предметів розкоші, але оружжя, патрони, капкани, чай і тютюн належать до засобів першої потреби і без них Чукча чується дуже нещасливий.

Нерідко можна почути, що Чукча, якому вийшов тютюн, ходив до свого найблизчого сусіда позичити тютюну. А що той сусід жив від нього 20 миль, це його зовсім не лякало.

Грошей на чукотську землю ніхто не привозить і Чукчі їх не знають, а як деякі хоч і знають, то не розуміють їх вартости. Одиноким засобом торгівлі є футра білих, чорних, червоних і голубих лисів, білих ведмедів, шкіри тюленів і моржові клики. На них то й провадиться товарообмін.

Приїздить Чукча зза 50—100—200, а то й більше миль. Коли він береговий, то псами, коли кочуючий, то ренами, і привозить десяток два-три або й більше лисиць. Після привитань та допитів,

звідки він, кілька днів їхав, які новини в його околиці і звичаєвого чаю, починається торгівля.

Футра, які він привіз, представляються в долях на досить поважну суму. Одначе, на яку дійсно суму, Чукча не знає і не питає, а каже, що йому потрібно тютюну, чаю, цукру, капканів, тощо. Торговець оцінює привезені футра, робить собі нотатку, на яку саме суму представляються футра, й видає бажаний товар на означену вартість футер. Видаваний товар кладе на підлогу на одну купу і, коли цей товар рівнається вартости футер, говорить:

— Ет-таш (досить).

— Ет-таш? — перепитує Чукча.

— Йій, ет-таш! (так, досить!) — ще раз тверджує торговець.

Тепер власне наступає цікавий момент. Чукча рішає про вислід торгівлі. Одначе, не знаючи ні вартости своїх футер, ні ціни обміненого товару, повертає до своєї простоти і рішає, як що купу товару, який лежить перед ним на підлозі, велика, значить, добра ціна; коли мала — погана. Щасливий торговець, коли Чукча вибирає товар більше обемистий, нпр. кітли, сірники, плитковий чай, муку, тоді й клопоту з ним мало. Але коли він вибере собі багато патронів, капканів, ножів, оружжя і т. п. усе річи малі в обемі, а високі ціною, гірка його доля. Чукча ніяк не може зрозуміти, як може 50-фунтовий мішок муки, такий великий, і коробка патронів, така маленька, мати таку саму ціну.

Він, звичайно, невдоволений ціною за свої футра і хоче, щоб ще додати йому оружжя. Торговець не годиться. Тоді Чукча, рішивши тут, що мусить мати оружжя, якої ціни воно не булоб, бере з відложеного йому товару десятифунтову пачку тютюну, вартости 10 долярів і хоче віддати назад торговцеві, щоби той дав йому в замін оружжя, вартости 15 долярів.

Треба мати сталеві нерви і великий запас терпеливості та холодної крові, щоби спокійно перевести такий обмін товару для вигоди обох сторін. Коли обі сторони погодяться що до ціни своїх товарів, торговець дає Чукчі „тальпук“ (подарок) і цей тальпук відіграє досить поважну роллю. Без нього не обходиться, хочби при найменшій торгівлі. „Тальпук“ прийнятий з давніх часів, коли то на чукотську землю набігали різні авантюристи, ласі збагатитися легким коштом. Від Чукчів забирали дорогоцінні футра за безцін, а щоби не лишилося невдоволення і щоби забезпечити собі ще один поворот на другий рік, Чукчам давано „тальпук“, себто річ, котра нічого не коштувала. І нині, коли торговець не хоче стратити на своїй повазі, дає „тальпук“. Колиж Чукча хоче купити щось у другого Чукчі, то платить йому чим має. Коли береговий Чукча купує в кочуючого ренові шкіри на одіж або ренове м'ясо, то платить відповідну кількість моржового рем'я (з нього кочовики роблять аркан), тюленевих шкір на літні чоботи, та тюленевого олію.

XIV.

Сергій хоче женитися. — Сергій божеволіє. — Лист від фірми. — Сергій відїздить. — Весна. — Краса сходячого сонця. — Сніжна сліпота. — Полярні дні. — Лови на тюленів.

Була вже половина квітня, одначе природа нічим не ріжнилася від місяця лютого, хіба що морози не так тиснули, та день був довший. Сніг ще не топився, лід на морі держався міцно, а про птиць з полудня не було й мови.

Життя в нас плило тихо і, як здавалося на перший погляд, вдоволяючо. Та не зовсім. Мій товариш Сергій став надто мовчазний, часто задумувався, а найголовніше, англійські лекції зовсім покинув. Коли я спитав його, чому він занехав лекції, відповів, що він задумав лишитися на чукотськiм півострові настало і тому англійської мови йому зовсім не треба. Мене вразило це неприємно тому, що Сергій говорив таким тоном, якого ніколи передтим не вживав. Я не міг не зауважити, що з ним не все було в порядку, але що саме, я так і не міг відгадати.

Минув ще один тиждень і одного дня Сергій сказав мені, щоби я видав йому мішок муки, два

фунти цукру і кілька пачок тютюну і зачислив це все на його рахунок.

— На що тобі це все? — питаю.

— Треба, — відповів коротко.

— Ні, не видам, покіль не скажеш, нащо тобі муки та цукру. У нас нема такого великого запасу, щоби можна було по дурному роздавати, — сказав я йому.

— Знаєте, Іване Григорієвичу, я вам скажу, — замнявся Сергій і видно було, що йому ніяково було говорити зі мною, але переміг себе і сказав:— Я хочу женитися!

Я видивився на нього і сів.

— Сергію Михайловичу, ти здурів, — сказав я йому щиро. — Женитися? Як? З ким? Чого? Ні, брате, ти з глузду зсунувся, тому й говорити з тобою нема потреби.

— Іване Григорієвичу, дайте мішок муки, — знову заговорив Сергій.

Я сидів коло стола, дивився на Сергія і не вірив своїм вухам. Думки не клеїлися, слів не ставало і я не знав, що йому сказати. По хвилі спитав:

— Ти Сергію, серіозно це затіяв?

— Так.

— З ким-же ти задумав женитися?

— З Кеунмановою дівчиною.

— Що!?? З тою смаркатою та вошивою Чукчанкою!? Та ти, брате, не знаєш, що говориш! Женитися? Таж тобі всього 18 літ! А щож мати твоя подумає, коли почує, яка в неї невісточка? А сестри твої? — Я розходився зовсім і старався ужи-

ти всієї своєї красномовности, щоб опам'ятати хлопчину. А він вибалушив очі, та тільки:

— Іване Григорієвичу, дайте мішочок муки.

— Ні, не дам, твоя мати ніколи не простилаб мені цього. Йди ліпше, займися яким ділом.

— Все одно дасте — відповів. — Я кину службу і ви мусіти-мете заплатити мені за вислужений час. За ті гроші я таки куплю муки.

Я не міг довше слухати його і пішов до Міненка. По якимсь часі, коли я лишив Міненків дім, побачив, як Сергій заходив до яранги Кеун-мана з мішком муки на плечах, — заплата старому за дочку.

На наступний день старий Кеун-ман з жінкою виїхав до Ріркайпі відвідати жінчиного брата, що жив миль 50 від нас, а „молодят“ з рештою дітей лишили самих. Через два дні Сергій прийшов до мене з плачем. Він жалував того, що наробив, і обіцяв, що нога його не вступить до яранги Кеун-мана. Мені стало легше на душі і я старався про все забути.

Був початок травня. На душі ставало легко, а думка про швидку свободу від оков зими додавала чоловікові бадьорости до життя. Чукчі доносили, що бачили качок. Я заговорив з Сергієм про корабель, що має прийти до нас в липні, привезти почту, тощо, а мій Сергій на це: Ні, не треба мені ні корабля, ні почты! Очі мої не будуть їх бачити.

— Ти про що? — питаю.

— Ні, так собі, — відповів і вийшов до складу.

Його слова і поведінка стали мені підозрливими і я вийшов за ним. Там відчинив двері до складу. Те, що я побачив там, мене неприємно замлоїло під грудьми і здавалося, що всі внутрішні частини обірвалися. Сергій похилився над новісіньким карабіном і закладав в нього патрон. Я вирвав йому з рук карабін, але він кинувся, щоби мені його відобрати. З трудом удалося мені присмирити його і тільки тоді я пізнав, що він збожеволів.

Тяжке життя настало з божевільним. Цілими днями сидів він на однім місці і говорив про самогубство. Часами, а головню пополудні йому ставало легше і він вповні відзискував свідомість. Я тішився і старався розвеселити його та відвернути думку в иншу сторону. По хвилі я розчаровувався, бо він знову попадав у несвідомість. Я боявся лишати його самого, щоби не заподіяв собі якого лиха, а пізніше, коли вже дійсно мені треба було лишити його, ховав усі ножі, вилки і взагалі всі гострі предмети. Часом я випроваджував його на двір і приказував перейтися. Відійшовши дещо від дому, він нагло змінював напрям і ходив кругом одного місця, або зовсім без ціли, в різних напрямках.

Положення ставало незносне. Ніколи перед тим я не мав ніякого діла з божевільними, ні не бачив їх, та й не мав найменшого поняття, як поводитися з ними та як помагати їм. Міненко також був безрадний.

А тут дістав листа від своєї фірми, спеціальним післанцем, що через різні причини фірма задумала ліквідувати свій інтерес у Сибірі й тому мені приказували до приходу корабля приготувати всі справи до ліквідації. Значить, діла для мене заповідалося багато, а тут у мене божевільний.

„А що буде, як літо буде погане і леди не відійдуть від берегів і через те корабель не зможе прийти?“ — майнула в мене думка. Значить, тоді треба буде лишитися ще півтора року на чукотським півострові разом з божевільним. Від такої думки холодний піт виступив мені на чоло. Я рішив найняти чоловіка з псами і відіслати Сергія до Східного Рога до знайомого Англіяця, з проською заопікуватися хорим до приходу корабля, а потім в порозумінню з владою відіслати його до Владивостока. Слід зазначити, що який поганий не був би рік, корабель до Східного Рога може прийти кожного літа, коли в той самий час через леди він не завжди може прийти до Північного Рога.

Було 10-го травня, коли відїздив Сергій до Східного Рога. Вдень сніг топився, але вночі були приморозки. В ту пору люде подорожують більше ночами тому, що вдень сніг мокрий, налипає до санок, а через те псам тяжко тягнути санки, а надто й гаряче для них. Зате вночі по замерзлім снігу пси, чуючи під собою твердий ґрунт, біжать скоро і бадьоро. На день подорожній розкладає

шатро й відпочиває в нім, гріється на сонці, а вночі знов їде далі.

Ночі тоді короткі, всього дві-три години. З кожним днем сонце сходить все ранше, більше на північнім сході і піднявшись, робить величезний круг та заходить далеко на північнім заході. Після заходу сонця ще довго не смеркається. Червона луна розливається по цілім заході і виглядає немов море і земля в тім напрямі горить. Пожежа згодом погасає і стає темніше, але не зовсім темно так, що можна добре розглядіти яранги Чукчів і сміло йти куди будь.

Та недовго панує такий стан. На північнім сході зарожевіло, але так слабо, що мимоволі дивиєшся, що воно таке: Полярне світло, чи може сонце буде сходити. Зоря побільшується, грає найфантастичнішими барвами, між якими перемагає золотиста. Зоря розростається на очах, ясні проміні молочної барви стріляють високо вгору і знов притихають, щоби ще з більшою силою і красою знову засвітити. Стоїш і дивишся і любиєшся незвичайною красою сходячого сонця.

А шпилі недалеких скалистих гір з білими верхами виглядають немов величезні голови цукру на темнім тлі неба, з підніжжями обвиненими в чорний папір. Барви міняються немов під різнобарвним прожектором, а згодом їх верхки блищать під проміннями сходячого сонця.

Сонце, піднявшись понад горизонт, немилосердно пражить своїми проміннями, а від снігу його проміння відбиваються так сильно, що не можна

дивитися на нього. Чоловік, що проводить більшу часть дня на дворі, або знаходиться в дорозі, му-сить носити чорні окуляри, в противнім разі ді-стане т. зв. „сніжну сліпоту“. Чоловіка, що має сніжну сліпоту, болять сильно очі і голова, очі за-ливаються сльозами, взагалі мається вражіння, що очі засипані піском. Перша й одинока поміч у такому випадку не виходити на сонце і перебути два-три дні в темнім помешканню, а потім таки конче треба носити темні окуляри. На випадок, що чоловік не може дістати темних окулярів, або за-губить їх, дві тоненькі дощечки величиною окуля-рів з вузькими прорізами по середині заступа-ють на якийсь час окуляри. В місяці травні й чер-вні ніхто не важиться їхати, не маючи зі собою темних окулярів.

Сонце, відбиваючися від снігу, надає шії й рукам чоловіка незвичайно темну барву і тоді білий чоловік виглядом дуже мало ріжниться від Чукчі. Коло 20-го травня сонце сходить уже майже на самій півночі і, зробивши свій денний круг, за-ходить недалеко того місця, звідки зійшло. Пів години пізніше воно знову показується над гори-зонтом і в своїй дорозі з кожним днем підійма-ється все вище й вище. Вкінці приходить день, коли воно, зробивши свій звичайний денний обо-рот, спускається просто на півночі до гори-зонтальної лінії і вже не ховається за неї, але знову підіймається на небозвід. Від того часу вже нема ні сходу, ні заходу сонця, воно, немов забувши свою дорогу, кружляє понад горизонтом повних

24 годині яких 70 днів. Довгота перебування сонця понад горизонтом залежить від місця його положення. Нпр. на північ від 70° північної ширини воно світить безперестанку через 65 днів, на північ від 80° тож ширини воно світить 134 дні. (Гляди на мапу).

А це ще не кінець його дороги. З кожним днем воно підіймається все вище й вище так, що в червні, коли найдовший день, його положення в південь є майже над самою головою, а о 12-тій год. вночі на півночі так низько, як в найкоротший день в нас в зимі в південь. А там воно знову немов спамятується і зачинає спускатися все низче й низче і знову приходить пора, коли воно сходить і заходить у всій своїй красі і славі. Але тут воно знову забувається і спускається все низче і низче, покіль зовсім не щезне з виду на більше як два і пів місяця.

В половині червня снігу вже не було і тундра зачала прибирати зелений вигляд. Тут і там, на збочах горбків і по долинах появлялися ріжного рода квіти, а в траві весело цвіркали пташки. Лід все ще тримався берегів кріпко, але встояти довго вже не мав сили. Сильні проміння сонця рили по нім глибокі потоки і ручаї, в яких плила вода з розтопленого леду, зовсім як на суші, і стікала в щілини потрісканого леду. Згодом на поверхні леду повставали цілі озера, які з часом тратили своє ледяне дно і таким способом в леді повставала величезна діра, величини озера.

До подібного рода озер Чукчі їздили кожно-

го дня стріляти тюленів. Приїхавши на місце, вони сідають на краю льоду, мов на березі, і з крісами в руках терпеливо чекають, коли з води вирине тюлень, щоби подихати. За якийсь час на поверхні води показується без жадного плюскоту голова тюленя. Різко роздається тріск кріса, вода бульконе і змішується з червоною кров'ю морського звіря. Тюлень, будучи в цю пору незвичайно ситим, не поринає під воду.

Чукча дістає довгий і тоненький ремінь, довжиною в сто стіп, на кінці якого прикріплений кусок дерева, витесаний в формі грушки. Тонший кінець „грушки“ прикріплений до одного кінця цього довгого ременя. На найбільше пукатім місці „грушки“, довкола неї, знаходиться кілька вбитих, загнених, а потім загострених цвяхів. Чукча бере за ремінь, коло метра від „грушки“, розмахує нею в повітрі і зручно кидає в сторону застріленого тюленя. Бистро летить „грушка“, а за нею тягнеться, мов нитка за пауком, тонкий ремінь і, долетівши на той бік тюленя, падає в воду. Обережно маніпулює Чукча „грушкою“ і, як тільки вона торкнеться тюленя, він різко шарпає і таким способом один або два з загнених і гострих цвяхів, що на грушці, забиваються в шкіру тюленя, а тоді він уже сміло і безпечно притягає його до себе.

Таким способом Чукчі дістають 5—10 тюленів кожного дня. Жінки тоді незвичайно заняті. Вони вміло стягають шкіри з тюленів, відділюють сало від мяса і заготовляють все на зиму. Щасливі

тоді дні для Чукчів. На дворі тепло, поживи є до схочу, турбот ніяких. Тоді і „келет“ їм не страшний, бо як звісно, „келет“ гуляє тільки по ночах у темноті, а тут сонце світить цілу добу.

Ледяні криги відпливають на північ.

За працею зовсім незаметно чоловік помалу відстає від нормальних годин і не раз доходить до того, що обідаєш після годинника о 3-ій годині рано, вечеряєш о 8-ій рано і тоді йдеш спаги. Встаєш о 4-ій пополудні і снідаєш, а там знов берешся за діло. Яка різниця, коли обідаєш, чи встаєш? все одно застанеш сонце високо на небі.

В половині липня лід на морі був поломаний,

дряхлий, а там легкий вітрець з полудня почав відпирати його від берегів та гнати на північ. Через кілька днів його вже не було видно, лише тут і там, мов школярі, що запізнилися, поодинокі криги спішили за товаришками. На деяких кригах видно було моржів і звідти час до часу доносився їх рев.

XV.

Літо. — Криги й моржі. — Чукчі вичікують припливу моржів. — Я їду на польовання. — Удачні лови. — Пригода з човном. — Поділ мяса. — Радість Чукчів.

Був початок липня. Природа неначе змило-сердилася над мешканцями підбігунових країв і повіяла благодатним теплом, щоби винагородити за щойно перебуті морози, заметіль, темноту. Люде і земля віддихнули. Тундра зазеленіла, вквітчалася найрізномроднішими квітами; маленькі птички цвіркали тут і там у траві. Вздовж берега, понад затокою перелітали табунами качки, миви, чайки та гуси.

Лише одно море не могло стрясти з себе оков зими. Лід, хоч і дряхлий, все ще тримався близько берегів і від нього вночі, коли сонце було низько над горизонтом, тягнуло холодом. Але з подувом полудневого вітру він таяв ще більше, ломався сам від себе на менші куски і помаленьку, але певно відступав від берега.

Спочатку ціле море було вкрите таким поманим ледом, меншими й більшими кригами, але теплий вітер і проміні сонця знищили менші криги, а з більшими не могли дати собі ради. Так вони

й лишилися білими полями на синім морі. Вітер і морські струї носили ними взад і вперед ціле літо, а там знов захоплювала їх зима.

Одначе присутність льоду близько берегів літньою порою не вважається нещастям, а навідворот, є навіть бажана. Бажана тому, що на ледові криги вилазять моржі, щоби погрітися на сонці і поспати, і підчас того легше їх полювати.

Не від річи буде зазначити тут, що моржі не зимують у Ледовім Океані, а відходять далше на полудне в Берінгове Море, де море не так замерзає. З приходом літа вони знову появляються в Ледовім Океані.

Була крайня пора, щоби появилися моржі, і Чукчі по черзі ходили на поблиську гору, звідки простягається вид на море на багато миль, і дивлячися крізь далековид, пильно оглядали кожну плаваючу кригу, чи нема часом на ній моржів.

Два рази збігав Чукча з гори з вісткою, що бачив моржів на морі, і два рази Чукчі підходили на своїм легкім шкірянім човні до вказаної криги, щоби тільки з жалем переконатися, що на ній не було моржів, а лише чорна пляма болота. Вони немало турбувалися неприсутністю моржів, бо від цього залежала їх будучність на другу зиму. Морж відіграє незвичайно важну ролю в життю берегових Чукчів. Це їх „хліб і масло“; брак моржового мяса означає голод і багато інших невиконань.

Вкінці діждалися. Молодий Опо біг з гори стрімголов і кричав на все горло:

„Мей, мей, нюмкакін ригві варкін онка!“ (Слухайте, слухайте, багато моржів появилось ось там).

Чукчі заметушилися і, не гаючи часу, зачали зносити на беріг ріжні приряди, потрібні до полювання моржів. Насамперед принесли великий шкіряний човен, який положили легко на воду і в нього складали списи, звої тонкого, але міцного ременю, гарпуни, весла, карабіни, міхурі, невідступний чайник і трошки дров.

Я мав велику охоту поїхати з Чукчами. Та коли я сказав про це кільком з них, вони неохоче згоджувалися, але казали, що це не прийнято в них, щоби білий чоловік був присутний на полюванні моржа, бо з цього може вийти яка лиха пригода. Але коли я приобіцяв дати за це мішок муки і десять фунтів цукру, вони махнули рукою на „лиху пригоду“ і згодилися взяти мене з собою.

Поплили. В човні знаходилося вісім гребців, які нерівномірно плюскали своїми веслами, один керманіч і один на носі човна з карабіном в руках. Останній був провідником всього полювання. З віддалі забіліла крига і до неї попрямували гребці.

На кризі затемніли три чорні, безформенні плями і на них Чукча, що сидів на носі човна, зосереджував усю свою увагу. Ніхто в човні не видав із себе ні одного звуку. В двіста кроків від криги човен пристанув і Чукча навів мушку свого карабіна на безформенну постать на кризі.

Різко тріснув карабін, зі свистом пацнула ку-

ля об лід, „рох“ по свинячому сказали три живини на леді і зручно та скоро шубовхнули в воду. В сто кроках вони знов показалися на поверхні води і скоро плили в сторону від човна.

„За ними!“ — скомандував Чукча. Знов тріснув кілька разів раз-по-раз карабін і моржі пірнули в воду, але скоро вийшли на поверхню і плили що сили вперед. Лише один з них старався раз-по-раз пірнути, але не міг і, помітно було, відставав від своїх товаришів. За ним то й рушили Чукчі на перегони. В міру того, як човен зближався до раненого моржа, він зі страху, чи з безсилля вже не поринав, а плив скоками, наче хотів вискочити з води.

Коли човен порівнявся з ним, Чукча, що стріляв, положив карабін, а взяв гарпун і бистрим рухом вткнув його в бік моржа, а там потягнув держало до себе і воно витягнулося з оправи гарпуна. Морж кинувся в сторону, зачав поринати, топитися, але Чукча скоро викинув з човна на воду тюленевий міхур, надутий повітрям, який був прикріплений на довгій ремені до оправи гарпуна, що находилася в боці моржа. Таким способом морж, коли мертвий, не може пірнути на дно моря і Чукчі можуть дістати його, коли цього потреба.

Тюленевий міхур — це стягнена через голову, „мішком“, шкіра тюленя. Всі отвори в ній зашиваються, а робиться один спеціальний, через який наповняється його потім повітрям. Морж ще трохи кидався, потяг за собою на ремені надутий

Автор в одягу Камчадала. Перед ним мамутовий зуб,
найдений в ріці Колімі, на побережю Ледового Океану;
тепер находиться в Бритійськiм Музею в Лондоні.

міхур, а там спокійно спустився під поверхню води. Чукчі, лишивши його, пігнали за іншими моржами і з дев'яти штук убили шість. Двох моржів витягнуто на лід, порізано на великі кусні і наладовано в човен.

Поки більшість Чукчів поралася коло моржів, один роздув із привезених дров огонь, а другий приніс з поблизької калюжі прісної води. Закипів чай і Чукчі, попиваючи його, закусували сирим мясом щойно убитих моржів.

Радошам з успішного полювання не було границь. Весело гуворили, співали та жартували. Моржів, які не були ще порізані, привязано цілими з боків човнів, не виймаючи їх з води, бо човен був за малий, щоби вдержати в собі стільки людей і мясо з шістьох моржів.

Помалу ми пробиралися поміж плаваючими кригами назад до берега і були вже недалеко, як величезний шмат леду заступив нам дорогу. Був лише маленький просмик між двома кригами, куди можна було перейти на другу сторону, на чисту воду. Входячи в нього, човен вдарився об гостру кригу й пробив в собі діру. Вода почала наливатися в човен. Дехто з Чукчів скоро вискочили з човна на лід і придержували човен, щоби не потонув, а один з них вривав кусок моржового сала і ним заткав діру. Вода перестала вливатися в човен, мясо виложено на лід, а човен випорожнено з води.

Коли прибули додому, все мясо виложено

з човна на траву, цілих моржів витягнуто з води і також порізано на кусні, і тоді настав поділ мяса між тих, що їздили на полювання. Власник човна крім свого пайка дістав ще всі голови моржів разом з кликами.

Жінки і діти брали на голі плечі пайки і носили додому. По їх спинах текла моржова кров, а по лиці піт. Вони витирали лице з поту і замазувалися кровю до непізнання. Але це не турбувало їх. Вони тішилися, що були забезпечені поживою на зиму, що коли знов потисне мороз, дні стануть короткі і задує заверюха, коли тюленя ніяк не можна буде сплювати, в них буде моржеве сальце.

Вдома жінки брали моржове мясо, звертали в великі звої в сто і більше фунтів, щось в роді наших сальцесонів, і зшивали їх. Тимчасом Чукча викопував коло яранги неглибоку яму, вистелював її травою і туди складав свої „сальцесони“. Їх прикривано моржовими, або тюленевими шкірами, а потім прикладано камінням, щоби пси не добулися до них. Так вони пролежували до першого снігу, а тоді Чукча виймав їх і разом з сімєю споживав з неабияким смаком. Певна річ, що запах такого сальцесону для делікатного й непривичаєного до цього носа не дуже прийнятний, а смак такий-же. Але диво, до чого чоловік може при звичаїтися. Я сам їв таке мясо і не вважав його несмачним і вонючим, а раз навіть бачив, як білий чоловік заїдав сире, криваве мясо моржа нарівні з Чукчами.

XVI.

Щораз слабша надія на поворот. — „Корабель пливе“. — „Ставрополь“ привозить мені пошту і дальші вказівки. — Ліквідація. — Представники правительства. — Знову корабель. — Я на кораблі.

Прийшов серпень і дні його плили спокійно і без зміни. Була крайня пора, щоби на горизонті появився корабель, але минули дні, а там тижні, а корабля не було. Двічі на день кожного дня я виходив на поблизьку гору і крізь бінокль довго розглядав море в сторону полудневого сходу в надії, що ось побачу корабель, і двічі кожного дня сходив з гори розчарований. Діла в мене не було вже ніякого і через те дождання корабля тим більше надоїдало. Мені хотілося чим скорше додому, тимбільше, що фірма ліквідувала свій інтерес у Сибірі, отже як додому, то додому.

А тут, мов на лихо, вітер повернув з півночі і на горизонті появився лід. З кожним днем він припливав все ближче й ближче до берега, а на 17-го серпня його вже було повно всюди. Бачучи таке, в мене дух увійшов у п'яти, бо положення обіцяло ще одну зиму на Чукотським півострові, цим разом зовсім без ніякого діла.

Тої ночі, щоби чимсь розважитися, я просидів цілу ніч на березі і помагав Міненкові стріляти тюленів. Я убив їх вісім, а Міненко десять. Рано,

Залізнична стація, Владивосток.

після снідання, я вже збирався іти спати, коли нараз почув якийсь крик. Це був молодий Чукча Опо, що жив біля двох миль від села. Він перебігав через горбок у сторону села і кричав на все горло, що корабель пливе.

Лише люде, що жили на Далекій Півночі, або на саїтних островах, розуміють вповні, що це за магічні, а до того незвичайно любі слова; „корабель пливе“. Корабель пливе, означає в першій мірі

почту, вісти зі світа, дальше свіжі продукти, як: яйця, бараболя, овочі і т. и. Це все має незвичайну вартість на Півночі. Взагалі я не в силі передати того почування, яке чоловік в таку хвилю переживає.

Того дня в мене були гості з корабля і багато новостей. Корабель був не моєї фірми, а владивостоцький, на назву „Ставрополь“. Він плыв до Колими з ріжними продуктами, а також мав дещо й для Ріркайпі. Самий „Ставрополь“ не приплив до Ріркайпі того дня, а став на якорі кілька миль від села тому, що лід загородив йому дорогу. Дехто з пасажирів, яким надокучило сидіти на кораблі, вийшли на беріг і прийшли до мене пішки.

Я дістав почту (першу від часу мого виїзду з Ванкуверу 1923 р.), а з нею й повідомлення від фірми, що до Ріркайпі вислано двох представників совітського правительства, які мали перебрати від мене всі справи фірми, а коли це скінчиться і „Ставрополь“ буде вертати назад з Колими, я мав би приїхати на нім до Петропавловська, де ждатимуть на мене дальші вказівки.

„Ставрополь“ виладував все, що треба було для Ріркайпі, на другий день і зараз вибрався в дальшу дорогу. Капітан Білозоров пообіцяв бути назад у Ріркайпі в двох тижнях.

Після відходу „Ставрополя“ північний вітер подув ще сильніше і пригнав до берега таку масу льоду, що він закрив всю воду так далеко, як тільки можна було бачити. Через кілька днів поло-

ження стало ще гірше тим, що на 26-го серпня сніг випав по коліна, потиснув мороз і від того дня почалася зима. Побачивши таке, я стратив всю надію оглядати теплі сторони полудня ще цього року.

В свій час треба було зайнятися справами ліквідації майна і торгівлі фірми. Ліквідація мала бути переведена за певним договором фірми з большевицьким правительством, себто увесь товар і нерухоме майно малося докладно переписати, оцінити й передати прибувшим представникам, а на підставі тих списів правительсто мало заплатити фірмі певну суму. Після того правительсто, а радше Департамент Зовнішньої Торговлі, або як там в скороченню називають „Внешторг“, мав вести товарообмінну торгівлю на всій Камчатці і Далекій Півночі.

Представники „Внешторга“ (було їх двох) були люде молоді. Один з них, Семешкін на імя, літ 22, з нескінченою університетською освітою, незлий парняга, служив в чині книговодчика, і другий, на імя Попов, літ 26, бувший чекіст, а пізніше член Г. П. У., неграмотний, з усіма вадами большевицької Росії, — управителем.

В моім життю мені доводилося стрічати багато людей різного типу, але такого чоловіка-звіря, з таким темпераментом, як представник „Внешторгу“, не стрічав. З ним мав я немало клопоту, не можна було прийти з ним до якогось порозуміння так, що вкінці я махнув на все рукою

й сказав, щоби видав мені посвідку, що перебрав від мене майно фірми в порядку, а там вже нехай фірма і „Внешторг“ упорядкують все самі.

Зі свого становища Попов був незвичайно гордий, а про свою діяльність, як чекіст, а пізніше член Г. П. У., він оповідав з замилюванням. Ще й тоді він мав уповажнення з Г. П. У., носив однострій з темного сукна, з зеленими нашивками на всі груди, гострокінчасту шапку і невідступний мавзер. Нераз між цею двійкою, а також і жінкою Попова, доходило до гострих перепалок, а раз чи два мавзер вже мав рішати про слушність аргументу Попова.

В такій атмосфері і оточенню я почувався погано і плянував як найскорше виїхати до Східного Рога і там перезимувати у знайомого Англієця, що також був співробітником фірми.

Серпня 29-го раненько, коли ми всі ще спали, Міненко гримав у вікно і кликав:

— Іване Григоровичу, Іване Григоровичу, вставай, корабель прийшов.

— Ну, жартуй здоров, сказав я йому, але всеж таки зірвався на ноги. На горизонті дійсно видно було корабель, з якого бухав клубами чорний дим. Стояв він, чи плив, годі було бачити. Минуло дві години і тоді вже видно було, що корабель помаленьку наближався до берега. Ми дивувалися немало, тим більше, що корабель був зовсім оточений ледами, межі якими не було видно й трошки води, і плив помалу, але певно вперед.

Ми були більше ніж певні, що це не був „Ставрополь“, бо капітан „Ставрополя“ зимував вже кілька разів на Півночі, знав характер Ледового Оке-

Світлянська вулиця у Владивостоці.

ану, отже тому був би ніколи не пустився зі своїм кораблем на подібний подвиг.

Коли корабель був уже недалеко, ми побачили на його покладі довгі дула гармат і багато людей. Це ще більше збентежило нас всіх. Помимо цього я таки зрадив: надія на поворот додому ще раз усміхнулася мені.

Корабель, дійшовши яку мило до берега, держав напрям вздовж берега і, як було видно,

й не думав підходити близьче чи стати на якор. Він плив і плив, минув Ріркайпі і скрився в густій мраці. В мене десь там під грудьми, не памятаю вже, неприємно і болючо шарпнуло за якийсь нерв і того дня я ходив мов не свій. В нормальнім стані я готов був перезимувати десять зим на чукотськiм півострові, але коли до берега приближається корабель і чоловік знає, що в нього нема вже тут ніякого діла і тим самим в миг ока укладає собі плян на будуче, проклятий корабель щезає з виду — розчаровання неприємне.

На другий день, раненько, повторилася історія попереднього дня: Міненко гримав у вікно і повідомляв, що корабель прийшов. Я вибіг на двір у чім був, і ради Бога! Корабель був в пів милі від берега, стояв без руху, а легкий, чорний димок курився з його комину. „Чекай, пташку, не втечеш цей раз“ — крикнув я в його сторону і скоро зорганізував експедицію з Чукців і з ними пробрався по розломанім леді до корабля.

З корабля нам спущено шнуryanу драбинку і по ній ми видрапалися на поклад. Мене запроваджено до капітана і в нього я довідався про загадкову появу його корабля межі ледами. Одначе, щоби краще зразу зрозуміти хід наступних подій, ми мусимо вернутися до 1914 року і переповісти коротенько події, які мали місце на водах Ледового Океану.

XVII.

Канадійська виправа в р. 1914. — Пригода та доля корабля „Karluk“ і його залоги. — Досліди Стефанссона. — Історія острова Врангеля. — Острів переходить з рук до рук. — Виправа з 1921 року та доля її учасників. — Нова виправа в р. 1923. — Совітський уряд переймає острів.

Того року (1914) канадійське правительство вислало було експедицію на Далеку Північ під проводом славного дослідника підбігунових країв, Стефанссона в цілях дослідити і означити нові землі, як що такі є, і взагалі дослідити все, що відноситься до канадійського Арктику. Експедиція складалася з двох кораблів, з великими запасами різних продуктів на кілька літ і в її склад входили люде різних звань і науки.

Кораблі, обійшовши **Point Barrow**, найдалше висунений на північ кінець Аляски, пристали в одній затоці. Стефанссон, бачучи надходячу ранню зиму, рішив задержати кораблі в затоці на кілька днів, а сам з кількома людьми пішов на полювання диких ренів, щоби запасти кораблі свіжим мясом. Коли він вернув з полювання, в затоці був лише один корабель. Другий на назву, „Karluk“, обступили плаваючі криги, змерзлися ра-

Автор Споминів І. Мельник, на японській колясці (джін-рікша) в Йокогамі.

зом, заливаючи його таким способом в своїх обіймах, а там вітер з берега пігнав його разом з ледом на широке море в дальшу дорогу. Він не задержався, аж покіль не доплив до острова Геральд, коло острова Врангеля, що лежить коло 85 миль на північ від Північного Рога (Ріркайпі) і більше тисячі миль від затоки, звідки він почав свою небажану подорож.

Пора стала пізня й море замерзло зовсім. Люде жили на кораблі. На 10-го грудня 1914 лід під впливом морських струй почав ломатися, а потім напирати з величезною силою на корабель. Він тріщав і скрипів, а вкінці не міг видержати напору льоду і перехилився на один бік. Ще раз натиснув лід і пробив в його боці діру і корабель почав потопати.

Дещо продуктів і теплої одежі вдалося вирятувати з корабля, а решта пішла на дно разом з кораблем. Люде розставили шатра на леді і жили в них. Тимчасом капітан Бартлет післав свого старшого помічника з 8 людьми на острові Врангеля, щоби приготувати місце для мешкання. Помічник пішов, але в дорозі його захопила страшна заметіль і ціла партія пропала без сліду.

В той час між людьми повстало замішання і кожний толкував на свій лад про способи рятунку. Більшість людей ніколи не були на Півночі й тому мало знали про способи самоохорони перед морозом, вітром і т. и. Чотири інші з експедиції, з лікарем на чолі, не годячися на певні спосо-

би діяльності капітана Бартлета, також лишили всю партію і, як казали, пустилися в дорогу до Петербурга через північні побережа Азії і Норвегію. Вони також пропали без сліду. Решта людей перебралися на острів Врангеля і там зажили як могли і вміли. Кілька з них померли на цингу.

Капітан Бартлет, бачучи тяжке положення людей, рішив переїхати пролив між островом й Азією до Північного Рога, а там до Східного Рога і звідти вже повідомити світ про нещастя. На другу весну до острова вибралося кілька кораблів ріжних націй з помічю, але через леди тільки одному вдалося пробратися до острова і виратувати людей від певної смерти.

Сам Стефанссон довідався про нещастя аж два роки пізніше. Зі своєю експедицією він перебував на Півночі аж до 1919 року, зібравши за той час багато цінного і цікавого матеріялу. Вернувши назад до цивілізації, він зацікавився островом Врангеля і познайомився з його історією.

Історія острова Врангеля сягає аж до початків 18-го віку. В той час панувала загальна думка, що те, що нині є Ледовим Океаном, був континент, якого одна часть сягала далеко на Атлантийський океан, і закінчувався Гренляндією, а другий кінець континенту мав бути десь коло північного побережа Сибіру. Багато дослідників удалися до Арктику, щоби видерти в нього ту тайну, але майже всі вони верталися додому ні з чим. До таких дослідників належав і лейтнант Фердинанд Вран-

гель, пізніший барон і адмірал, а також губернатор Аляски. Він також зробив кілька подорожей до Арктику, але ніякої землі проти берегів Азії не бачив і навіть острова, що тепер носить його ім'я, він не бачив.

Пізніше острів був відкритий випадково англійським капітаном Келлетом, що забрів у ті сторони в пошукуванні за пропавшою експедицією сера Джона Франкліна. На самому острові він не був, але бачив його з другого меншого острова, який він назвав Геральд і взяв у посідання в ім'я королеви Вікторії. Через 32 роки ніхто з Англійців не заїздив на острів і через те вони втратили право до нього. 1881 року на нього заїхали Американці, вивісили там свій прапор і також більше не показувалися туди. Року 1912 російська гідрографічна експедиція під проводом лейтенанта Б. Давидова загодувала на острів і побудувала там маяк.

Отже за аргументом Стефанссона, як що Англійці через свою неприсутність на острові через 32 роки втратили до нього право, те саме можна примінити й до Американців. Москалі ніколи не брали острова в своє посідання, отже Англійці, коли цього бажають, можуть наново проголосити його своїм.

Дальше, будучи чоловіком далеко-сягаючої уяви, він представив собі часи, коли повітряна комунікація буде сильно розвинена і люде будуть шукати коротших доріг у далекі краї. Далекий схід заключає в собі невичерпані багатства, торгов-

ля з ним ще не розвинена до повної міри. Дорога туди далека й тяжка: треба обїздити більшу половину земної кулі через панамський або суезький

Йокогама в румовищах після землетрусу.

канал. А тут можна легко й скоро повітряним ко- каблем перелетіти з Лондону через Арктик до То- кію. На острові Врангеля можна би побудувати по- вітряну стацію, де повітряні кораблі могли би за- пасатися потрібними для дальшого лету річами.

Це було зародком дальшої експедиції на острів Врангеля у вересні 1921 року. Експедицію цю Стефанссон вислав на власну руку з ціллю по- робити там наукові досліди і взяти острів в посі-

дання на імя Канади. В свій час Стефанссон мав представити канадійському правительству певну користь з такого посідання і уговорити його дати підтримку в цій справі.

Експедиція складалася з чотирьох членів: **Crawford**, **Knight**, **Mawrer**, **Galle** і одної Ескімоски, швачки. **Crawford** будучи з роду Канадійцем, став на чолі експедиції. **Knight** був у Стефанссоновій експедиції від 1915—1919 року, а **Mawrer** був на Далекій Півночі двома наворотами, з цього один раз на роздушенім „**Karluk**“—у на острові Врангеля.

Експедиція перебула на острові Врангеля щасливо одну зиму і літо і на другу зиму рішила, щоби три члени переїхали до сибірського берега а там до Східного Рога, звідки можна було би порозумітися зі Стефанссоном, а один з них і Ескімоска мали лишитися на острові і далі продовжувати свою працю. Доля рішила, що **Knight** мав лишитися на острові.

Партія виїхала і донині не доїхала до Сибіру. Що з нею сталося, тяжко сказати, безперечно заїхала на тонкий лід і проломилася під нього. **Knight** в свою чергу захорів цингою і помер 22. червня 1923 року.

Ескімоска лишилася сама і зі страху також мало що не померла. Після смерти **Knight**-а поживи було мало, отже вона мусіла іти сама на полювання. Одного разу вона застрілила на леді тюленя, і радощам не було кінця, бо не їла свіжого

мяса вже довший час. Коли вона розрізувала тюленя на часті, побачила білого ведмеда, що йшов в її сторону. Зі страху вона покинула тюленя і втекла до хати, звідки приглядалася, як ведмідь пожирав її тюленя.

Тогож літа (1923) Стефанссон, не предчуваючи ніякого нещастя, знов післав експедицію на острів Врангеля. Цим разом одного Американця, на імя Уелс і дві сімї Ескімосів на зміну партії що знаходилася там уже два роки. Коли Уелс приїхав на острів, довідався від Ескімоски про ціле нещастя. Wells перебув на острові одну зиму і літо 1923/24 р.

Тимчасом большевицьке правительство пильно слідило за справами Англії, Канади й Сполучених Держав що до острова Врангеля і літом 1924 р. вислало тайно свою експедицію на острів Врангеля на кораблі „Красний Октябрь“ в цілях забрати експедицію Стефанссона з острова і вивісити там свій прапор як на здавен-давня російській власности.

„Красний Октябрь“, дійшовши до острова Врангеля, забрав Wells-а і його Ескімосів до себе з усім їх добром, мачту та прапор, яку поставив Knight, зрубано, а на її місце поставлено другу на цементовій підставі і вивішено совітський прапор. На закінчення, щоби ще більше затвердити за собою острів, на нього випроваджено з корабля відділ морських стрільців і перед ними прочитано

проклямацію прилучення острова Врангеля до С. С. С. Р.

Коли „Красний Октябр“ вертав з острова Врангеля, поверхня моря змінилася і покритася непрохідним льодом. Ненаситні кітли „Красного Октября“ пожирали 35 тон вугля кожного дня, а користи з того було зовсім мало. Машиністи обчислили, що коли так піде дальше, то на кораблі скоро не стане вугля і йому грозить небезпека зимувати серед просторого океану. Зправа, в сторону сибірського побережа лід здавався рідшим, отже туди й звернено напрям корабля. Лід дійсно був там рідший, але все ще спиняв нормальний хід. Вкінці, по тяжких зусиллях і затратою багато вугля, „Красний Октябр“ дістався до Північного Рога. Капітан, надіючися на краще положення поза Рогом, минув Ріркайпі, але там лід стояв солідною стіною, отже він завернув назад до Ріркайпі.

Начальником експедиції був Б. Давидов, той самий, що побудував маяк на острові Врангеля 1912 р. Йому в помічники надали жидка, на імя Красінський, аж з самої Москви, який одначе на наукових дослідах розумівся як вовк на звіздах. Комісарем на кораблі був В. Домініковський, родом Поляк, і капітан Е. Вочиков.

XVIII.

„Красний Октябр“ у затоці. — Готуємося на зиму. — Недостача вугля. — Ідемо далі. — Боротьба корабля з кригами. — Положення в корабельній каюті. — Вкінці доїздимо до затоки Провидіння. — У Владивостоці. — Я в Японії.

Розпитавши про льокальні зміни погоди, вітру, про хід льоду і т. и., лиця начальників набрали поважного вигляду. І було над чим подумати! На кораблі знаходилося тільки сто тон вугля, якого висталоб тільки на три дні повної роботи машин, а тут лід сягав у безконечність, може навіть до Східного Рога. Пробиватися через нього було глупотою. Можна було спалити сто тон вугля і нікуди не зайти. По довгій нараді рішено підійти до берега на чисту воду і, ставши в затоці, ждати переміни вітру, вітру з полудня, який відігнав би лід від берега і тим способом відкрив дальшу дорогу.

Але пробитися на чисту воду також було не легко. Сталося так, що коли лід підходив до берега, на самім переді були криги незвичайної грубости і на глибині 30 стіп вони торкнулися дна і задержали собою увесь лід, що був за ними. В такий спосіб межі грубим льодом і берегом була чиста вода, куди зовсім безпечно можна було загнати

тузин кораблів. „Красний Октябрь“ спалив коло 50 тон вугля і два дні тяжкої праці, покіль вдалося йому дістатися на чисту воду.

Минуло два тижні і положення змінилося на гірше. Мороз з кожним днем кріпшав. По бездротнім телеграфі „Ставрополь“ дав про себе знати. Він, зробивши половину дороги (від Ріркайпі до Колими), замерз в одній із заток, а пізніше доносив, що збирається тамже на зимівку.

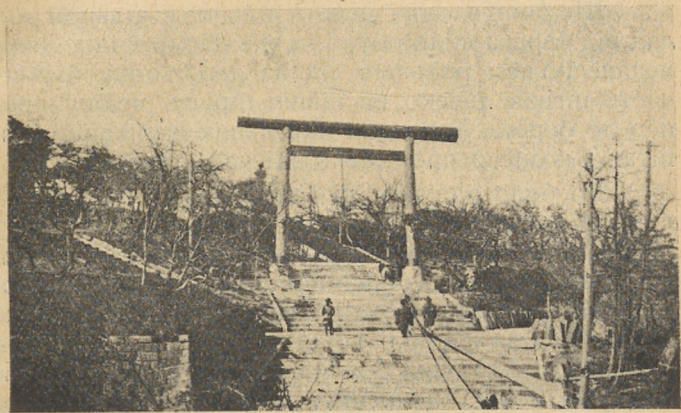
Бачучи таке безвихідне становище, рішено погасити вогонь під кітлами і розбирати машини. Зимівка була уплянована. З причини недостачі продуктів на всю зиму для 80 людей на кораблі, рішено поїхати до кочовників і купити сто ренів на м'ясо, що й зроблено.

Телеграф не функціонував, отже з тої причини пляновано післати чоловіка з донесенням до Владивостока про стан залоги корабля. Його дорога мала би йти через Колиму і Якутськ до Іркутська, звідти вже поїздом до Владивостока, дорога в кілька тисяч миль.

Я особисто цікав тільки часу, коли замерзнуть ріки, щоби можна було переїхати через них і їхати до Східного Пога. Капітан Воейков, довідавшись про мої заміри, зробив мені пропозиції, щоби я переселився на корабель і перезимував з його залогою. На кораблі було багато охочих учитися англійської мови, отже задумували організувати англійські виклади, а мені пропонується

бути інструктором. Я згодився і перенісся на корабель.

Минав тиждень, як я перенісся на „Красний Октябрь“. Англійські виклади ще не відбувалися то-

Перед кожною святиною є подібні ворота. За цими воротами нема святині, бо знищив її землетрус в 1923 році.

му, що залага була занята перемінням корабля на зимову стопу.

Одного дня зірвалася сильна буря з південного сходу, але нічого надзвичайного не сталося. Лише на другий день видно було, як лід, який не змерзся, то підходив до гори, то знову опускався.

— Ви, Борисе Володимировичу, звернули

свою увагу на це? — питав капітан начальника експедиції, вказуючи очима на поверхню моря.

— Так, Евгене Михайловичу. Що ви думаєте про це?

— Вода недалеко — відповів.

Ще минув один день і дійсно, в кількох милях від берега видно було чорне пасмо води. Вітер неначе ножем розрізав лід на двоє: одну більшу часть пігнав далеко на північ, другу, меншу припер до берега. Того дня начальник експедиції, капітан і комісар провели цілий час у думанню.

Бо було над чим думати! Море очищене від ледів в ширину 75 миль, як догадувалися, і то у Північного Рога, де ледові поля бувають найбільші. Певна річ, що дальше на полудні, коло Східного Рога, положення було краще. Біда була лише в тім, що на кораблі лишилося тільки сорок тон вугля, себто трошки більше, ніж на один день. На тім вуглі можна було дійти до Східного Рога, але не далі. Звідти лишалося ще 80 миль до затоки Провидіння, де на березі находилося триста тон вугля, виладованого „Красним Октябрем“ ще в дорозі до острова Врангеля.

По довгих нарадах прийшли до заключення, що на 40 тон вугля можна буде дійти до Східного Рога, а там можна дістати трохи вугля і на тім позиченім вуглі та на дереві, що находилося на покладі, можна буде зайти до затоки Провидіння. По цім капітан приказав складати машини і зробити пару, а двацять годин пізніше „Красний Ок-

тябр“ підняв якор і поволі відчалював від берегів Північного Рога.

Сильний вітер дув з полудневого сходу. Величезні криги на поверхні води злегка підіймалися до гори, то знов спускалися в долину. „Красний Октябр“, розштовхнувши їх, помалу пробирався вперед. Тут і там вони загороджували йому дорогу зовсім і, не можучи обійти їх, корабель задержувався, подавався назад, а там з повною силою і розгоном пускався знов уперед і вдаряв на кригу. Наступало сильне потрясення, яке звалося чоловіка з ніг, коли не тримався чого небудь, і ледакол опинювався на поверхні криги. Під величезним тягарем корабля крига не видержувала і розломлювалася на кілька частей.

З капітанського містка роздавалася безпереривна команда: Направо! стань! назад! стань! повний хід уперед! і через кілька хвиль наступало: Брр-р-р-р-р-р. Корабель хитався з боку на бік, здригав, а потім злегка і м'яко опускався на плесо води.

Смуга льоду сягала на пять миль від берега. На самім її краю море грало. В кілька сот сяжнів впереді котилися темні хвилі, а по боках корабля підскакували величезні ледяні кулі. Криги від безперестанного тертя були пообивані, обшліфовані і через те мали форму величезного яйця або величезних мячів. Хвилі кидали ними на всі сторони, вони билися об борти корабля так сильно, що здавалося, що за кожним ударом пробють нову діру в боці

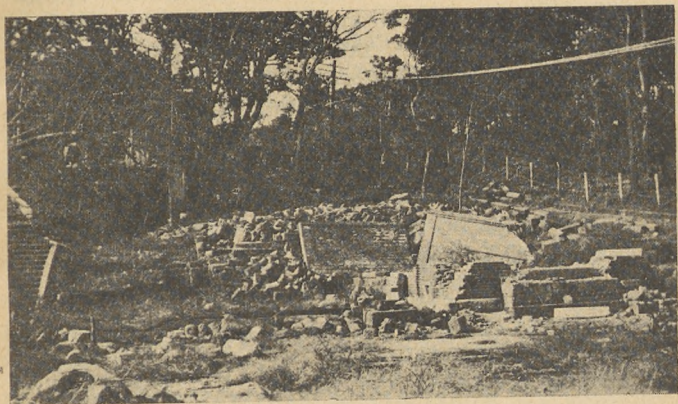
корабля. Я ніколи не бачив морської баталії, але коли вірити описам, то перехід через тих п'ять миль ледового поля був дуже подібний до такої баталії.

Вкінці ми виплили на чисту воду. „Слава Богу“, сказали навіть деякі комуністи, що не вірять у Бога. Але море тут, не будучи в оковах ледів, грало страшно. Щогли корабля рисували у повітрі фантастичні лінії, а величезні хвилі в своїй дорозі переливалися через поклад. Від такого колисання мені закрутилося в голові і я положився на ліжко.

Кімната, в якій я лежав, була до приходу „Красного Октября“ до Північного Рога офіцерською їдальнею. Але коли рішено стати там на зимівку, то щоб заощадити вугіль, її перемінено на загальну офіцерську спальню. Ліжка були уставлені в двійну висоту, одно над другим. Посередині кімнати стояв ogrівач, шафа з книжками в однім куті, коло неї п'яніно і кілька портретів на стінах. Через необачність це все не було прикріплене до стіни і, коли ми вийшли на бурливу воду, обстановка стала живою, щось подібне, як у „Синій птиці“ М. Метерлінка, де цукор, хліб, вода стають живими, ведуть між собою розмову, ходять і т. и. Обстановка-ж на „Краснім Октябрі“ ходила, бігала, лише не говорила.

Велика хвиля перекинула корабель на бік і ogrівач, що стояв посередині кімнати, раптом ожив і підбіг до мого ліжка. Постоявши хвилю, немов дивуючись, що зо мною було, подався на-

зад на своє місце. Він підбігав все частіше й частіше, а вкінці, немов з безсилля, перевернувся і перекочувався з боку на бік, мов від болю в животі. П'яніно скрипіло, але не рушалось з місця, а шафа

Руїни після землетрусу в Йокогамі.

з книжками зробила лише один крок і впала лицем до землі. Тут і там на ліжку лежали люде, одні від морської недуги, другі з безділля. Під ними одно за другим валилися ліжка. Опинившись на підлозі, вони навіть не старалися припорядити все наново, а далі лежали, наче нічого не сталося. На противних стінах лице в лице лишилися тільки портрети Леніна і Троцького. Ті також хиталися

і вибивали собою до стін якийсь незрозумілий такт, старалися зіскочити зі стін, але дріт, що тримав їх, був кріпко обмотаний до гачка. Дивлячися на них, здавалося, що ось-ось піднесеться рука Леніна і одним сильним порухом переконає Троцького в слушності свого аргументу. Нараз корабель перехилився сильно в один бік, здавалося, що аж тепер прийшов кінець. Портрет Леніна повис у повітрі так, немов би він був прикріплений до стелі, а не до стіни і, не можучи видержати такого акробатного подвигу, з тріском обірвався. Троцький пішов за його прикладом, а вітер, тільки й чекаючи такої нагоди, подув у комин і сажа покрила всіх.

Цілий день ми плили в таких умовах, а під вечір, щоби дати людям змогу привести себе в порядок, корабель задержано за смугою льоду, що виставала від головного поля далеко в море. Кораблем дійсно колисало тут менше. Годину пізніше, коли капітан приказав виймати з води якор, показалося, що цього ніяк не можна було зробити тому, що лід напер на ланцюг і його годі було зрушити з місця. Щоби висвободити корабель з об'ємів льоду, треба було викинути в море 60 сажнів якорного ланцюгу разом з якорем.

На другий день начальник експедиції видав розпорядження всім слабим і здоровим вставати і йти на поклад та різати дошки і бруси, які там були, на паливо. Всього вугля на кораблі було лише кілька тон. Сильніші різали дрова, а слабші но-

сили їх до отвору і кидали в глиб корабля, а звідти палячі забирали їх і палили.

Через сильне кидання кораблем люде були втомлені, а дехто навіть не міг, чи не хотів вставати. Комісар грозив, що коли вони не будуть слухати начальства, він хопиться крайніх засобів і застрілить одного-двох для приміру. Це помогло. Корабельна кухня не функціонувала, води свіжої до пиття не було і люде пили якусь теч, що колись була водою, перемішану зі ржою. Це диво, що від неї ніхто не помер.

Після спалення всіх дощок і брусів в печі, летіли розібрані стіни, двері, шнури поляті смолою, фарба, цукор, столи, стільці і все інше, що тільки могло горіти. Мораль межі людьми впала до низького ступня і деякі з них, будучи занятими при опорожнюванню пак з консервів, тащили різне добро до своїх мешкань, або в пошукуванню за овочами розбивали за порядком усі бляшанки і кидали їх, покіль не знайшли, що було їм потрібне.

Коли ми дійшли до Східного Рога, на превелике здивовання всіх, там був лід, припертий широкою смугою до берега. Він уже не був в формі криг, а побитий на малесенькі куски і виглядав мов каша. Пробували дістатися до берега, але залишили труд через те, що пару в кітлах тяжко було задержати на рівній мірі через якийсь час, а тому не було й сили. А тимчасом морська струя понесла нас разом з ледом назад у сторону пів-

ночі і вечером того дня ми були 22 милі дальше від Східного Рога, як уранці того самого дня. На наше щастя приплив моря перемінив напрям струї і нас понесло знов у напрямі Східного Рога. Так носило нас море взад і вперед дві ночі.

Вкінці нам таки вдалося підійти ближче до берега. Там ми дістали 25 тон вугля, а також стару шкуну, яка була витягнена на беріг на зимівку. Її поломано і разом з вуглем перенесено на корабель. На тім вуглі й на дошках зі шкуни ми доплили до затоки Провидіння, де, як уже сказано, лежало триста тон вугля, лишені там ще вліті. Наладувавши його і взявши запас свіжої води, ми виїхали до Петропавловська на Камчатці.

В Петропавловську я довідався, що управителі моєї фірми виїхали до Владивостока, отже мені не лишалося нічого иншого, як їхати тудиж.

Пять днів пізніше, 28-го жовтня „Красний Октябрь“ підходив до Владивостока. Ще далеко на морі стрінули його два торпедовці і під їх парадним конвоєм увійшов він до владивостоцької пристані „Золотого Рога“. Начальник морських і сухопутних сил Далекого Сходу читав похвали експедиції і вихваляв геройства людей, а оркестр грав на своїх побитих і пігнених трубах популярні композиції та „Інтернаціонал.“

Ескімоси, що прибули з острова Врангеля, збилися купкою кругом свого провідника Уелса і здивовано, по дитячому, дивилися на всю цю

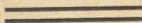
процедуру. Вони перший раз у життю бачили таке велике місто, стільки людей і оркестр.

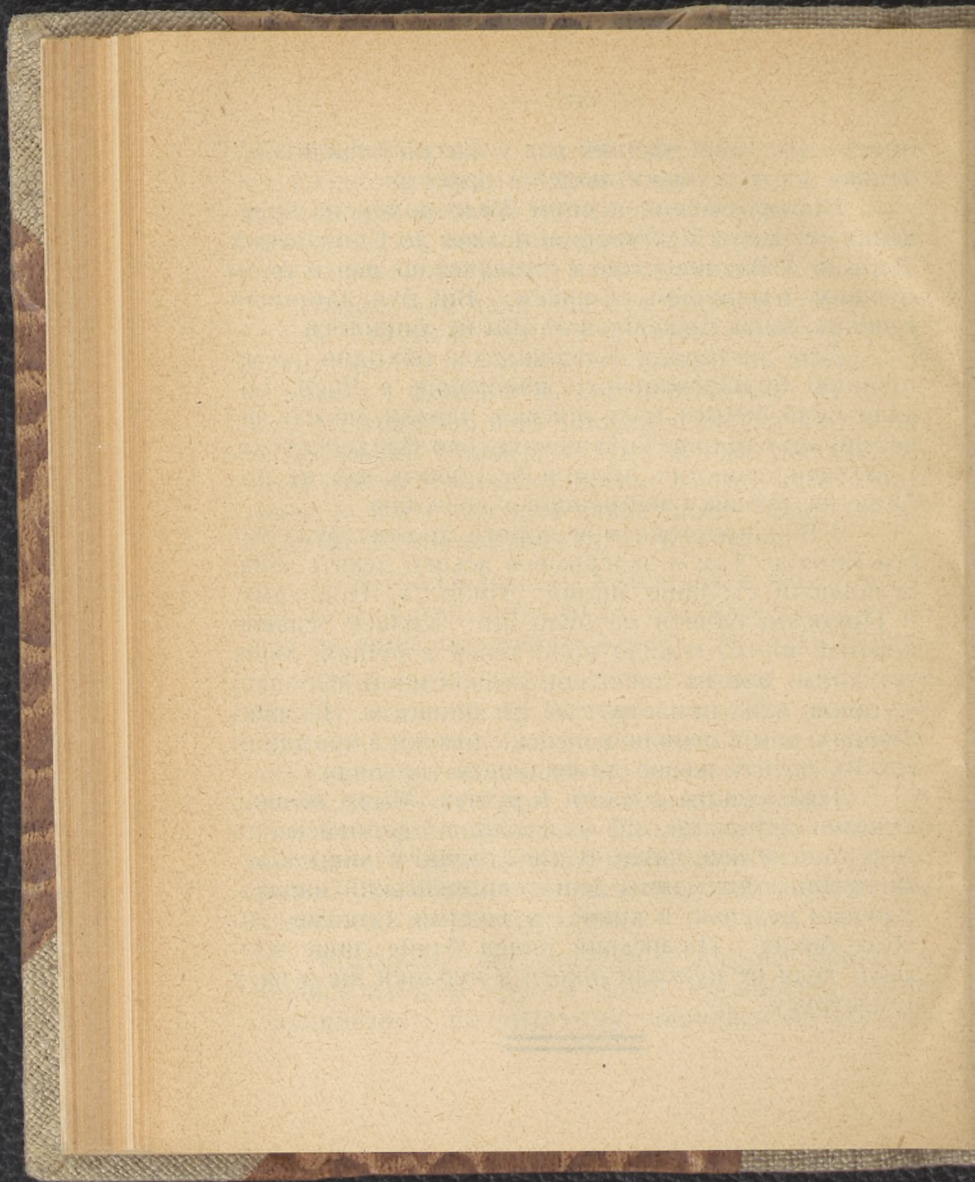
Півтора місяця пізніше Уелс помер на запалення легенів, а Ескімосів відіслано до Сполучених Держав. У Владивостоці я стрінувся ще раз зі своїм бувшим товаришем Сергієм. Він був здоровий і ніяких ознак божевілля на нім не лишилося.

7-го листопада Владивосток обходив сему річницю большевицького пановання в Росії. Цікаво було бачити масу війська, паради, на які винесено всі гордощі большевицького Владивостока, і слухати огнистих промов бесідників, які не робили на публику найменшого вражіння.

З Владивостока моя дорога додому була через Японію. Там я задержався всього дев'ять днів, оглядаючи столицю Японії Токію і Йокогаму. В Йокогамі бачити не було що: колись славне портове місто, лежало воно тепер в руїнах, лише тут і там, мов на дивогляд, стояли вищі муровані будинки, яких землетрус не міг знищити. На місці пишних домів стояли маленькі домики і крамниці, в яких досить жваво провадилася торговля.

Токію також в часті в руїнах. Місто велике, з двома міліонами, але на столицю європейського типу зовсім неподібне. В цій столиці є лише кілька вулиць, що мають дещо європейський вигляд, а решта вузьенькі й криві, з малими хатками по обох боках. Цісарський палац бачив лише здаля: туди не пускали нікого з публіки ще з часу землетрусу.

СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ.

I. АВТОР.

	стор.
1. І. Мельник в одезі Чукчів	3
2. Автор висилає Чукчу з футрами білих лисів	79
3. І. Мельник в одягу Камчадала	188
4. І Мельник в Йокогамі	199
5. Корабель „Casho“, яким приїхав автор на Камчатку	19
6. Корабель „Бейчаймо“, яким їхав автор другий раз на Камчатку, замерз серед ледів	72
7. Дім в Чукотськiм краю, в якому зимував автор (1923/24)	77

II. КАМЧАТКА.

8. Морська ліхтарня при вході до Авачинського заливу	7
9. Порт в Петропавловському	9
10. Петропавловськ над заливом	29
11. Вид Петропавловська	33
12. Вулькан Коріянька Сопка	13
13. Вулькан Вілючинська Сопка від Петропавловська	25
14. Вулькан Ключевська Сопка	61
15. Квіти на Камчатці 37, 39, 47, 115,	121
16. Могила мотористів, що погибли на Камчатці	41
17. 108-літній Камчадал	43
18. Камчадальська дівчина	45
19. Батюшка Камчадал	53
20. Ловля риб Камчадалами	51

	стор-
21. Камчадали чистять і сушать рибу	55
22. Сушена риба	57
23. Шпихлір на сушену рибу	59
24. Подорож псами на Камчатці	161
25. Гребля на ріці Камчатці	49

III. ЧУКОТСЬКИЙ КРАЙ.

26. Село Ріркайпі	87
27. Село на Розі Берінга	111
28. (1—2) Типи Чукчів	80
29. Чукчанка несе дитину	81
30. Чукотські дівчата	82
31. Чукотські хлопці	103
32. Кочуючі Чукчі	107
33. Яранга в будові	129
34. Яранга	131
35. В яранзі	133
36. Кочуючий Чукча з ренами	139
37. Сани в часі постою	141
38. Санки	159
39. Рени	151
40. Перегони ренами	153
41. Пси на привязі	155
42. Каравана в дорозі	163
43. Приготовання до перекочування	143
44. Виправа в дорогу	137
45. Приготовання до ловлі риби	148
46. Моржі на кризі льоду	71
47. Шкіряний човен	83
48. Упольовані моржі	84
49. Поділ мяса	85
50. Склад сушеної риби	78
51. Футра білих лисів	91
52. Ледяні криги на Океані	167
53. Ледяні криги відпливають на північ	182
54. Полярне світло	74

IV. ВЛАДИВОСТОК.

55. Залізнична станція	192
56. Світлянська вулиця	196

V. ЯПОНІЯ.

57. Йокогама в румовищах	203
58. Святиня після землетрусу в Йокогамі	209
59. Руїни Йокогами після землетрусу	213

VI. ПОМІЧНІ КАРТИ.

1. Дорога з Ванкуверу на Камчатку.
2. Камчатка
3. Чукотський край

ОГЛАВ.

- I. Розділ: В пошукуванні за заробітком. — Старичок і його газета. — Несподіваний лист. — Hudsons Bay Co. — Ріжниця між українською і російською мовою. — Я пізнаю властивости газолінового мотору. — Моя наука і як вона покінчилася. . . . стор. 5
- II. Розділ: Їду на Камчатку. — „Тихий“ Океан. — Петропавловськ. — Колись і тепер. — Японські інтереси. — Історичні пам'ятки. — Історія Берінга . . . стор. 18
- III. Розділ: Українці в Петропавловську. — Вибух газоліни і смерть мотористів. — Похорони. — Рибоконсервні фабрики. — Перші Камчадали. — Східне побереже. — Ріка Камчатка. — Ідемо до Анадиря. — У селі Маркові. — Зима в Анадирі. — Михайло Підгірний зі Снятина. — Романчук. — Білогвардійці в Петропавловську. — Поворот до Канади . . . стор. 35
- IV. Розділ: Моя друга подорож на Камчатку. — Товариші подорожі та їх поведінка. — „Тарас Бульба“, — Корабель на міліні. — В обіймах леду. — Маю зимувати на Далекій Півночі. — Спомини минулого. — Ледовий Океан. — Будуємо хату на зиму. — Чукчі. — Польовання на качки . . . стор. 63
- V. Розділ: Наступає довга зимова ніч. — Чукчі радіють. — Як виглядає зимовий день. — Вплив зимової ночі на білих людей. — Наша пожива. — Вода. — Полярна заверхуха. — Чукчі добувають нас із снігу . . . стор. 89

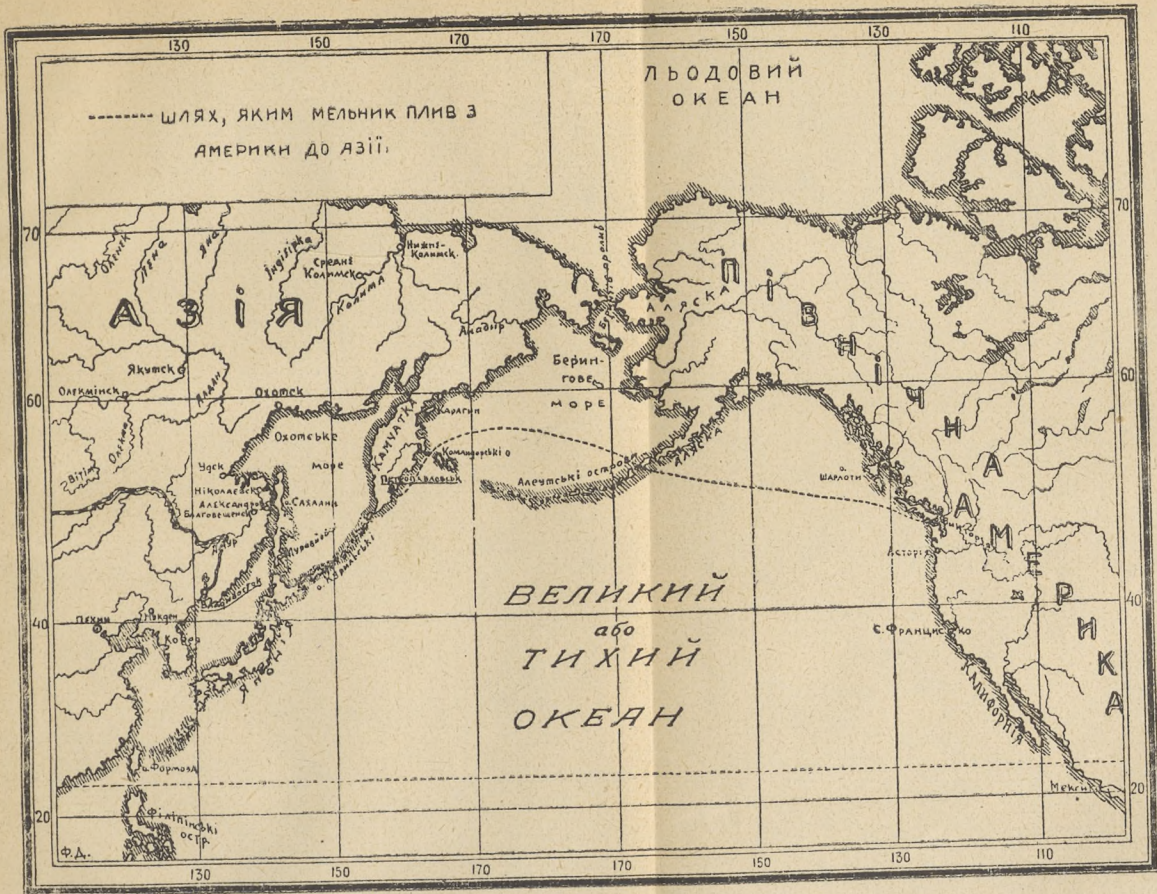

- VI. Розділ: Мешканці Чукотського півострову. — Вигляд Чукчі. — Його одіж і взуття. — Чукчі кочуючі і берегові. — Табуни ренів. — Заняття берегових Чукчів. — Пси і їх служба. — Чукотські села. — Чукчі в Америці. — Умові здібности Чукчів . . . . . стор. 102
- VII. Розділ: Подружжя у Чукчів. — Похоронні звичаї. — Позагробове життя. — „Добровільна смерть“. — Іван Міненко з Чернігівщини. — „Келят“. — Віра в богів. — Душа. — Шамани . . . . . стор. 114
- VIII. Розділ: Як добуває Чукча дерево? — Будова хати (яранги) — Поділ хати. — Освітлення й ogrівання яранги. — Оповідання повітового начальника. — Грамофон . . . . . стор. 128
- IX. Розділ: Виправа по мясо. — Ніч у шатрі. — В гостині у кочуючих. — Чукотська каравана. — Старий Рилькін приймає нас у себе. — Обряди при вбиванню ренів стор. 135
- X. Розділ: Життя на далекій Півночі. — Перегони ремами. — Зацікавлення перегонами. — Інші роди спорту. — Перегони псами. — Пригода молодого Рилькіна. — Змаги . . . . . стор. 147
- XI. Розділ: Голодні Чукчі. — Старий Телемі ловить тюленів. — Стріча з голодним ведмедем. — Боротьба. — Телемі переможецем. — Радість між Чукчами стор. 158
- XII. Розділ: Лід тріскає. — Вали леду. — Як пояснити цей прояв? — Кораблі в часі напору леду . . . . . стор. 166
- XIII. Розділ: Торговля Чукчів. — Обмін товарів стор. 170
- XIV. Розділ: Сергій хоче женитися. — Сергій божеволіє. — Лист від фірми. — Сергій відіждить. — Весна. — Краса сходячого сонця. — Сніжна сліпота. — Полярні дні. — Лови на тюленів . . . . . стор. 173
- XV. Розділ: Літо. — Криги й моржі. — Чукчі вичікують припливу моржів. — Я їду на польовання. — Удачні лови. — Пригода з човном. — Поділ мяса. — Радість Чукчів . . . . . стор. 184

- XVI. Розділ: Щораз слабша надія на поворот. — „Корабель пливе“. — „Ставрополь“ привозить мені почту і дальші вказівки. — Ліквідація. — Представники правительства. — Знову корабель. — Я на кораблі стор. 191
- XVII. Розділ: Канадійська виправа в р. 1914. — Пригода та доля корабля „Карлюк“ і його залогі. — Досліді Стефанссона. — Історія острова Врангеля. — Острів переходить з рук до рук. — Виправа з 1921 року та доля її учасників. — Нова виправа в р. 1923. — Совітський уряд переймає острів . . . . . стор. 198
- XVIII. Розділ: „Красний Октябр“ у затоці. — Готуємося на зиму. — Недостача вугля. — Ідемо далі. — Боротьба корабля з кригами. — Положення в корабельній каюті. — Вкінці доїздимо до затоки Провидіння. — У Владивостоці. — Я в Японії . . . . . стор. 207
- СПИС ІЛЮСТРАЦІЙ 219

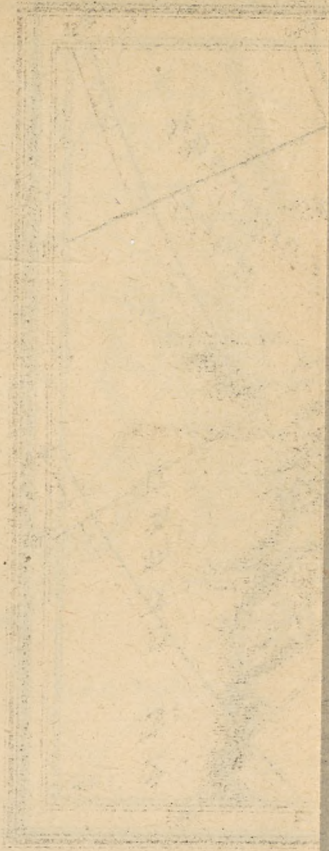
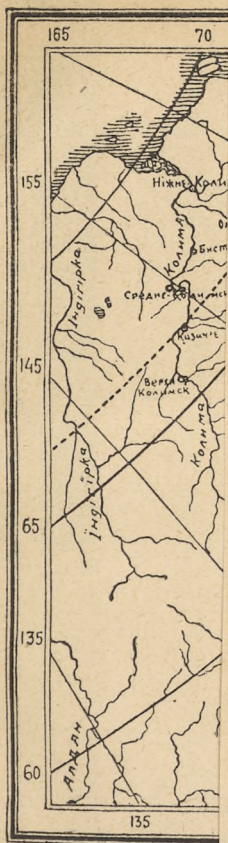

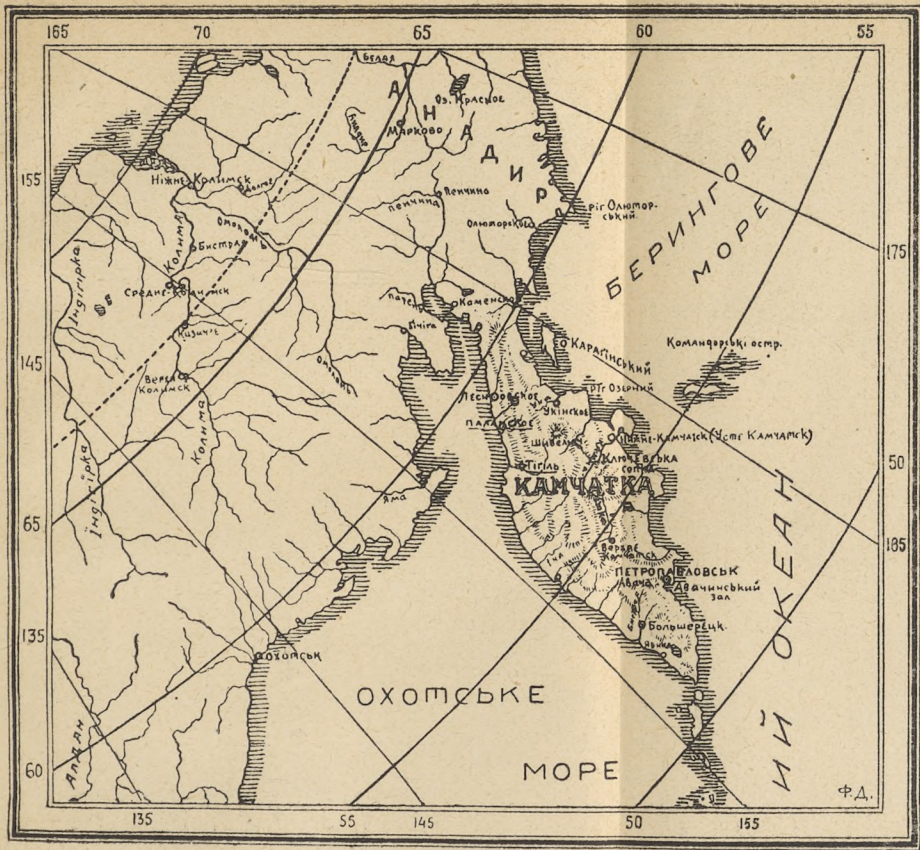
X

X

X

C

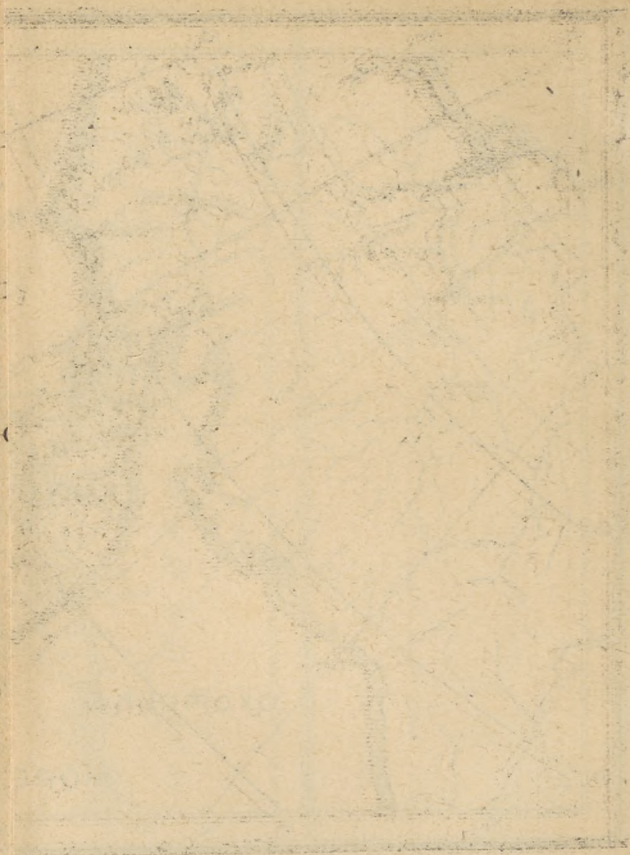

ПІВОСТРОВ КАМЧАТКА

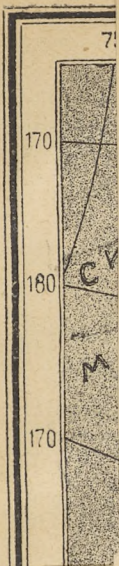

ORIGINAL COPY

WINDMILL COMPANY

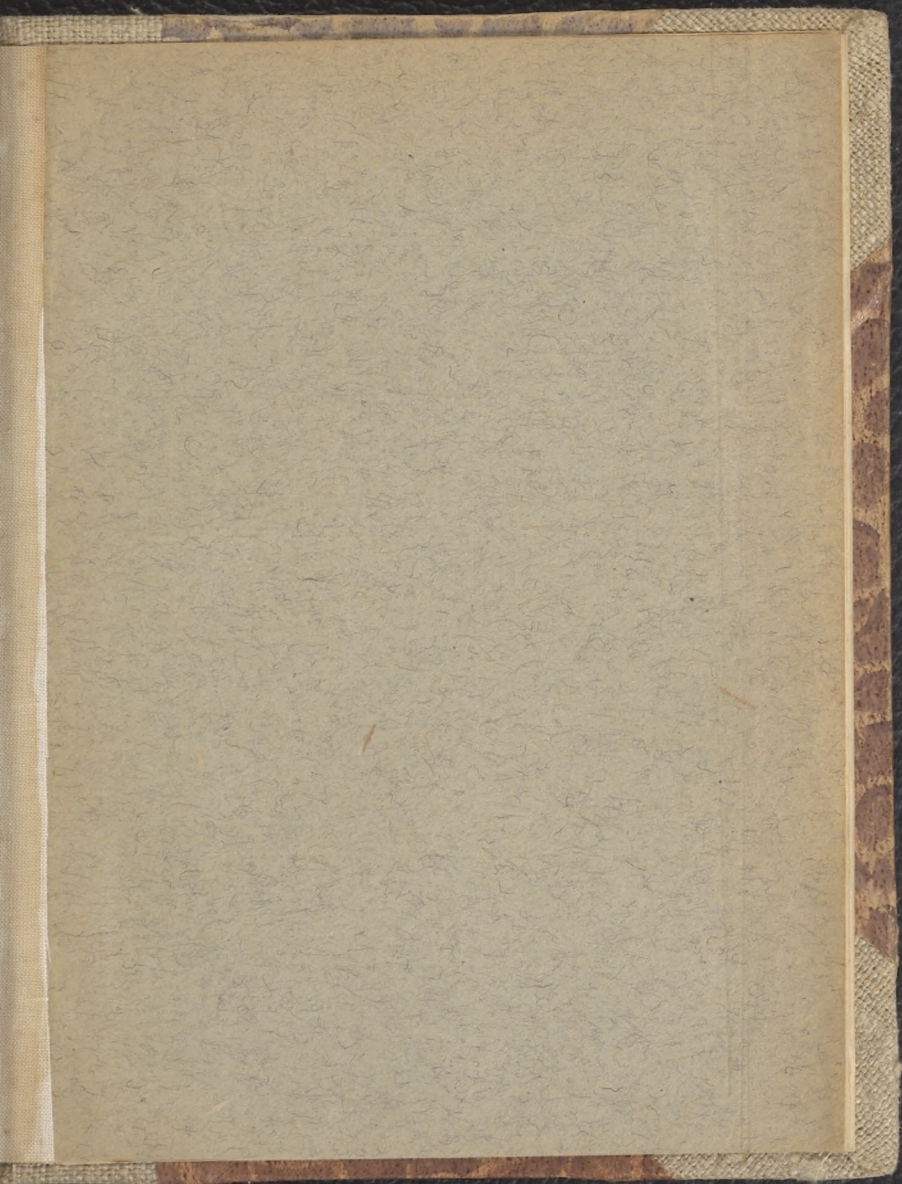

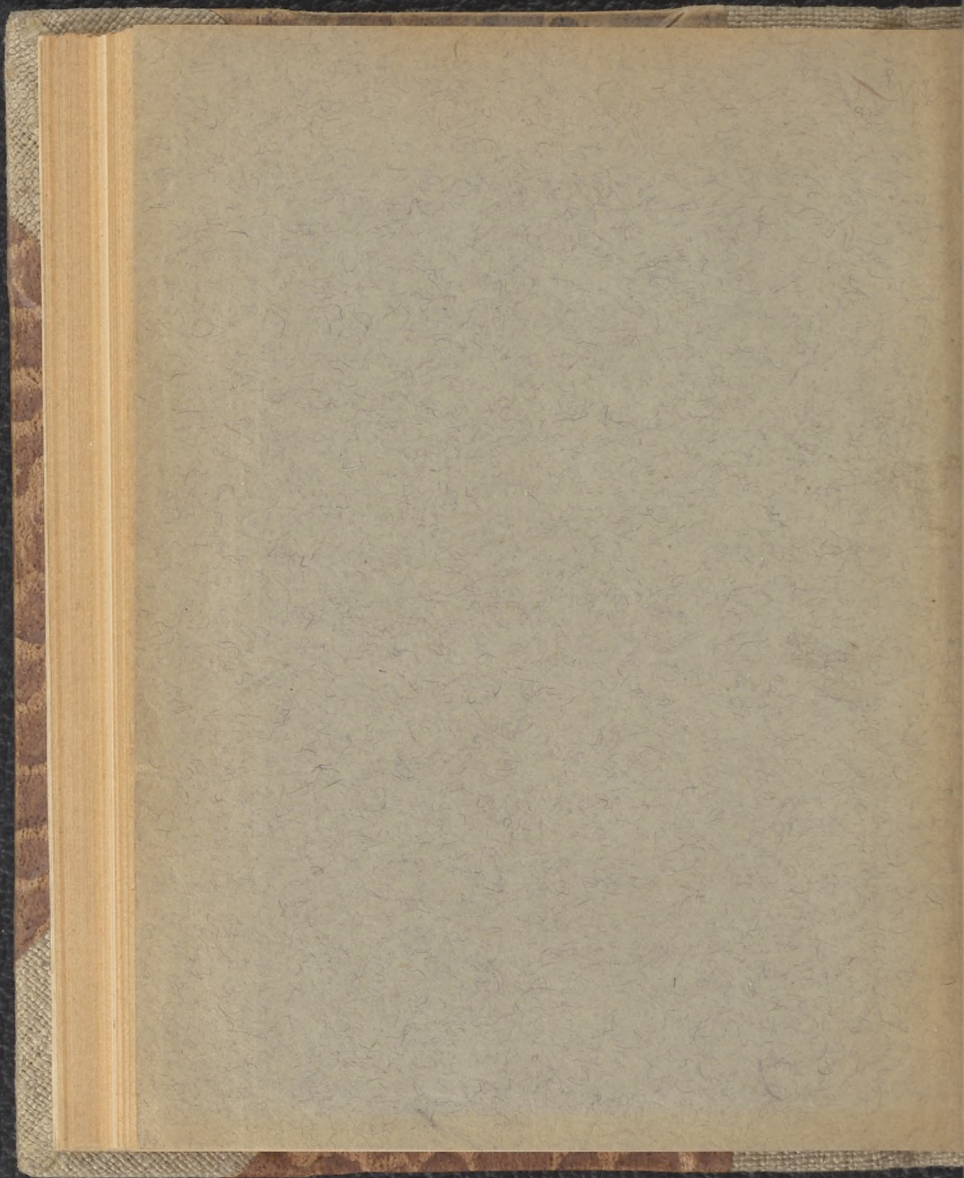

ЧУКОТСКИЙ КРАЙ

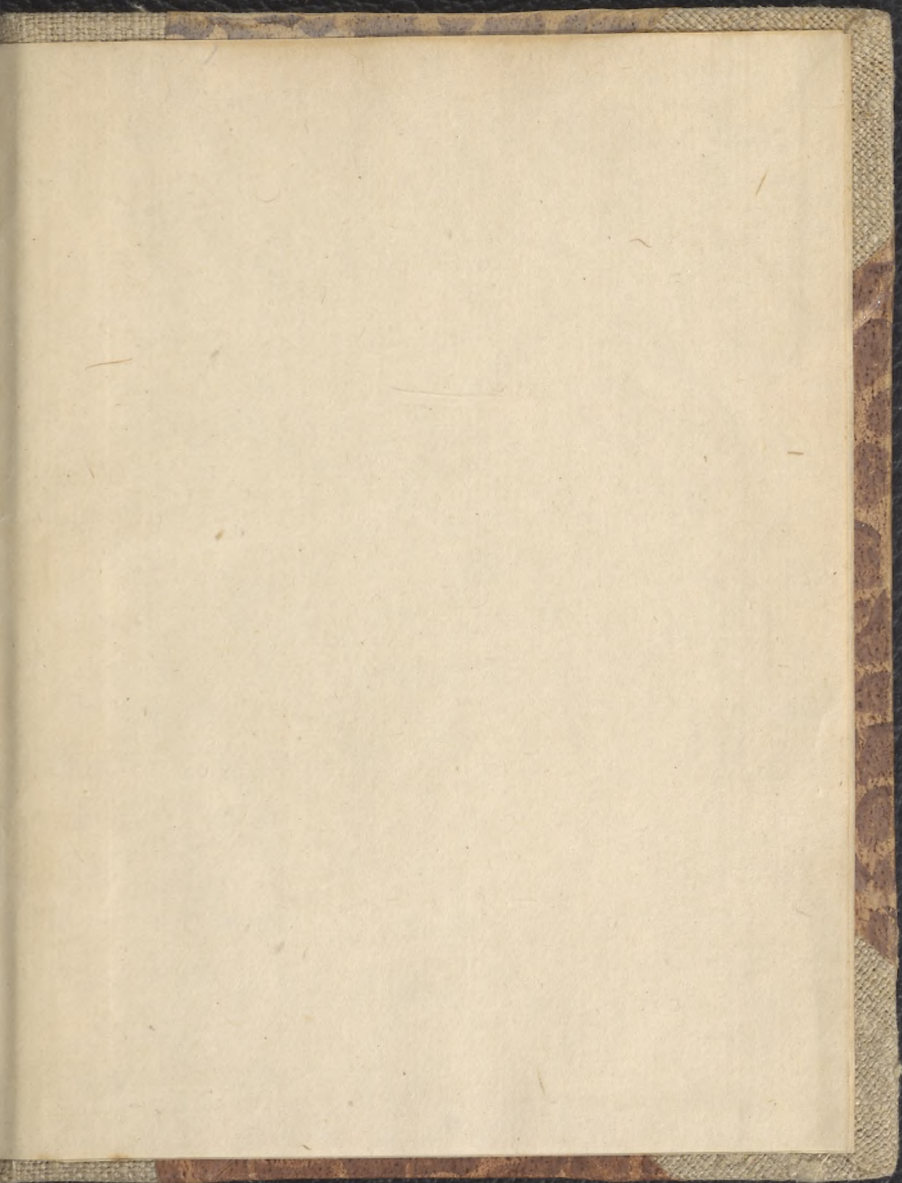

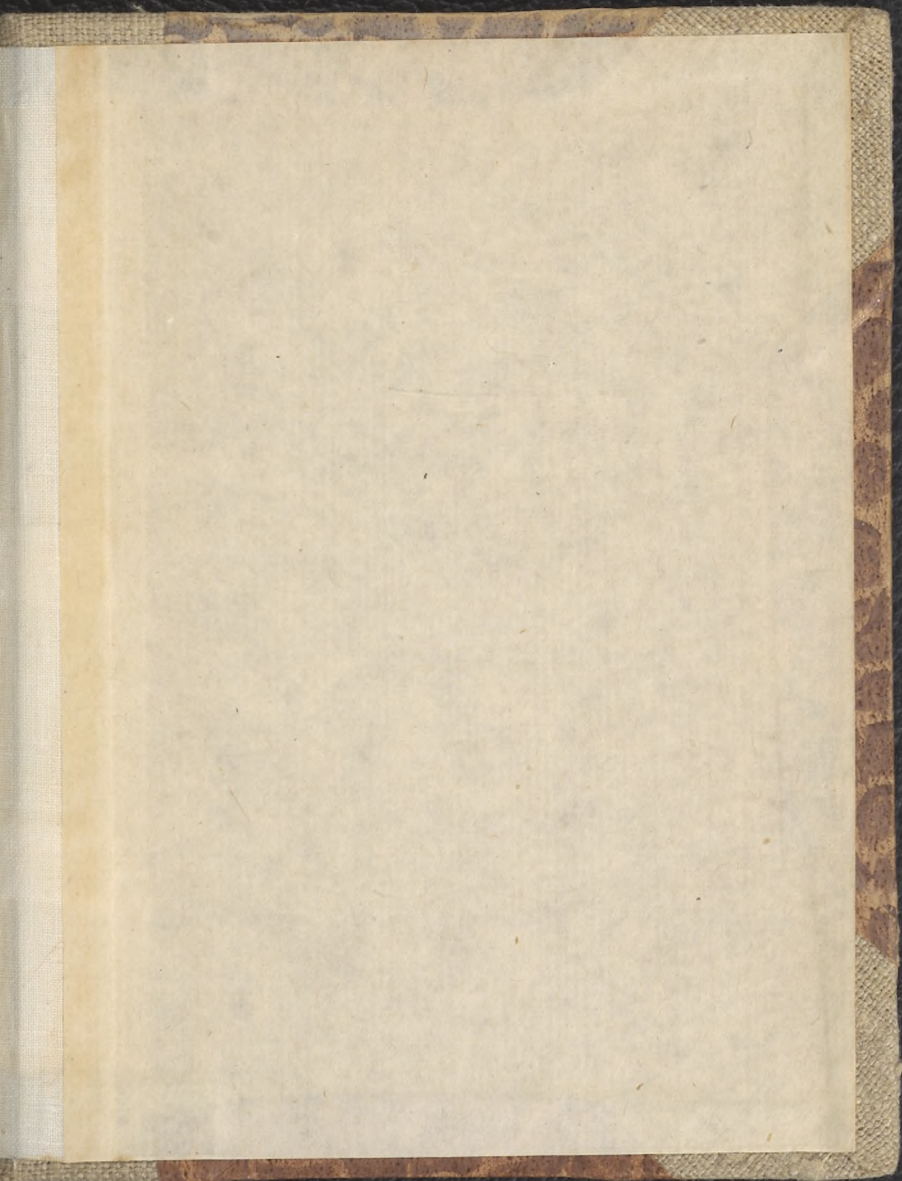

J. K.

291878

2dj

Biblioteka Narodowa
Warszawa

30001011679712